

AYETLER VE HADİSLER IŞIĞINDA

İSLAM DİNİNDE

BOŞ ZAMAN EĞİTİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Erhan DEMİR

Eskişehir 2021

**AYETLER VE HADİSLER İŞİĞINDA İSLAM DİNİNDE BOŞ ZAMAN
EĞİTİMİ**

Erhan DEMİR

Yüksek Lisans Tezi

Spor Yönetimi ve Rekreasyon Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Süleyman MUNUSTURLAR

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran 2021

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Erhan DEMİR'in "Ayetler ve Hadisler Işığında İslam Dininde Boş Zaman Eğitimi" başlıklı tezi 16 Haziran 2021 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan Spor Yöneticiliği Anabilim Dalı Spor Yönetimi ve Rekreasyonda, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

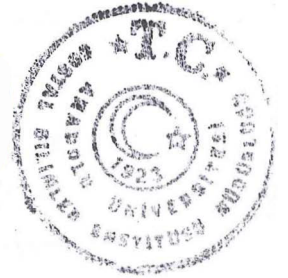
İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Doç. Dr. Süleyman MUNUSTURLAR

Üye :Prof. Dr. Suat KARAKÜÇÜK

Üye :Doç. Dr. Şükrü MADEN

Prof. Dr. Saime ÖNCE
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

AYETLER VE HADİSLER IŞIĞINDA İSLAM DİNİNDE BOŞ ZAMAN EĞİTİMİ

Erhan DEMİR

Spor Yönetimi ve Rekreasyon Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Haziran 2021

Danışman: Doç. Dr. Süleyman MUNUSTURLAR

Bu çalışmanın amacı boş zaman eğitiminin bileşenleri olan kişisel farkındalık, boş zaman farkındalığı, zaman yönetimi, boş zaman becerileri, sosyal etkileşim becerileri, motivasyon ve problem çözme gibi bileşenlerin İslam dininin ilk iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler bağlamında incelenmesidir.

Çalışmanın evrenini Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler oluşturmaktadır. Boş zaman eğitimi bileşenleri ilk olarak Kur'an-ı Kerim'deki ayet-i kerimeler çerçevesinde incelenmiştir. İncelenen ayet-i kerimeler içerisinde tespit edilen bulgular çalışmanın yönteminde belirtilen on tefsir kitabı baz alınarak açıklanmıştır. Tefsir kısmında tespit edilen bulgular içerisinde en çok “sosyal etkileşim becerileri”, “zaman yönetimi” ve “boş zaman becerileri” bileşenine yönelik ayet-i kerimeler ortaya çıkarken “kişisel farkındalık”, “boş zaman farkındalığı”, “problem çözme” ve “motivasyon” bileşenlerinde ise az sayıda bulgu tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında yer alan hadis-i şerifler Kütüb-i Sitte olarak nitelendirilen altı hadis-i şerif kitabı ve buna ilaveten baz alınarak incelenmiş ve tespit edilen bulgular hadis-i şerifleri açıklayan şerh kitapları ve ilgili farklı çalışmalar baz alınarak açıklanmıştır. Hadis kısmında tespit edilen bulgular içerisinde en çok “sosyal etkileşim becerileri”, “zaman yönetimi” ve “boş zaman becerileri” bileşenlerine yönelik hadis-i şerifler tespit edilirken “kişisel farkındalık”, “boş zaman farkındalığı”, “motivasyon” ve “problem çözme” bileşenlerine yönelik az sayıda hadis-i şerif tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, tespit edilen bulgular kapsamında incelenen ayet-i kerimelerin ve hadis-i şeriflerin boş zaman eğitimi bileşenlerini olumlu manada açıkladığı ve desteklediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bu kapsamda İslam dininin yapılmasını uygun gördüğü ve uygun görmediği bulgularda tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Zaman, Boş Zaman, İslam Dini, Ayet-i Kerime, Hadis-i Şerif

ABSTRACT

LEISURE TIME EDUCATION IN ISLAMIC RELIGION IN THE LIGHT OF VERSE AND HADITH

Erhan DEMİR

Department of Sports Management and Recreation

Anadolu University, Institute of Social Sciences, June 2021

Supervisor: Ass. Prof. Süleyman MUNUSTURLAR

This study aims to examine the components of leisure education such as personal awareness, leisure awareness, time management, leisure skills, social interaction skills, motivation, and problem-solving. This is examined in the context of the first two main sources of Islam, the Quran and hadith-i sharifs.

The Qur'an and the Hadith form the framework for this study. The components of leisure training were first examined in the context of the Koranic verses. The results were explained based on the ten Tafsir books which are given in the investigation method. Among the findings identified in the comments section, the most common findings were verses for the "social interaction skills", "time management" and "leisure skills" components, while a small number of findings were found for the "personal awareness", "leisure awareness", "problem-solving" and "motivation". The hadith-i sharifs were examined as part of the study using nine hadith-i sharif books, which are known as Kutub-i Sitte. The results that were found were explained using hadith-i sharif's explanatory commentary books and related studies. Among the results identified in the hadith, section the most common findings were "social interaction skills", "time management" and "leisure time". There were identified only a few hadiths on the components "personal awareness", "leisure awareness", "motivation" and "problem-solving".

As a result, it was concluded that the verses and hadith that were examined in this work explained and supported the leisure education components in a positive way. In addition, in this context, it was established which things the Religion of Islam considers appropriate and what it does not consider appropriate.

Keywords: Time, Leisure, Islamic Religion, Verse-i Kerime, Hadith-i Sharif

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans ders dönemi ve Tez çalışmam boyunca benden bilgisini esirgemeyen, beni yönlendiren, çalışmamızın ortaya çıkmasında büyük emeği olan ve akademik hayatımda örnek aldığım Doç. Dr. Süleyman MUNUSTURLAR hocama ve üzerimde emeği olup çalışmamıza da katkıda bulunan bütün hocalarıma sonsuz teşekkür ediyorum.

Bu çalışmamı beni yetiştiren ve büyüten annem Aysel SEVİNÇ ve babam merhum İsmet DEMİR 'e, eşim Merve DEMİR 'e, kızım Hüma DEMİR 'e, kardeşlerime, akrabalarım, arkadaşlarıma ve ismini sayamadığım nice eş ve dosta armağan ediyorum. Çalışmamın vatana, millete ve Alem-i İslam'a hayırlar getirmesini temenni ediyorum.

16/06/2021

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

(İmza)

Erhan DEMİR

İÇİNDEKİLER

BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ ve ENSTİTÜ ONAY SAYFASI.....	ii
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
TEŞEKKÜR.....	iv
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1. ALANYAZIN.....	2
1.1. BOŞ ZAMAN.....	2
1.1.1. Farklı Bakış Açlarıyla Boş Zaman.....	3
1.1.1.1. <i>Zaman olarak boş zaman</i>	3
1.1.1.2. <i>Aktivite olarak boş zaman</i>	4
1.1.1.3. <i>Ruh hali olarak boş zaman</i>	4
1.1.2. Boş Zaman Türleri.....	5
1.1.2.1. <i>Objektif boş zaman</i>	5
1.1.2.2. <i>Sübjektif boş zaman</i>	5
1.1.3. Boş Zaman Eğitimi.....	6
1.1.4. Boş Zaman Eğitiminin amacı ve önemi.....	7
1.1.5. Boş Zaman Eğitimi Modelleri.....	7
1.1.5.1. <i>Mundy ve Odum boş zaman eğitim modeli</i>	8
1.1.5.2. <i>Florida eyalet üniversitesinin kapsam ve sıra modeli</i>	9
1.1.5.3. <i>Boş zaman eğitimi geliştirme projesi (Leap)</i>	9
1.1.5.4. <i>İsrail boş zaman eğitim müfredatı modeli</i>	11

1.1.5.5. <i>Boş zaman eğitimi geliştirme projesi</i>	12
1.1.5.6. <i>Kültürlerarası boş zaman eğitimi modeli</i>	12
1.1.5.7. <i>Time Wise (yaşam boyu boş zaman becerileri öğrenme modeli)</i>	13
1.1.5.8. <i>Okul-Toplum boş zaman bağlantısı eğitim modeli</i>	14
1.1.5.9. <i>Kültürlerarası, proje tabanlı boş zaman eğitimi</i>	14
1.1.5.10. <i>Boş zaman eğitimi içerik modeli (Lecm)</i>	15
1.1.5.11. <i>Brenda Robertson'un boş zaman eğitimi ve davranış modeli</i>	16
1.1.5.12. <i>Dattilo'nun dengeli ve sistematik bir boş zaman eğitimi modeli</i>	16
1.1.6. Boş Zaman Eğitimi Bileşenleri	17
1.1.6.1. <i>Kişisel farkındalık</i>	17
1.1.6.2. <i>Boş zaman farkındalığı</i>	18
1.1.6.3. <i>Zaman yönetimi</i>	19
1.1.6.4. <i>Boş zaman becerileri</i>	19
1.1.6.5. <i>Motivasyon</i>	21
1.1.6.6. <i>Problem çözme</i>	21
1.1.6.7. <i>Sosyal etkileşim becerileri</i>	22
1.2. İSLAM DİNİ'NDE NASLAR	23
1.2.1. <i>Kur'an-ı Kerim tanımı</i>	25
1.2.2. <i>Tefsir ilminin tanımı</i>	26
1.2.3. <i>Sünnet'in tanımı</i>	27
1.2.4. <i>Hadis ilminin tanımı</i>	28
1.3. Araştırmamız ile İlgili Yapılan Çalışmalar	29
1.3.1. <i>Boş zaman ve Hristiyanlık ile ilgili çalışmalar</i>	29
1.3.2. <i>Boş zaman ve birçok dinin bir arada değerlendirildiği çalışmalar</i>	31
1.3.3. <i>Boş zaman ve İslam dini ile ilgili çalışmalar</i>	31
1.4. Araştırmanın Amacı	33
1.5. Araştırmanın Önemi	33

2. YÖNTEM	34
2.1. Araştırma Modeli	34
2.2. Araştırma Evren ve Örneklemi	34
2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları	35
3. BULGULAR.....	36
3.1. Kur'an-ı Kerim'de Boş Zaman Farkındalığı	36
3.2. Kur'an-ı Kerim'de Kişisel Farkındalık	38
3.3. Kur'an-ı Kerim'de Zaman Yönetimi	42
3.3.1. Gece ve gündüz zamanının yönetimi	47
3.3.2. Zaman kavramının izafi (göreceli) oluşu	52
3.4. Kur'an-ı Kerim'de Boş Zaman Becerileri	56
3.4.1. Açık alan ve doğa rekreasyonu	56
3.4.2. Amatör ve sportif balıkçılık.....	58
3.4.3. Binicilik.....	59
3.4.4. Dalgıçlık.....	60
3.4.5. Denizcilik ve su becerileri	61
3.4.6. Geleneksel ve modern el sanatları.....	62
3.4.7. Seyahat.....	66
3.5. Kur'an-ı Kerim'de Motivasyon.....	78
3.6. Kur'an-ı Kerim'de Problem Çözme.....	83
3.7. Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Etkileşim Becerileri.....	86
3.8. Hadis-i Şeriflerde Boş Zaman Farkındalığı.....	92
3.9. Hadis-i Şeriflerde Kişisel Farkındalık.....	107
3.10. Hadis-i Şeriflerde Zaman Yönetimi	112
3.10.1. Zamanın izafiliği.....	105
3.10.2. Özel zaman dilimleri	107

3.10.3. Mekruh vakitler	107
3.11. Hadis-i Şeriflerde Boş Zaman Becerileri	108
3.11.1. Bireysel Sporlar	108
3.11.1.1. Amatör balıkçılık ve deniz avı.....	108
3.11.1.2. Atıcılık ve Okçuluk.....	108
3.11.1.4. Av hayvanları ile diğer canlılara eziyet ve işkencenin yasaklanması	110
3.11.1.5. Binicilik	112
3.11.1.6. Dövüş oyunları	126
3.11.1.7. Egzersiz ve Fiziksel Aktivite.....	114
3.11.1.8. Futbol	116
3.11.1.9. Güreş	116
3.11.1.10. Halter.....	117
3.11.1.11. Koşu	118
3.11.1.12. Yüzme	118
3.11.2. Çeşitli oyun ve eğlence türleri	118
3.11.2.1. Mizah ve şakalaşma	120
3.11.2.2. Zeka oyunları	121
3.11.3. İlmi Uğraşlar	122
3.11.3.1. Yabancı dil.....	123
3.11.3.2. Şiir.....	124
3.11.4. Musiki ve Müzik	126
3.11.5. Seyahat.....	129
3.11.6. Yasaklı oyunlar ve eğlenceler	130
3.11.6.1. İçkili, kadınlı ve çalgılı eğlence türleri.....	131
3.11.6.2. Kumar ve şans oyunları	131
3.11.6.3. Tavla ve diğer oyunlar	132
3.11.6.4. Vücut ve güzellik yarışmaları	132

3.11.7. Boş zaman becerileri kapsamında dikkat edilmesi gereken hususlar.	133
3.12. Hadis-i şeriflerde Motivasyon	134
3.13. Hadis-i şeriflerde Problem Çözme.....	137
3.14. Hadis-i şeriflerde Sosyal Etkileşim Becerileri	140
4. SONUÇ VE TARTIŞMA	144
4.1. Sınırlılıklar ve Öneriler.....	150
KAYNAKÇA.....	152
ÖZGEÇMİŞ	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.	: Aleyhi's Selam
bkz.	: Bakınız
c.c.	: Celle Celaluhu
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
hz.	: Hazreti
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MÖ	: Milattan Önce
r.a	: Radıyallahu Anh
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Boş zaman eğitimi, bireyin boş zamanlarına yön veren, bireyin kişiliğini geliştiren ve motive olmasını sağlayan; kısacası bireylerin boş zamanlarını “akıllı bir şekilde değerlendirilmesi” sürecini kapsamaktadır (Tezcan, 1976). Boş zaman eğitimi, ırk, sosyoekonomik durum, cinsiyet, renk, din, yetenek, yaş veya başka herhangi bir özellikten bağımsız olarak tüm bireylerin boş zamanlarını deneyimleme hakkına sahip olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu yüzden bireylerin boş zamanları için eğitim almaları, boş zamanları deneyimleme ve boş zamanların bireylerin gelişimine katkıda bulunması açısından önem arz etmektedir (Dattilo, 2015).

Boş zaman eğitimi alanında yapılan çalışmalar, dünya genelinde bulunan kitlelere ulaşmak ve o kitlelerin boş zaman anlayışının şekillenmesine öncülük etmek açısından boş zaman eğitimini farklı disiplinlerde çalışmak gerekli bir durum olarak ortaya çıkmıştır. Boş zaman eğitiminin, Müslüman coğrafyasında yaşayan bir birey içinde öğrenilmesi ve uygulanması günümüz boş zaman eğitimi anlayışının gelişmesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim günümüzde oransal olarak en çok artış gösteren dinlerin ilki İslam dinidir. Bu durum ise akademik türdeki çalışmaların İslam dinine yönelik çalışılmasında büyük etken olmaktadır.

İslam dini ilme son derece büyük önem vermiştir. İnsan için faydalı ve yararlı olan ilmi öğrenmek ve bu ilmi öğretmek (Tirmizi, İlim, 3), İslam dini açısından hem bu dünyada hem de ahirette mükafat (İbn Mace, Sünnet, 20) elde etmektir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in inen ilk ayet-i kerimesi “oku” (Alak Suresi, 96/1) emriyle başlamakta ve Müslümanlara bu hususta büyük görevler düşmektedir.

Bu araştırmada İslam dininin ilk iki temel kaynağı olarak yer alan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler ışığında, boş zaman eğitimi bileşenleri olarak kabul edilen kişisel farkındalık, boş zaman farkındalığı, zaman yönetimi, sosyal etkileşim becerileri, boş zaman becerileri, motivasyon ve problem çözme açıklanmaya çalışılacaktır. Araştırmanın hem ulusal hem de uluslararası literatüre katkı sağlaması ve bu alandaki çalışmalara da kaynak teşkil etmesi amaçlanmıştır.

1. ALANYAZIN

Bu bölüm boş zaman, boş zaman çeşitleri, boş zaman türleri, boş zaman eğitimi, boş zaman eğitimi bileşenleri, İslam dini, çalışmamızla ilişkili literatür araştırması ve çalışmamızın amacı ve önemini kapsamaktadır.

1.1. BOŞ ZAMAN

Boş zaman kavramı görünürde kendisini açıklayan bir kavram olarak anlaşılabilir fakat araştırmacılar boş zaman kavramının net ve açık bir şekilde tanımına karar vermekte zorlanmışlardır.

Nitekim bu zorlanmaya karşın boş zaman kavramının 200'e yakın tanımı yapılagelmiştir. Boş zaman kelimesi yunanca "schole" anlamı ile eş anlama gelip bu kelime iş dışı zaman, öğrenme ve kültür ile ilişkilidir. Ayrıca boş zaman İngilizce "leisure" Latince "licere" (Torkildsen, 2011), Fransızca "loisir" gibi kelimelerden türemiştir. Boş zaman, bir zaman türü olarak bir dizi etkinlik veya bir varlık durumu olarak ele alınabilir. Boş zaman, tatmin edici olan ve kişinin kişisel gelişimi ve kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayan, görece özgürlük içinde geçirilen ve belirlenmiş faaliyetleri kapsayan bir zaman dilimidir (Hacıoğlu vd., 2003).

Boş zaman, yetkin bir şekilde kendini ifade etme biçimidir, kimlik ve bağlılık duygusuna katkıda bulunan ve zevk gibi olumlu duygularla sonuçlanan, özgürce seçilmiş anlamlı bir faaliyet olarak algılanan bir etkinliğe katılmak için özünde motive olmanın sonucu olan bir deneyimdir (Dattilo, 2015).

1948 yılında Birleşmiş Milletlerin sunduğu İnsan Hakları Evrensel beyannamesinin 24. maddesinde boş zamanın tüm insanların hakkı olduğu tüm dünyaya ilan edilmiştir. 24. Madde aynı zamanda işverenlere bir uyarı niteliği taşıyıp çalışma saatlerinin makul oranda tutulmasını ve tüm insanların dinlenmeye, tatil yapmaya ve boş zamanlarını kullanması gerektiğine dikkat çekmiştir (<http-1>).

Neulinger boş zamanı şu şekilde tanımlamaktadır: boş zaman bir zihin halidir. Bu kişinin kendisiyle ve yaptığı işle ilgili barışık olmanın bir durumudur. Boş zamanın bir kriteri vardır ve bu kriter aynı zamanda özgür olmanın da koşuludur. Bu koşul herhangi bir kısıtlama ve zorlama olmaksızın özgürce gerçekleştirilen herhangi bir faaliyettir. Bu duruma ise "boş zaman" denir. Kısacası boş zaman özgür bir kişi olarak, kişinin kendi

tercihi olarak bir faaliyette bulunmayı ifade etmektedir (Torkildsen, 2011). Boş zaman genellikle zaman kavramının aktivite ve davranış yönlerine odaklanır. Boş zaman, bireyin zorunlu işlerinin dışında yaptığı çeşitli aktiviteleri içerebilir. Bu aktiviteleri kendi iyiliği ve çeşitli menfaatleri için gerçekleştirir (Marriott vd., 2020).

Boş zaman kavramı farklı görüş biçimlerinde de ele alınmaktadır (McLean vd., 2005);

Klasik Görüş Olarak Boş Zaman: Boş zaman iş ve çalışma zamanının tam tersidir. Dinlemenin, yenilenmenin iş ve çalışma için olmadığı görüşünü ele almaktadır.

Sosyal Sınıfın Sembolü Olarak Boş Zaman: Avrupa’da feodal dönem, Rönesans ve Endüstri döneminin üst sınıfında yer alanların kalitesinin bir işareti olduğu ve boş zamanın kullanım haklarının kendilerinde olduğunu belirtmektedir.

Bir Aktivite Şekli Olarak Boş Zaman: Kişinin ailesine ve topluma karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklardan ayrı olarak, kendisini dinlendirmesi, rahatlatması ve eğlendirmesi gibi çeşitli aktiviteleri savunan görüştür.

Sorumluluk Dışı Olarak Boş Zaman: Kişinin zorunlu olarak yerine getirmesi gereken (çalışma, yeme-içme, kişisel bakım, ailevi ve sosyal sorumluluklar vb.) durumlar dışında sadece kendisine ait olarak kullanabileceği bir zaman durumudur. Bu boş zaman tanımını en çok kabul gören ve kullanılan tanımdır.

Var Olma Durumu Olarak Boş Zaman: Bu durum diğer birçok görüşleri içinde barındırmaktadır. Boş zamanın, kişinin gelişimine, öz farkındalığına ve yaşayış biçimine katkıda bulunan bir rolü olduğunu ve özgür olmanın vermiş olduğu hisle psikolojik olarak da katkıda bulunduğunu belirtmektedir.

1.1.1. Farklı Bakış Açılılarıyla Boş Zaman

1.1.1.1. Zaman olarak boş zaman

Boş zaman kavramının zaman kavramı içerisinde değerlendirilmesinde şu tanımlar ileri sürülmüştür: “bireylerin sahip olduğu zaman dilimi”, “kullanımı kişinin elinde olan zaman”, “çalışma gerekliliği olmayan zaman, çalışma zamanı dışında kalan zaman” gibi çeşitli tanımlar literatürdeki yerini almıştır. Genel manada zaman olarak boş zaman kavramı bireyin iş ile ilgili durumlarından ve uğraşlarından, bireyin kişisel ihtiyaçları,

fizyolojik ihtiyaçları, ailevi ve çevresel zorunluluk ve sorumluluklarından geriye kalan zaman dilimlerini ifade etmektedir. Bireyin kendi boş zamanını oluşturmasında ortaya çıkan bazı faktörler vardır. Bunlar, ekonomik özgürlük, teknolojik gelişimler, işlerin ertelenmesi, tembelliğe yatkın olma, işlerin bitirilmesi, emeklilik vb. durumlardır. Tüm bu faktörler kendi içerisinde değerlendirildiğinde bireyde boş zaman ortaya çıkacak ya da var olan boş zaman durumunda artma meydana gelecektir (Munusturlar, 2018).

1.1.1.2. Aktivite olarak boş zaman

Aktivite temelli boş zaman, kişinin ailesine ve topluma karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklardan ayrı olarak, kişinin kendisini dinlendirmesi, rahatlatması ve eğlendirmesi gibi çeşitli aktiviteleri savunan görüştür (McLean vd., 2005). Bu aktiviteleri savunan görüş boş zaman olarak ifade edilmektedir. Nitekim bu durum kişinin sorumlulukları dışında yer alan uğraş ve faaliyetleri kapsamaktadır. Bu uğraş ve aktiviteler kişinin boş zamanlarında gerçekleştiği takdirde boş zaman aktivitesi kapsamına girmektedir (Çevik, 2018). Aktivite temelli boş zamanda, yapılan bir aktivite yoksa boş zamandan söz edilmesi mümkün değildir (Munusturlar, 2018).

1.1.1.3. Ruh hali olarak boş zaman

Bu durum diğer birçok görüşleri içinde barındırmaktadır. Boş zamanın, kişinin gelişimine, öz farkındalığına ve yaşayış biçimine katkıda bulunan bir rolü olduğunu ve özgür olmanın vermiş olduğu hisle psikolojik olarak da katkıda bulunduğunu belirtmektedir (McLean vd., 2005). Ruh hali olarak boş zaman, kişinin boş zaman aktiviteleri deneyimi sonucunda elde ettiği kişisel tatminle ve kendini gerçekleştirme hissine bağlı olarak yaşadığı özgürlük hissi ile açıklamaktadırlar. Bunun sonucunda ruhsal olarak boş zamanın açıklanmasında yer alan temel nitelik, kişinin günlük zorunluluklarına karşı yaşadığı özgürlük hissiyatıdır (Munusturlar, 2018).

Ruhsal olarak boş zamandan bahsedilmesi için bireyin algıladığı özgürlüğü, yeterliliği, içsel motivasyonu ve olumlu duygularının bireyde bulunması gerekmektedir. Tüm bunlar ruh hali olarak boş zamanı ayırt edebilmenin nitelikleridir. Ruh hali olarak boş zaman kişisel farklılıklar neticesinde farklı algılanmaktadır. Aynı aktivitede bireyler farklı tatmin duygusu yaşayabilmektedirler (Çevik, 2018). Psikologlar ruh hali olarak boş zaman kavramının azalması noktasında çalışma yapmaktadırlar. Bunun sebebi ise fazla

boş zamanı olan bireylerin ruhen kötü alışkanlıklara doğru kayabileceği, ve yapılan çalışmalarla da bunun ispatlandığı görülmektedir (Köybaşı, 2006).

1.1.2. Boş Zaman Türleri

1.1.2.1. Objektif boş zaman

Nicelik ve miktar bakımından değerlendirilen boş zaman karşımıza objektif boş zaman olarak çıkmaktadır. Boş zaman sonrası elde edilen mutluluk, rahatlama ve olumlu duygulardan ziyade, katılım gösterilen aktivite, yer, mekan ve zaman olarak boş zamanın değerlendirilmesi yapılmaktadır. Objektif boş zaman daha çok boş zamana katılım göstermenin, o mekanda bulunmanın, aktivite içerisinde bizzat uygulama yapmanın olduğu durumlarda söz konusu olmaktadır (Akyıldız, 2018; Karaş, 2019). Bir örnekle açıklanacak olursa, bir kişi 24 saatlik bir gününde fizyolojik ihtiyaçları, çalışma ve eğitim, sorumluluk ve zorunlulukları için ayırdığı zamandan arta kalanında eşi istediği için çok sevmese de operaya gitmiş, iş arkadaşlarını kıramadığı için onlarla iş çıkışı vakit geçirmiştir. Objektif boş zaman tanımına göre bu kişi hoşnutluk, tatmin, mutluluk gibi duyguları yaşamamış olsa da niceliksel olarak boş zamana sahip olmuştur.

1.1.2.2. Sübjektif boş zaman

“Hissedilen veya algılanan zaman” dır. Kişiden kişiye değişen, yaşam biçimine göre farklılık gösteren ve herkesçe farklı algılanan zaman dilimidir. 1 saatlik zaman dilimi kimine göre hızlı geçmekte kimine göre yavaş geçmektedir. Kişinin uğraştığı işe ve psikolojik ruh haline göre farklı şekilde algılanmaktadır. Objektif zaman herkesçe aynı şekilde algılanan zamanken, sübjektif zaman herkesçe farklı şekilde algılanan ve ölçülmesi oldukça güç bir zamandır. Örneğin, televizyondaki bir futbol maçını izlemek, seven bir kişi için zamanın hızlı ve rahat geçmesi, maç izlemeyi sevmeyen bir kişi için zamanın yavaş ve sıkıcı geçmesi demektir (Akatay, 2003; Akbeyik, 2013; Ardıç, 2010; Incaz vd., 2017).

Sübjektif boş zaman kavramı bireyin dinlenme, eğlence, olumlu psikolojik durumlarla neticelenen aktivitelere katılarak icra edilen birey için değerli boş zamanlardır. Sübjektif bakış açısında bireyin elde ettiği olumlu psikolojik durum, deneyim ve kazanımlar ön planda yer almaktadır (Akyıldız, 2018). Sübjektif boş zamandan söz edilebilmesi için bireyin katıldığı aktiviteler neticesinde mutluluk, huzur, rahatlama, olumlu duygular, özgürlük gibi durumların meydana gelmesi gerekir. Aksi

takdirde zorunluluklardan ötürü katılım gösterilen boş zaman aktiviteleri bireyle bu durumların tersini ortaya çıkaracak ve bu durumda sübjektif boş zaman söz konusu olmayacaktır (Karaş, 2019). Objektif boş zaman tanımındaki örneği burada da kullanacak olursak, bir kişi sırf eşi ya da arkadaşları istediği için bir aktiviteye katılması içinde bulunduğu zaman dilimini boş zaman olarak nitelemeye yetmemektedir. Kişinin bu katılımdan hoşnut olması, tatmin, mutluluk, memnuniyet gibi olumlu duygulanımla sonuçlanması gerekmektedir.

1.1.3. Boş Zaman Eğitimi

Eğitim “bireyin yaşadığı toplumda yeteneğini, tutum ve olumlu değerdeki diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçtir (Tezcan, 1985)”. Munusturlar & Bayrak, (2017)’ın aktardığına göre günümüz dünyasında eğitim sadece bireyleri ekonomik yönden hayata hazırlama süreci değil, bireylerin tutum ve değerler geliştirmelerine ve yaşamdan memnun olmalarını, eğlenmelerini ve kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan bilgi ve beceriler edinmelerine yardımcı olmaktır (Munusturlar & Bayrak, 2017). Boş zaman eğitimi, boş zamanın doğru ve bilinçli bir şekilde kullanımıyla ilgili zihinsel, duygusal ve fiziksel alan öğrenme hedeflerinin gerçekleşmelerine hizmet eden pedagojik, deneysel ve rekreasyonel deneyimler sağlamaktır. Boş zaman eğitimi kaliteli bir hayat sürmek ve kişisel gelişim için büyük bir fırsat aracı görerek, insanın boş zamanını yapıcı ve akılcı bir biçimde şekillendirmesi süreci olarak da değerlendirebiliriz (Munusturlar, 2014).

Boş zaman eğitimi, ırk, sosyoekonomik durum, cinsiyet, renk, din, yetenek, yaş, cinsel yönelim veya başka herhangi bir özellikten bağımsız olarak tüm bireylerin boş zamanlarını deneyimleme hakkına sahip olduğu inancına dayanmaktadır (Dattilo, 2015). Boş zaman eğitimi, kişinin boş zamanını “akıllı bir biçimde değerlendirmesi” eğitimidir. Bireyin boş zaman kullanımında bazı estetik ve ahlaksal değerlerin kendisine katkı sağlamasına yardımcı olan eğitimidir. Bireyin boş zamanlarında kişiliğini geliştirici, boş zamanını etkili ve verimli değerlendirmesine fikir sağlayan yardımcı bir eğitimidir. Kültürel değerlerimizin aktarılması ve geliştirilmesi açısından, eğitimin rolü olduğu gibi boş zamanı değerlendirmenin de rolü vardır (Tezcan, 1976, 1985).

Boş zaman ile ilgili iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bu yaklaşımlar “eğitimin içeriği ve eğitimin konusu olarak boş zaman” kavramlarıdır. Eğitimin konusu

olarak boş zaman ele alındığında bunlar içerisinde oyun, eğlence, rekreasyonel faaliyetler, aktiviteler, spor branşları, sanat, turizm vb. daha birçok durumu içerisinde bulunduran boş zaman ile ilgili daha makro düzeydeki eğitimi içermektedir. Eğitimin içeriği olarak boş zaman ise, boş zaman aracılığı ile eğitimi içerir ve sınıf ortamı, oyun alanları, kampüs programları, yaz kampları ve toplumsal hayatı eğitim programları gibi formal ve informal öğrenme ortamlarını içerir (Munusturlar, 2014).

Boş zaman eğitimi, öz farkındalığı teşvik etmek, boş zamanla ilgili bilgilerin edinilmesini teşvik etmek ve çeşitli aktivitelerle ilgili bilgileri bireylerin hizmetine sunmaktadır. Bu hizmetleri sunarken aile üyeleri, eğitimciler, eğlence hizmeti sunanlar, arkadaş çevresi de dahil birçok faktör bireyin özerklik, yeterlilik ve sosyal bağlantı ihtiyaçlarını karşılama konusunda yardımcı olabilmektedir. Boş zaman eğitimi, insanları boş zamanı ve mutluluğunu deneyimlemeye ve nihayetinde gelişmeye teşvik etmeyi amaçlayan programları içerir ve bu olumlu deneyimleri teşvik etmek için hizmetler boyunca süregelen bilgileri içerir (Dattilo, 2015).

1.1.4. Boş Zaman Eğitiminin amacı ve önemi

Toplumsal ve kişisel refah açısından boş zaman vakitlerinin kişisel gelişim ve toplumsal düzeni geliştirmeye katkı sağlama aracı olarak kullanılması, boş zaman eğitiminin amacıdır. Boş zaman sosyal yaşamın ve kişisel yaşamın geliştirilmesi ve faydalı bir şekilde kullanılması bakımından son derece büyük bir fırsattır. Nitekim boş zamanın iyi ve faydalı bir şekilde değerlendirilmesi bireyin yaş, cinsiyet, eğitim, statü, toplumsal rol ile kültürel ve toplumsal vb. değişkenlere bağlıdır. Bireyin tüm bu değişkenleri dikkate alınarak boş zamanı nasıl planlaması gerektiği, boş zaman eğitiminin görevidir. Boş zamanın yanlış değerlendirilmesi kişinin hayatını, yaşamını, çevresini ve toplumsal bağlamda ki görevlerini dahi olumsuz etkilemektedir (Tezcan, 1985).

Bireylerin yaşam kalitesinin artması, kendini gerçekleştirme, boş zamanlarındaki deneyimlerinden memnun kalması ve çevresel faktörlerdeki iyileşmeler boş zaman eğitiminin amaçlarının olumlu sonucuna işaret etmektedir (Sivan & Stebbins, 2011).

1.1.5. Boş Zaman Eğitimi Modelleri

Günümüze kadar birçok araştırmacı tarafından boş zaman eğitimi yaklaşımları üzerine çeşitli model ve müfredatlar geliştirilmiştir. Boş zaman eğitimi tanım ve modelleri Kuzey Amerika'da terapötik rekreasyon uygulamaları ile ortaya çıktığı ve şekil

aldığı (Hutchinson & Robertson, 2012), söylene bile asıl durumun, boş zaman eğitimi tanım ve modellerinin boş zaman programları ile ortaya çıktığı ve şekil aldığıdır. Boş zaman eğitimi modelleri genel anlamda şu dört maddenin kazanımından oluşur (Edginton vd., 2004);

Beceriler: her birey, bilişsel, duyuşsal ve psikomotor yeterlilikler üzerine inşa edilmiş bir oyun becerileri çeşitliliği geliştirmelidir.

Bilgi: Bireyin, mevcut çok çeşitli boş zaman etkinliği seçenekleri hakkında bir anlayış geliştirmesi kritiktir; Buna ek olarak, birey, belirli bir faaliyet için hangi ekipmanın, malzemelerin, malzemelerin gerekli olduğunu bilmelidir.

Deneyim: Boş zaman aktivitelerine katılmak kişilerde sonrakilere katılım için bir özgüven oluşturacaktır. Ayrıca katılımı kazançlarını daha iyi anlayabilecektir. Bu yüzden deneyimin önemi çoktur.

Tutumlar, Değerler ve Takdir: Birey olumlu bir boş zaman algısı geliştirmelidir. Boş zaman algısına yönelik tutum, boş zaman deneyiminin değerini belirlemede önemli bir rol oynar.

Çalışmamızda çeşitli bireylere yönelik geliştirilen boş zaman eğitimi model ve müfredatları aşağıda açıklanmıştır.

1.1.5.1. Mundy ve Odum boş zaman eğitim modeli

Mundy ve Odum, 1970 yılının sonlarına doğru beş bileşenden oluşan bir boş zaman eğitimi modeli geliştirdiler. Bu modelin ilk ortaya çıkmasından yirmi yıl sonra Mundy modelin güncellenmiş halini geliştirmiştir. Bu modelde birey ilk olarak boş zamanın ve boş zamanla iç içe olan özelliklerin farkına varır, daha sonra kişisel ihtiyaçları ile boş zaman hedeflerini ortaya çıkarabildiği bir öz farkındalık kazanır. Beş aşamalı olarak ele alınan süreç, bireyin boş zaman becerilerini geliştirmesi ve daha sonra sosyal etkileşim yoluyla bir boş zaman yaşam tarzının sürdürülmesi ile devam etmektedir (Dieser, 2013; Edginton vd., 2004). Bu süreç incelendiğinde;

1. İlk bileşen olan boş zaman farkındalığı; boş zamanları, boş zaman deneyimlerini ve boş zamanın kişinin yaşamı, yaşam kalitesi, yaşam tarzı ve toplumla ilişkisini anlamayı içerir.

2. İkinci adım olan kişisel farkındalık, bireyin ilgi alanlarını, yetenekleri, boş zaman beklentilerini, kaliteli deneyimleri, boş zaman hedeflerini, değerleri ve ihtiyaçları anlamayı içerir.
3. Üçüncü aşama olan karar verme becerileri, veri edinmeyi ve alternatif beceri geliştirmeyi, olası sonuçları tahmin etmeyi, karşılaştırma yapabilmeyi ve değerlendirmeyi içerir.
4. Dördüncü aşama olan boş zaman becerileri; süreç becerileri, planlama becerileri ve boş zaman deneyimi becerilerini içerir
5. Beşinci ve son bileşen olan sosyal etkileşim, boş zaman deneyimindeki sözlü iletişim, sözsüz iletişim ve etkileşim kalıplarını içerir (Dieser, 2013; Edginton vd., 2004).

1.1.5.2. Florida eyalet üniversitesinin kapsam ve sıra modeli

1970'li yıllarda Florida Eyalet Üniversitesi Rekreasyon ve Eğlence fakültesi bölümü, Florida Eyaleti Eğitim Bakanlığı'nın finansmanı ile bir boş zaman eğitim programı geliştirmiştir. Program ilk olarak normal ve özel eğitim öğrencilerine anaokulundan başlamak üzere lise son sınıfa gelene kadar uygulamayı amaçlamıştır. Program belirli sonuçlar düşünülerek tasarlanmış ve müfredat altı boş zaman temelli modül etrafında oluşturulmuştur. Bunlar (AAPAR, 2011; Sellick, 2002);

- Boş zamanla ilgili kişisel farkındalık,
- Boş zaman fırsatlarının farkında olma,
- Boş zamanla ilgili tutumlar,
- Karar verme,
- Sosyal etkileşim becerileri
- Boş zaman etkinliği becerileri

1.1.5.3. Boş zaman eğitimi geliştirme projesi (Leap)

1977 yılında Amerika Birleşik Devletinde faaliyet gösteren Ulusal Rekreasyon ve Parklar Birliği (National Recreation and Parks Association, NRPA) çocuklar ve gençler için anaokulundan 12. Sınıfa kadar sürecek olan “Boş Zaman Eğitimi” adlı bir okul müfredatı geliştirmiştir. Müfredatın öncelikli amacı ABD'deki halk eğitimi bilincini boş zaman ve boş zaman eğitimine doğru kaydırarak bir farkındalık oluşturmak ve temellendirmektir. LEAP (Leisure Education Advancement Project) müfredatı boş

zamana yönelik olumlu tutumlar geliştirmek, insanların boş zaman olaylarını anlamaya ve boş zaman değerlerini geliştirmeye yardımcı olmaya yöneliktir. LEAP müfredatı bireyin boş zamana yönelik ilgisi geliştikçe bireyin boş zaman deneyiminin tadına varabilmesi için beceriler, yetenekler ve tutumlar geliştirmesi gerekeceği şeklindeki merkezi öncüle dayanmaktadır. Model dört maddelik stratejik ana hedef ve sekiz alt hedeften oluşmaktadır. Stratejik ana hedefler şunlardır (Edginton vd., 2004; Munusturlar, 2014);

1. Boş zaman kullanımını kişisel tatmin ve zenginleştirme aracı olarak görüp değerini bilmek
2. Boş zamanların bir dizi etkinliklerin yapılması için fırsat olduğunu bilmek
3. Boş zamanın toplum üzerinde sahip olduğu ve sahip olacağı önemli etkiyi anlamak veya doğal kaynakları ve bunların isteğe bağlı zaman ve yaşam kalitesi ile ilişkisini takdir etmek
4. Kendi boş zaman davranışlarıyla ilgili kararlar verebilmek

Sekiz maddelik alt hedefler ise şunlardır (Edginton vd., 2004);

1. Öğrenci, çoğu yaşam deneyiminin boş zaman deneyimleri olabileceğinin farkına varacaktır
2. Boş zaman, iş gibi, çok önemli bir benlik saygısı ve haysiyet kaynağı olarak görülmelidir
3. Öğrenci, doğal ve fiziksel çevrenin, sosyal kurumların ve bireysel yaşam tarzlarının dinamik etkileşiminin boş zaman fırsatları, seçenekleri ve davranışları üzerindeki etkisini anlayacaktır
4. Öğrenci toplulukta, devlette ve ulusta mevcut boş zaman kaynaklarını belirleyecek, anlayacak ve değerlendirecektir
5. Öğrenci, boş zaman deneyimlerinin iyi veya kötü olduğunun farkında olabilecektir
6. Öğrenci, bireyin fiziksel yeteneklerini aşan, ancak duygusal ve manevi düzlemde deneyimlenen boş zaman deneyimlerinin maddi olmayan niteliklerini takdir edecektir
7. Öğrenci, her bireyin boş zaman kullanımını insan, sosyal çevre ve doğal ortamlar üzerindeki etkilerini tanıyacak ve değerlendirecektir

8. Öğrenci, boş zamanın yanı sıra iş, aile ve diğer sosyal rollerin kişisel gelişim ve memnuniyeti sağlamak için bir yaşam planı geliştirmeye yardımcı olabileceğini anlayacaktır.

1.1.5.4. İsrail boş zaman eğitim müfredatı modeli

Model, İsraili iki boş zaman araştırmacısı (Katz ve Gurevitch) tarafından 1970-1990 yılları arasında yapmış oldukları 20 yıllık bir araştırmanın temeline dayanmaktadır. Hükümet yetkilileri ile medya-yayın kuruluşlarının destek vermesiyle İsrail için boş zaman politikaları belgesi hazırlanmıştır. Bu belgeye göre boş zaman eğitiminin okullarda okutulan ulusal müfredat sistemine dahil edilmesini ve müfredatın bu şekilde oluşturulması kararı alınmıştır. Okul sistemine dahil edilmek istenen boş zaman eğitimi müfredatı anaokulu, ilkokulu ve ortaokul düzeylerini kapsamaktadır. Bu müfredatın amacı küçük yaşlardan itibaren bireyleri boş zamanın önemi ve farkındalığına hazırlamaktır. 1992 yılında İsrail Eğitim, Kültür ve Spor bakanlığı tarafından boş zaman eğitiminin okul müfredatında yer alması için ulusal bir komisyon kurulmuş ve bu komisyon bakanlık tarafından finanse edilmiştir. Komisyon çalışma kapsamı içerisinde boş zaman eğitiminin amaç, hedef, mantık ve stratejik olarak hazırlanması açısından çalışma yürütmüştür. Müfredat örgün ve yaygın eğitimin her aşamasında tüm çalışmaların ve faaliyetlerin içerisinde yer alacak şekilde hazırlanmıştır. Müfredat 3 strateji ve 7 teknikten oluşmaktadır. Bu strateji ve teknikler şunlardır (Sivan & Raskin, 1997);

Stratejiler;

- a. Bireylerin boş zaman hayatını zenginleştirmek için her çalışma alanında ve müfredat dışı faaliyetlerde var olan boş zaman potansiyelini bulmak
- b. Boş zamanla ilgili çalışmalara uygun ve ilgili çalışma birimlerinin yanı sıra boş zaman etkinliklerini teşvik etmek için her bir konu alanındaki özel içerikleri dahil etmek
- c. Programın okulda gerçekleştirilen tüm eğitimsel ve kültürel faaliyetlere dahil edilmesini teşvik etmek

Teknikler;

- a. Öğrenme faaliyetlerinin odak noktası olarak boş zaman
- b. Eğitimin genişletilmesi; boş zaman programının zenginleştirilmesi

- c. K-12 sınıfları için “kültür Sepeti”
- d. Aktif eğlence amaçlı okul teneffüsleri
- e. Zenginleştirme seçenekleri kataloğu
- f. Okul seyahatleri ve gezintiler
- g. İletişim eğitimi

İsrail eğitim müfredatı içinde yukarıda belirtilen strateji ve teknikler, okul yılları boyunca tüm öğrencilere sunulmaktadır. Strateji ve teknikler hem resmi hem de gayri resmi bileşenleri içeren, uygulandıkları yaş gruplarını tatmin edecek şekilde hazırlanmıştır (Sivan & Raskin, 1997).

1.1.5.5. Boş zaman eğitimi geliştirme projesi

Kuzey Carolina'daki devlet okullarında boş zaman eğitim programlarının eksikliğini tespit edilmesi sonrasında North Carolina Üniversitesi, asıl adı “Wake Leisure Education Project” isimli bir proje tasarlayarak bu projeyi uygulamaya başlamıştır. Model, Bandura'nın Öz-Yeterlilik teorisindeki kavramlara dayalı olarak geliştirilmiştir. Bu projenin amacı, bir devlet okulu sistemi içinde öğrenim gören zihinsel engelli bireylerin ortaokul döneminden itibaren başlayıp yetişkinlik dönemine gelinceye kadar boş zaman eğitim programı yoluyla başarılı bir şekilde yaşam sürmelerini sağlamaktır. Hazırlanan bu projenin müfredatı 10 üniteden oluşmaktadır. Bu üniteler (Bedini vd., 1993; Bullock, 1991; Sellick, 2002);

- a. Boş zaman farkındalığı
- b. Boş zamanlarda kişisel farkındalık
- c. Boş zaman fırsatları
- d. Topluluk kaynak bilinci
- e. Engeller
- f. Kişisel kaynaklar ve sorumluluk
- g. Planlama
- h. Bir gezi planlama
- i. Geziye çıkmak
- j. Geziyi değerlendirme ve geleceğe yönelik planlar

1.1.5.6. Kültürlerarası boş zaman eğitimi modeli

Berryman ve Lefebvre 1995 yılında Mundy ve Odum'un geliştirdiği boş zaman eğitimi modeline dayanarak beş bileşenden oluşan bir kültürlerarası boş zaman eğitimi modeli geliştirmişlerdir.

1. Model ilk olarak, boş zaman eğitimi başlığı altında; boş zaman, kişisel farkındalık, boş zaman becerileri ve boş zaman kaynakları farkındalığını açıklamaktadır.
2. İkinci bileşen olarak, kültürel öz farkındalık başlığı altında; kişisel bir tarihin, kişisel değerlerin ve kişilerarası farkındalığın ifade edilmesini içerir.
3. Üçüncü olarak, öğretme-öğrenme yaklaşımları ve stratejileri başlığı altında; ihtiyaç değerlendirmelerinin, sınıf talimatlarının, saha deneyimlerinin ve rehberli kendi kendine çalışmanın uygulanmasını içerir.
4. Dördüncü de kültürel bilgi başlığı altında; temel kültürel kavramlar, coğrafi tarihsel perspektifler, dil iletişimi, kültürel inançlar ve değerler ve kültürel oyun, rekreasyon ve boş zaman kalıplarını anlama üzerine yoğunlaştırır.
5. Beşinci bileşen olarak ise, kültürler arası yeterlilikler başlığı altında; kültürel iletişim becerileri, kişisel hizmetler, savunuculuk becerileri ve kültürel aracılığa odaklanır (Edginton vd., 2004).

1.1.5.7. *Time Wise (yaşam boyu boş zaman becerileri öğrenme modeli)*

Time Wise modeli 2000 yılında Linda Caldwell tarafından Amerika'daki dört farklı okul bölgesinde 7. Sınıf'a giden 634 öğrenci üzerinde pilot model olarak test edilmiştir. Modelin kesin bir şekilde işlerlik kazanacağına duyulan üst düzey güven, sonuçların elde edilmesiyle bu güveni haklı çıkarmıştır. Modelin genel amacı uyuşturucu kullanımının başlamasını önlemedeki etkililiğidir. Modelin uyuşturucuyu önlemede kullandığı yöntemler ise bireyin kişisel ve boş zaman farkındalığının farkına varmasını sağlamak, boş zaman becerilerini planlama ve yönetme ile motivasyon kavramlarının öğrenilmesini sağlamaktır. Tüm bunlar uygulandığında elde edilen sonuçlar, boş zamanın olumlu kullanımını teşvik ettiğine ve böylece madde kullanımının azalmasına karşı korunduğuna inanılan sonuçlardır, bu yüzden tüm bu sayılan yöntemler uyuşturucu madde kullanımını önlemede önemli araçlardır (Caldwell vd., 2004; Sellick, 2002).

Time Wise modeli, yaşam boyu boş zaman becerilerini öğrenmenin, boş zamanı etkin ve faydalı kullanarak kişisel gelişimin verimliliğini arttırmak ve orta okul dönemindeki öğrenciler arasındaki madde bağımlılığı ile diğer zararlı tüm alışkanlıkları

önlemek için amaçlanmıştır. Time Wise modeli ABD Ulusal Sağlık Enstitüleri ile Ulusal Uyuşturucu Bağımlılığı Enstitüsü tarafından hibe odaklı finanse edilmektedir. Time Wise, öğrencilerin sistematik olarak kendi Boş Zamanlarını ve en uygun deneyimleri elde etmek için nasıl düzenleme yapacaklarını veya eyleme geçeceklerini öğrenmeleri için tasarlanmıştır. Time Wise müfredat kapsamının işleyişi üç yıllık bir program olarak başlamış ve ilk yıl 7. Sınıf öğrencilerine 50 dakikalık 6 dersten oluşan bir müfredat programı öngörülmüştür (Caldwell vd., 2004; Sellick, 2002).

1.1.5.8. Okul-Toplum boş zaman bağlantısı eğitim modeli

Bu model, özel ihtiyaçları olan öğrencilere evde, okulda ve toplumda boş zamanlarında özerk olma becerilerini artırma fırsatı sunmaktadır. Model, ABD Eğitim Bakanlığı Rehabilitasyon Hizmetleri İdaresi tarafından birkaç yıl finanse edilmiştir. Programın birincil hedefleri, öğrencilerin okulda, evde ve toplumda bağımsız işleyişini artırmak ve öğrencilerin okul ortamından yetişkin yaşamına geçişini kolaylaştırmaktır. Programın yerleşik çıktıları arasında artan bağımsız karar verme, boş zaman planlaması ve rekreasyon faaliyetlerine katılım bulunmaktadır. Model, Terapötik Rekreasyon Uzmanları tarafından uygulanmaktadır. Model, 8 ile 12 haftalık müfredat planlamasından oluşmakta olup 5 boş zaman eğitim bileşenini kapsamaktadır (Munusturlar, 2014; Sellick, 2002). Bu bileşenler şunlardır;

- Boş zaman farkındalığı
- Kaynaklar
- İletişim becerileri
- Boş zaman planlaması
- Karar verme

1.1.5.9. Kültürlerarası, proje tabanlı boş zaman eğitimi

2002 yılında Dieser ve Fox, Katz ve Chard'ın akademik çalışmasına dayanan "Kültürlerarası, Proje Tabanlı bir Boş Zaman Eğitimi Modeli" (Cross-Cultural, Project-Based Leisure Education) geliştirmişlerdir. Model, boş zaman deneyimlerini geliştirmede farklı kültürlerden katılımcılarla iş birliği içinde çalışan boş zaman uzmanına dayanmaktadır. Proje tabanlı boş zaman eğitimi, öğrencileri belirli bir boş zaman deneyiminin derinlemesine bir çalışma yoluyla iş birliğine dayalı bir sürece veya araştırmaya dahil ederek boş zamanları öğretmeye odaklanan kapsamlı bir öğrenme

perspektifidir. Bu nedenle, proje temelli boş zaman eğitimi bireylere yönelik değildir. Kùltürler arası, proje tabanlı boş zaman eğitimi, öğrenme sürecini, katılımcılara boş zamanları öğreten bir boş zaman uzmanından, grup katılımcıları ile boş zaman hakkında bilgi edinen ve onlarla boş zamanları temellendiren bir boş zaman profesyoneline doğru hareket eder. Proje tabanlı boş zaman eğitiminin üç geniş aşaması vardır. Bunlar (Edginton vd., 2004);

- İlk aşama tasarıma odaklanır ve bir boş zaman projesi veya deneyim planlamayı amaçlamaktadır. Bu aşamada, bir ilk fikir geliştirilir ve grup uygun eylemleri planlar. Bir konu ağı oluşturmak, bir ilk fikir geliştirmenin ve gelecekteki eylemi planlamanın bir yöntemidir.
- İkinci aşama, uygulamaya ve daha fazla geliştirmeye yöneliktir. Bu aşamanın en önemli yönü, grup üyeleri arasındaki bir tartışmadır. Temelde, katılımcılar proje çalışmasının boyutlarını tartışır ve gelecekteki eylemlere karar verir.
- Üçüncü aşama, projeyi tamamlamaktır. Bu aşamada katılımcılar boş zaman aktivitesini yaşarlar. Değerlendirme ile ilgili olarak, bir boş zaman deneyiminin halka açık bir şekilde sergilenmesi veya performansı kültürel açıdan uygun bir şekilde gerçekleşebilir.

1.1.5.10. Boş zaman eğitimi içerik modeli (Lecm)

Boş Zaman Eğitimi İçerik Modeli (Leisure Education Content Model, LECM), teröpatik rekreasyon hizmeti modeli olarak bilinen “Boş Zaman Yeteneği Modeline” (Leisure Ability Model) dayanmaktadır. Modelin genel amacı, bireylerin boş zaman ile ilgili bilgi ve beceri kazanmalarına yardımcı olmak ve bunun sonunda bağımsız bir boş zaman yaşam tarzı elde etmektir. Boş zaman eğitimi içerik modeli dört bileşenden oluşmaktadır. Bu bileşenler şunlardır (Edginton vd., 2004; Munusturlar, 2014);

- Boş Zaman Farkındalığı; Boş zaman, kişisel farkındalık, boş zaman ve oyun tutumları ve ilgili katılımcı ve karar verme becerileri
- Sosyal Etkileşim Becerileri; Yarışma, şahsi ya da grupla
- Boş Zaman Aktiviteleri Becerileri; Geleneksel ve gelenek dışı aktiviteler ve beceriler
- Boş Zaman Kaynakları; Etkinlik fırsatları, kişisel kaynaklar, aile ve ev kaynakları, topluluk kaynakları ve devlet ve ulusal kaynaklar

1.1.5.11. Brenda Robertson'un boş zaman eğitimi ve davranış modeli

Brenda Robertson, Ulusal Rekreasyon Zirvesi (National Recreation Summit) toplantısında boş zaman davranışlarını açıklama aracı olarak geliştirdiği boş zaman eğitimi modelini açıklamıştır. Bu model bazı gençlerin neden bir eğlence biçimi olarak suçlu faaliyetlerde bulunduğunu açıklamaya yönelik bir doktora tezi araştırmasından kaynaklanmaktadır. Model, bağımlıları, emeklileri, obez çocukları ve hapisteki gençleri tedavi amaçlı birçok çalışmada uygulanmıştır. Boş zaman davranışlarını ve bireylerin boş zamanlarında yaptıkları seçimleri neden yaptıklarını anlamak, boş zaman eğitimi sürecini olumlu manada etkiler. Boş zamanın olumlu işleyişini kolaylaştıracak boş zaman eğitimi girişimleri geliştirmek için, önce boş zamanın kullanımıyla ilgili karar sürecini anlamak gerekir. Model, boş zaman katılımı ile ilgili kararların nasıl alındığını belirleyen süreci göstermektedir. Genel olarak, bireyler bilinçli olarak böyle bir bilişsel sürecin meydana geldiğinin ve boş zamanın karar verme sürecine rehberlik ettiğinin farkında değildir. Boş zaman eğitimi modelinin amacı, boş zaman işleyişini geliştirecek şekillerde müdahale edilebilmesi için bu sürece ilişkin bilinçli bir farkındalık yaratmaktır. Aşağıda, modelin temel bileşenleri maddeler halinde verilmiştir (Hutchinson & Robertson, 2012).

- a. İhtiyaçlar
- b. Aktivite Repertuarı
- c. Değerler
- d. Tutumlar
- e. Bilgi
- f. İlgiler
- g. Beceriler
- h. Deneyim

1.1.5.12. Dattilo'nun dengeli ve sistematik bir boş zaman eğitimi modeli

Model, boş zaman eğitimini dengeli ve sistematik bir şekilde düşünmeyi ve sunmayı planlarken bunu pozitif psikolojiye dayanan ilkeler yoluyla amaçlamaktadır. Bu model, boş zaman, mutluluk ve gelişme gibi birbiriyle ilişki içerisinde bulunan olumlu deneyimleri uygulamayı içeren boş zaman eğitiminin hedeflerine dayanmaktadır. Kavramlar sinerjiktir ve bu hedeflere ulaşıldıkça insanların yaşamlarının genel kalitesi artar. Model şu şekilde oluşmaktadır (Dattilo, 2015);

Model merkezinde bulunan en iç daire, boş zaman eğitiminin potansiyel hedeflerini ve boş zaman, mutluluk ve gelişme arasındaki etkileşimleri tasvir etmektedir. Merkezdeki hedefler gerçekleştiği takdirde ikinci daireye doğru; uyarılma, içsel motivasyon, tadını çıkarma, akış, pozitiflik ve özerk olma durumları ortaya çıkmaktadır. Merkezden üçüncü daireye doğru; bir etik geliştirmenin, bilgi edinmenin, beceri kazanmanın, zorlukları yönetmenin, kendini fark etmenin ve fırsatları keşfetmenin değerini vurgulayan boş zaman eğitiminin özellikleri gösterilmektedir. Modelin dördüncü ve son dairesi iki başlığı; boş zaman eğitimi içeriği ve boş zaman eğitimi sürecini açıklamaktadır. Boş zaman eğitimi içeriğinin; içerik alanları, kültürel etmenler ve yeteneklerin tanımlanmasını içermektedir. Boş zaman eğitim süreci ise; öğretim teknikleri, stratejik süreç ve sistem yaklaşımını içeren süreç konuları gösterilmiştir. Dengeli bir yaşam elde etmek, bu süreç içerisine bir ölçeğin dahil edilmesiyle ve ölçeğin tabanında dengeli bir yaklaşımın sürdürülmesinin beş örneğinin tanımlanmasıyla temsil edilir. Bu örnekler; karşılıklılık, deneyim, boş zaman, arayış ve onaylanmadır. Son olarak, şekil içerisindeki oklar, öğretmen ve öğrenci arasındaki işbirlikçi bir çaba olan boş zaman eğitimi içeriğinin ve sürecinin, bireyleri bir etik, farkındalık, anlayış ve boş zaman zorluklarını yönetmeye yardımcı olan çoklu becerilerin geliştirilmesine doğru hareket ettirmek için tasarlandığını göstermek için kullanılmaktadır. Boş zamanla ilgili zorluklar yönetilirken, insanlar içsel olarak motive olma, akışa ulaşma, kendi kendine karar verme, optimum uyarılma, pozitiflik ve zevkle karşılaşma gibi olumlu deneyimlere yönelme eğilimindedir. Bu olumlu deneyimler, bireyleri boş zamanları yaşamak, mutlu olmak ve gelişmek gibi nihai hedeflere taşımaktadır (Dattilo, 2015; Göral, 2020).

1.1.6. Boş Zaman Eğitimi Bileşenleri

1.1.6.1. *Kişisel farkındalık*

Kişisel farkındalık kavramına genel anlamda bakıldığında; bireyin dikkatinin kasıtlı olarak ortaya çıkması, kendisinde ve çevresinde meydana gelen değişimlerin bilincinde olma durumu olarak açıklanabilir (Kabat-Zinn, 2003). Kişisel farkındalığın Boş zaman eğitimi açısından önemi değerlendirildiğinde, anlamlı boş zaman aktiviteleri geliştirmenin önemli bir yönü, kendinin farkında olmaktır. Boş zamanlarında benlik bilinci, katılımcılara tercihlerinin farkında olmalarını, geçmiş katılımları yansıtmalarını, mevcut katılımları incelemelerini, gelecekteki deneyimleri öngörmelerini, becerilere ilişkin gerçekçi algılar geliştirmelerini, tutumları ve değerleri incelemelerini ve

memnuniyeti belirlemelerini öğretir. Bireydeki farkındalık eksikliği boş zaman seçimlerini ve karar verme eğilimlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Dattilo, 2015).

Kişisel farkındalık boş zaman eğitimi teorilerinin genelinde yer alan bir unsurdur. Mundy-Odum Boş Zaman Eğitimi Modelinin geliştirilen tüm modellerinde (Dieser, 2013; Edginton vd., 2004), Florida Eyalet Üniversitesi'nin Kapsam ve Sıra Modelinde (AAPAR, 2011; Sellick, 2002), Time-Wise Yaşam Boyu Boş Zaman Becerileri Öğrenme Modelinde (Caldwell vd., 2004), Boş Zaman Eğitimi Canlandırma Projesi Modelinde (Bedini vd., 1993; Bullock, 1991), LEAP-Boş Zaman Eğitimi Geliştirme Projesi Modelinde (AAPAR, 2011; Edginton vd., 2004), İsrail Boş zaman Eğitim Müfredatı Modelinde (AAPAR, 2011; Sivan & Raskin, 1997), Boş Zaman Eğitim İçeriği Modelinde (LECM), Kültürlerarası Boş Zaman Eğitimi Modelinde (Edginton vd., 2004), Dattilo'nun Dengeli ve Sistemik Boş Zaman Eğitimi Modelinde (Dattilo, 2015), Peterson ve Gunn'ın boş zaman eğitimi modeli ve McDowell'in Boş Zaman Eğitimi Danışmanlığı Modelinde (Dieser, 2013) yer almaktadır.

1.1.6.2. Boş zaman farkındalığı

Boş zaman farkındalığı, boş zaman eğitimi kapsamında değerlendirildiğinde; bireyin boş zamanlarının farkına varması, boş zaman aktivitelerini ve boş zamanları değerlendirme hususunda faydaları bilmesi ve farkında olması durumudur (Munusturlar, 2014). Boş zaman farkındalığı çeşitli modeller içerisinde farklı maddelerle ilişkilendirilmiştir. Boş zaman farkındalığı Mundy–Odum Boş Zaman Eğitim Modelinin ilk bileşeni olup içerisinde; boş zamanların tanımlanmasını, boş zaman deneyimlerini, boş zamanda kişinin yaşamı, yaşam kalitesi, yaşam tarzı ve toplumla ilişkisini anlamayı içermektedir (AAPAR, 2011; Dieser, 2013; Edginton vd., 2004). Boş Zaman Eğitimi İçerik Modelinde (LECM) ise boş zaman farkındalığı; boş zaman, öz-farkındalık, boş zaman ve oyun tutumları ve ilgili katılımcı ve karar verme becerileri gibi durumları barındırmaktadır (Edginton vd., 2004) Diğer birçok modelde boş zaman farkındalığı ile ilgili farklı durumlar yer almaktadır. Florida Eyalet Üniversitesi'nin Kapsam ve Sıra Modelinde(AAPAR, 2011; Sellick, 2002), Time-Wise Yaşam Boyu Boş Zaman Becerileri Öğrenme Modelinde (AAPAR, 2011; Caldwell vd., 2004), Boş Zaman Eğitimi Canlandırma Projesi Modelinde (Bedini vd., 1993; Bullock, 1991), LEAP-Boş Zaman Eğitimi Geliştirme Projesi Modelinde (AAPAR, 2011; Edginton vd., 2004), İsrail Boş zaman Eğitim Müfredatı Modelinde (AAPAR, 2011; Sivan & Raskin, 1997),

Kültürlerarası Boş Zaman Eğitimi Modelinde (Edginton vd., 2004), Dattilo'nun Dengeli ve Sistemik Boş Zaman Eğitimi Modelinde (Dattilo, 2015), Peterson ve Gunn'ın boş zaman eğitimi modeli ve McDowell'in Boş Zaman Eğitimi Danışmanlığı Modelinde (Dieser, 2013) yer almaktadır. (Munusturlar, 2014)'ın geliştirdiği BZEÖ boş zaman farkındalığı, ölçeğin ilk boyutu olan farkındalık boyutu içerisinde ele alınmıştır (Munusturlar & Bayrak, 2017).

1.1.6.3. Zaman yönetimi

Zaman yönetiminin boş zaman eğitimi açısından önemi değerlendirildiğinde, boş zaman etkinliklerine katılma fırsatlarını en üst düzeye çıkarmak için boş zamanların planlı ve bilinçli şekilde yönetilmesi, planlanmamış veya beklenmedik şekilde ortaya çıkan durumların ise etkili bir şekilde giderilmesi açısından önemlidir. Time Wise-Yaşam Boyu Boş Zaman Becerileri Öğrenme Modelinin dersler kısmının beşinci adımında yer alan denge ve çeşitlilik için boş zamanı yönetme konusu da bu durumu desteklemektedir (Caldwell vd., 2004). Bireyin zaman yönetimi ve planlamasındaki yetkinliğini arttırmasının, boş zaman ve boş zaman faaliyetleri ile boş zamandaki paydaşları açısından önem arz etmektedir (Fache, 2002). Zaman yönetimi diğer modellerde gerek bir bileşen olarak gerekse de bileşenlerin alt bölümleri olarak ele alınmıştır. Okul-Toplum Boş Zaman Bağlantısı modelinde boş zaman planlaması bağlamında (Sellick, 2002), 10 üniteden oluşan Boş Zaman Eğitimi Geliştirme Projesi modelinin, planlama ve gezi planlama adlı iki bileşeni zaman yönetimi konularına vurgu yapmaktadır (Bedini vd., 1993, 1993; Sellick, 2002). Zamanı etkin ve faydalı yönetmek bireyin kendi şahsına, çevresine, çalışma hayatına, sosyal yaşantısına, dinlenme ve eğlenmesine kadar olan durumlarla beraber gerek fizyolojik gerekse biyolojik ihtiyaçların karşılanması anlamında önemli bir etkidir (Karaküçük, 2014). Zaman yönetimi, BZEÖ'nin beşinci bileşeni olarak dört ifadeden oluşmuş ve ölçekteki yerini almıştır (Munusturlar & Bayrak, 2017).

1.1.6.4. Boş zaman becerileri

Boş zaman becerileri yukarıda anlatılan modellerin merkezinde yer alan bir bileşendir. Mundy ve Odum Boş Zaman Eğitim Modelinde boş zaman becerileri üçüncü bileşen olup altında birçok bileşeni barındırmaktadır. Bu bileşenler; karar verme, değerlendirme, problem çözme, sosyal etkileşim, değer belirginleştirme, davranış

değiştirme, planlama ve boş zaman aktivite becerilerini kapsamaktadır (Edginton vd., 2004; Munusturlar, 2014). Florida Eyalet Üniversitesi'nin Kapsam ve Sıra Modelinde boş zaman becerileri altıncı bileşen olarak yer almaktadır (AAPAR, 2011; Sellick, 2002). Boş zaman becerileri, Boş Zaman Eğitimi Geliştirme Projesi modelinin (LEAP) stratejik ana hedeflerinin ilk sırasında yer almakta olup model de bireyin çoğu yaşam deneyiminin boş zaman deneyimleri olabileceğine; bu durumun ise aktif veya pasif, tek başlarına veya başkalarıyla, fiziksel veya zihinsel, planlı veya spontane, öngörücü veya düşünceli bir şekilde meydana gelebileceğine vurgu yapılmaktadır (AAPAR, 2011; Edginton vd., 2004). Fache, (2002) boş zaman eğitimi taksonomisinde ilk madde olarak boş zaman becerilerine dikkat çekmiştir. Boş zaman becerileri ile ilgili bilgi sahibi olunması gerektiği, bu konuda bireyin kendisini geliştirmesi, öğrenmeye açık olması, öğrenmeyi de bir eğlence haline getirerek yapabileceği gibi durumlar belirtilmektedir (Fache, 2002). İsrail Boş Zaman Eğitim Müfredatı Modelinin stratejilerinden birisi de, boş zamanla ilgili çalışmalara uygun ve boş zaman etkinliklerini teşvik etmek olup boş zaman becerilerinin temelde öğrencilere verilmesi açısından önemli bir modeldir (Sivan & Raskin, 1997). Boş zaman becerileri, Boş Zaman Eğitimi Geliştirme Projesi modelinde boş zaman fırsatları bileşeninde (Bedini vd., 1993; Bullock, 1991; Sellick, 2002), Kültürlerarası Boş Zaman Eğitimi Modelinin ilk bileşeni olan boş zaman eğitiminin alt bileşeni olarak (Edginton vd., 2004) yer almaktadır. Time Wise-Yaşam Boyu Boş Zaman Becerileri Öğrenme Modelinde boş zaman becerileri kilit rol oynamaktadır. Time Wise modeli, yaşam boyu boş zaman becerilerini öğrenmenin, boş zamanı etkin ve faydalı kullanarak kişisel gelişimin verimliliğini arttırmada büyük etken olduğunu yaptığı çeşitli çalışmalarla ortaya koymuştur (Caldwell vd., 2004; Sellick, 2002). Kültürlerarası, Proje Tabanlı Boş Zaman Eğitimi modelinin son basamağı boş zaman becerilerinin aktif şekilde deneyimlenmesidir (Edginton vd., 2004). Boş Zaman Eğitimi İçerik Modelinin (LECM) üçüncü basamağı boş zaman aktivitelerinin geleneksel yada gelenek dışı yerine getirilmesidir (Edginton vd., 2004; Munusturlar, 2014). Brande Robertson (2012)'un Boş Zaman Eğitimi ve Davranış Modelinin merkezinde yer alan repertuar aktiviteleri bileşeni boş zaman becerileri ile ilgili genel bilgiler sunmakta olup bir becerinin kişinin boş zaman etkinliği repertuarının bir parçası olabilmesi için, insanların değerleri, tutumları, bilgileri, ilgileri, becerileri ve deneyimleriyle uyumlu olması gerektiğine vurgu yapmıştır (Hutchinson & Robertson, 2012). Boş zaman becerisi Dattilo (2015)'nin Dengeli ve

Sistematik Bir Boş Zaman Eğitimi Modelinin üçüncü dairesinde beceri kazanımı olarak yer almaktadır (Dattilo, 2015).

1.1.6.5. Motivasyon

Boş zamanın olumlu duygular içerisinde gerçekleşmesi için bireyin motive olması gerekir. Bu yüzden boş zaman eğitimi açısından motivasyon kavramı önemlidir. Bu önem boş zaman eğitimi açısından motivasyonun, bireyin boş zamana katılımında, boş zaman aktivitelerinden elde ettiği fayda da bireyin boş zamandaki kendi tercihlerini belirlemede rol oynamaktadır. Boş zamanlara katılım zorlama olmadan bireyin kararları doğrultusunda olduğu zaman gerçekleşir. İşte bu kararları vermede motivasyon etkilidir. Boş zaman aktiviteleri faydalı olduğu zaman birey motive olur ve bu motive bireyin boş zamanlara katılım durumunu belirler (Dattilo, 2015). Boş zaman eğitimi ile ilgili modeller incelendiğinde motivasyon bileşeninin bazı modellerde içsel ve dışsal motivasyon olarak ikiye ayrıldığını, bazı modellerde doğrudan motivasyon kavramı olarak genel anlamda ele alındığını görmekteyiz.

Mundy ve Odum Boş Zaman Eğitim Modelin de, Boş zaman farkındalığı bileşeninin alt konusunda içsel motivasyon; kişisel farkındalık bileşeninin alt konusunda ise motivasyon olarak ele alınmıştır (Munusturlar, 2014). Time Wise-Yaşam Boyu Boş Zaman Becerileri Öğrenme Modelinde yer alan altı dersten biri de motivasyon dersidir. Modelde motivasyonun önemine dikkat çekilmiş; motivasyonun bireyin boş zaman davranışlarına sağlıklı katılımlarını, boş zamanlarda can sıkıntısını hafifletmeyi ve boş zamanlarda en uygun deneyimleri artırmayı öğrendikleri bir ders olarak okutulmaktadır (Caldwell vd., 2004; Sellick, 2002). Okul-Toplum Boş Zaman Eğitimi Bağlantısı Modelinin ilk bileşeni olan boş zaman farkındalığı boyutunun alt konusu olarak da motivasyon işlenmektedir (Sellick, 2002). Munusturlar, (2014)'ın BZEÖ ölçeğinde motivasyon kavramı içsel ve dışsal motivasyon olarak ölçekte yer almaktadır (Munusturlar & Bayrak, 2017). Motivasyon kavramı, Brande Robertson'un Boş Zaman Eğitimi ve Davranış Modelinin ilk bileşeni olan ihtiyaçlar kısmında (Hutchinson & Robertson, 2012), Dattilo'nun Dengeli ve Sistematik Bir Boş Zaman Eğitimi Modelinin ikinci dairesinde içsel motivasyon olarak yer almaktadır (Dattilo, 2015).

1.1.6.6. Problem çözme

Boş zaman eğitiminin önemli bir yönü bireylerin boş zamanla ilgili karşılaştıkları problemlere yönelik çözümler içermesidir. Bu problemlerle başa çıkmak ve çözmek ise bireyin kendi öz-farkındalığı neticesinde gerçekleşir. Bu durum bireyin daha etkili boş zaman seçimlerine, anlamlı boş zaman katılımlarına ve tercihlerinin farkında olmalarını sağlamaktadır (Dattilo, 2015; Göral, 2020). Boş zaman problemlerinin ortaya çıkmasının nedenleri; yanlış boş zaman seçimleri, bireyin boş zamanlarla ilgili değerlerinde, tutumlarında, becerilerinde ve bilgisindeki eksiklikler, gelirin eşitsiz dağılımı, sosyal tabakalaşma, güç eşitsizliği ve kentleşme gibi faktörler olup birçok birey için boş zaman problemlerinin önemli bir kısmının kaynağı olarak görülmektedir. Bu durumda boş zaman uzmanları, insanların boş zamanlara katılmalarını engelleyen durumları anlamalı ve boş zamana katılımı teşvik edecek programlar geliştirmelidir (Edginton vd., 2004).

Birçok boş zaman eğitimi modelinde problem çözme bileşeni yer almaktadır. Problem çözme, Toplum eğitimi modeli amaçlarının odak noktalarından biridir (Edginton vd., 2004). Mundy ve Odum Boş Zaman Eğitim Modelinde problem çözmeyi boş zaman becerileri başlığı altında incelemiştir (Munusturlar, 2014). Problem çözme, Florida Eyalet Üniversitesi'nin Kapsam ve Sıra Modelinde boş zaman becerileri ve karar verme bileşenlerinin alt konularında öğrenilmesi gereken bir unsur olarak, Okul-Toplum Boş Zaman Bağlantısı Eğitim Modelinde karar verme bileşeninin bir alt unsuru olarak (AAPAR, 2011; Munusturlar, 2014; Sellick, 2002), McDowell'in Boş Zaman Eğitim Danışmanlığı Modelinde boş zamanla ilgili karar verme bileşeninin alt unsuru olarak, Dattilo'nun Dengeli ve Sistemik Bir Boş Zaman Eğitimi Modelinin üçüncü aşamasında kendinin farkında olma bileşeni olarak (Dattilo, 2015), BZEÖ altıncı bileşeni (Munusturlar, 2014) olarak yer almaktadır.

1.1.6.7. Sosyal etkileşim becerileri

Sosyal etkileşim becerileri ile ilişkili beklentilerin anlaşılması boş zaman katılımının farklı etkinliklerle sürdürülmesi ile ilgilidir. Bu nedenle sosyal etkileşim becerileri boş zaman eğitimine odaklanır. Başkalarıyla iletişim kurmak, sosyal kuralları anlamak, etkileşim sorunlarını çözmek ve arkadaşlıklar geliştirmek, sosyal etkileşimin gerektirdiği becerilerdir (Dattilo, 2015). Boş zamanlarda sosyal etkileşim becerileri, bireylerin arkadaşlık kurması, arkadaşlığı sürdürmesi ve arkadaş çevresi oluşturması açısından gerekli görünmektedir (Fache, 2002).

Sosyal etkileşim becerileri boş zaman eğitimi modellerinin genelinde doğrudan bir başlık olarak ele alınmıştır. Sosyal etkileşim becerileri, Mundy ve Odum Boş Zaman Eğitim Modelinde (Dieser, 2013; Edginton vd., 2004), Florida Eyalet Üniversitesi'nin Kapsam ve Sıra Modelinde (AAPAR, 2011; Sellick, 2002) ve Boş Zaman Eğitimi İçerik Modelinde (LECM) (Edginton vd., 2004; Munusturlar, 2014) doğrudan yer almaktadır. Kültürlerarası Boş Zaman Eğitimi Modelinde kültürel iletişim becerileri bileşeni olarak (Edginton vd., 2004), Okul-Toplum Boş Zaman Bağlantısı Eğitim Modelinde iletişim becerileri bileşeni olarak (Munusturlar, 2014; Sellick, 2002), Dattilo'nun Dengeli ve Sistematik Bir Boş Zaman Eğitimi Modelinde Bilgi Edinimi ve Beceri Kazanımı bileşeninin alt unsuru olarak (Dattilo, 2015; Göral, 2020), BZEÖ sosyal etkileşim becerileri olarak (Munusturlar, 2014) yer almaktadır.

1.2. İSLAM DİNİ'NDE NASLAR

Din kelimesi etimolojik olarak Arapça “deyn” kökünden türemekle birlikte “adet, durum, ceza, mükafat, itaat ve boyun eğme” gibi manalara gelmektedir. Din kelimesi Kur'an-ı Kerim'de 92 yerde geçmekle birlikte farklı birçok anlamın (yönetme, hüküm, tevhid, şariat, hesap vb.) yerine de kullanılmıştır (Tümer, 1994, c. 9, s. 312). Etimolojik olarak İslam kelimesi “selm” kökünden türemiş “teslim olmak, boyun eğmek, barış yapmak ve kurtuluşa ermek” gibi anlamları karşılamaktadır (Sinanoğlu, 2001, c. 23, s.1). Nas kelimesi ise hüküm kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim ve Sünnetin ifadeleri anlamında kullanılmaktadır (Demirci, 2011, s. 221-222).

İslam dini, Allah (c.c.) tarafından Peygamberlere gönderilen ve Peygamberlerinde insanlara ulaştırdığı, aslını koruyan ve insan eliyle hiçbir bozulmaya uğramamış dinin adıdır. İslam dini sadece belli bir kavme, topluluğa, millete özgü değil ilk Peygamber Hz. Âdem (a.s) ile son Peygamber Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ve bu iki Peygamber arasında gelmiş geçmiş bütün ilahi dinlerin ortak adı olarak kullanılmaktadır (MEB, 2009, s. 59-60). Nitekim günümüzde Yahudilik ve Hristiyanlık olarak nitelendirilen dinlerin aslında Hz. Musa (a.s) ve Hz. İsa (a.s) Peygamberler tarafından İslam adı altında insanlara ulaştırıldığı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi bir isimle ulaştırılmadığı bilinmektedir. Bu dinlerin bu adları alması tarih içerisinde farklı olayların gerçekleşmesi ve bazı kişilerin bu dinlere müdahale etmesiyle günümüzdeki isimlerini almışlar ve çeşitli alt mezheplere dağılmışlardır (Sinanoğlu, 2001, c. 23, s. 4). Tarih içerisinde bu durumların gelişim göstermesi günümüzde; Yahudiliğin Hz. Musa (a.s), Hristiyanlığın

Hz. İsa (a.s) ve İslamiyet'in ise Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) ile anılmasına neden olmuştur. Nitekim bu durumların içerisinde tek doğru kabul edilen ve hiçbir bozulmaya uğramayan din Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) nispet edilen İslamiyet'tir. Yüce Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de bu duruma hitaben Al-i İmran Suresi 19. ayet-i kerime de "Allah (c.c.) katında hak din İslam'dır (Al-i İmran Suresi, 2/19)" buyurarak diğer dinlerin geçerli olmadığını ifade etmiş (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 1, s. 522-525) ve başka bir ayet-i kerime de "Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız (Hicr Suresi, 15/9)" buyurarak Müslümanların mensubu olduğu İslam dininin ve Kur'an-ı Kerim'in koruma altında olduğunu, herhangi bir bozulmaya uğramayacağını ve uğratılamayacağını bu durumun ise kıyamet kopana kadar devam edeceğini bizzat Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) ve onun üzerinden tüm insanlığa bildirmiştir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 335-337). Allah (c.c.) Al-i İmran Suresi 85. ayet-i kerime de "Kim, İslam'dan başka bir din ararsa, bilsin ki kendisinden böyle bir din asla kabul edilmeyecek ve o, ahirette ziyan edenlerden olacaktır (Al-i İmran Suresi, 3/85)" buyurarak İslam dini dışında farklı arayışlar içerisinde olan insanların akıbeti hakkında bilgi vermiş ve bu hususta insanları uyarmıştır. Nitekim bu tarz arayış içerisinde gayret gösterenlerin gereksiz birer çaba sarf etmiş olacağı da bildirilmektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 1, s. 624). Çünkü İslam dini son din ve hak din (Al-i İmran Suresi, 3/19) olmasının yanı sıra tüm insanlığa gönderilmiş (A'raf Suresi, 7/158) evrensel bir dindir. Aynı zamanda Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa'da (s.a.v) tüm insanlığa gönderilmiş evrensel bir Peygamber olma özelliğini taşımaktadır (Enbiya Suresi, 21/107; Sebe Suresi, 32/28).

İslamiyet, Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) Miladi 610 yılında Mekke şehrinde bulunan Nur Dağının Hira adlı mağarasında Hz. Cebrail (a.s)'in ilk vahyi getirmesi ile başlamıştır. Vahiy süreci "oku (Alak Suresi, 96/1)" emri ile başlamış ve bu süreç 23 yıl peyderpey devam etmiştir. Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) Müddessir surenin ilk beş ayet-i kerimesinin (Müddessir Suresi, 74/1-5) nazil olmasıyla birlikte Peygamberlik görevi fiilen başlamış ve yakın çevresini (Şuara Suresi, 26/214) gizlice İslam'a davet etmiştir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) tebliğe yakın çevresinden ve gizlice başlaması Allah'ın (c.c.) bu şekilde emretmesinden kaynaklıdır. Nitekim İslam dininin bütün insanlara açıkça tebliğ edilmesi "Ey Muhammed! Sana emir olunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir! (Hicr Suresi, 15/94)" ayet-i kerimesi ile evrensellik kazanıp Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) inen ayet-i kerimeleri müşrikler de dahil herkese

anlatması emredilmiştir. Bu görevle birlikte kendisine gelen vahiyleri insanlara tebliğ edip açıklaması; insanları Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına riayet etmeleri konusunda uarması, bu emir ve yasaklara uyanlara dünya ve ahiret selameti verileceği, uymayanlara ise cehennem azabı verileceği hususunda çeşitli bilgilendirmeler yapması emredilmiştir (Sarıçam, 2007, s. 81-85).

Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) inen ayet-i kerimelerin çoğu sahabe tarafından doğrudan anlaşılmış; anlaşılmadığı durumlarda ise Peygamber Efendimiz (s.a.v) ihtiyaç oranında ayet-i kerimleri sahabe efendilerimize açıklamıştır. Mesela namaz, zekat, oruç, hac, avlanma, evlenme vb. İslami hususlar Kur'an-ı Kerim'de bizzat geçmekte fakat ne zaman, nerede, nasıl ve ne şekilde yerine getirileceği ise bizzat Peygamber Efendimiz (s.a.v) vasıtasıyla açıklanmıştır. Çünkü iman, ibadet ve muamelat, vb. gibi konular Kur'an-ı Kerim'de genel manada ifade edilmiş, detayını açıklamak ve bunları aktarmak ise Peygamber Efendimiz (s.a.v)'e emredilmiştir (Demirci, 2019, s. 81). Bu kapsamda Kur'an-ı Kerim'i ilk açıklayan ve uygulayan Peygamber Efendimiz (s.a.v)'dir (Cerrahoğlu, 1971, s. 207).

1.2.1. Kur'an-ı Kerim'in Tanımı

Kur'an-ı Kerim üzerine birçok tanım yapılmakla birlikte üzerinde en çok ittifak edilen tanım şudur: "Kur'an Hz. Cebrail vasıtasıyla nebilerin ve Resûllerin sonuncusu Hz. Muhammed Mustafa'ya (s.a.v) indirilen, Mushaflarda yazılı, günümüze kadar tevatür yoluyla nakledilmiş, okunmasıyla ibadet edilen, Fatiha Suresiyle başlayıp Nas Suresiyle biten, insanoğlunun benzerini getirmekten aciz kaldığı Allah (c.c.) kelimidir (Çalışkan, 2005, s. 4)".

Kur'an-ı Kerim, Peygamber Efendimiz (s.a.v), ashabı ve diğer toplulukların ilk muhatabı olmuş ve o dönemin çeşitli birçok olaylarına, ihtiyaçlarına, hal ve hareketlerine göre değişik zaman ve mekanlarda inmiş; konusu bakımından belli bir sistematik içerisinde değil farklı zamanlarda farklı şekildeki konular Kur'an-ı Kerim'in içerisinde dağınık şekilde yer almıştır. Kur'an-ı Kerim'in içeriği ve konuları dağınık şekilde tertip edilmiştir. Dağınık olmasının birçok fazileti bulunmakla birlikte özellikle Kur'an-ı Kerim okuyan kişinin farklı konulardan haberdar olması, bunları öğrenmesi, anlaması ve öğretmesi gibi bazı faziletleri ayrı bir önem taşımaktadır. Kur'an-ı Kerim'in içeriğini oluşturan dini ve dünyevi konuların yanında, günümüzde dahi birçok ilmin veya bu

ilimlere işaret eden konularında Kur'an-ı Kerim'de bulunduğu görüşleri mevcuttur. Kur'an-ı Kerim'de dini içeriklerin yanında “tıp, cedel, astronomi, hendese, cebir” vb. pozitif ilimler ile “terzilik, demircilik, ipekçilik, dokumacılık, denizcilik, atıcılık, dalgıçlık” vb. gibi mesleki ilimlerde bulunmaktadır. Ayrıca bu ilimlerin yanında geleceğe dair de birçok bilgi Kur'an-ı Kerim'de yer almaktadır (Çağrı, 2002, c. 26, s. 390-393).

1.2.2. Tefsir ilminin Tanımı

Kur'an-ı Kerim'in inmeye başlamasıyla birlikte onu anlama ve öğrenme çalışmaları da başlamıştır. Nitekim bu hususta Kur'an-ı Kerim'i ilk açıklayan ve öğreten Peygamber Efendimiz (s.a.v)'dir. Kur'an-ı Kerim'i açıklama ilmine ise tefsir ilmi denilmektedir (Çalışkan, 2005, s. 116).

Tefsir kelimesi “açıklamak, beyan etmek” anlamlarına gelen “fesr” kelimesinden türemiştir. Tefsir “açıklamak, ortaya çıkarmak, kelime veya sözdeki kapalılığı gidermek” gibi anlamlara gelmektedir. Genel anlamda tefsir ise “Sarf, nahiv ve belagat gibi Arapça dil bilimlerinden; esbab-ı nüzul, nasih-mensuh, muhkem-müteşabih gibi Kur'an-ı Kerim ilimlerinden; hadis ve tarih gibi rivayet ilimlerinden, mantık ve fıkıh usulü gibi yöntem bilimlerinden yararlanılarak Kur'an-ı Kerim'in manalarının açıklanmasını ve ondan hüküm çıkarılmasını öğreten ilim dalıdır” (Bırışık, 2011, c. 40, s. 290). Tefsir yöntemsel olarak iki şekilde yapılmaktadır. Bunlar Rivayet ve Dirayet tefsiridir.

Rivayet Tefsiri, Kur'an-ı Kerim'i Kur'an, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) sünneti ve selef-i salihinin açıklamaları ile tefsir etme anlamına gelmektedir. Rivayet tefsiri “me'sur”, “menkul” ya da “nakli tefsir” ismiyle de bilinmektedir (Ünver, 2019, s. 110-111). İlk dönem müfessirleri rivayet tefsir yöntemini kullanırken Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) ve sahabenin sözleri ile tefsir yapıyor ve kendi görüşlerine yer vermiyorlardı. Rivayet tefsir yönteminde ele alınacak bir ayet-i kerime öncelikle Kur'an-ı Kerim'in içerisindeki bir başka ayet-i kerime ile açıklanmaktadır. Daha sonra ilgili ayet-i kerime'e Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) sünnetinden ve hadis-i şeriflerinden izah edilmeye çalışılmakta ve sahabenin, bazen de tabiinin sözleri ile de bu durum desteklenmektedir (Cerrahoğlu, 2010, s. 524-525).

Dirayet Tefsiri, Rivayet tefsiri yöntemiyle yapılan tefsire ek olarak çeşitli birçok bilim dalından da yararlanıldığı tefsir yöntemidir. Müfessirler dil, edebiyat, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi birçok bilim dalından yararlanıp kendi bilgi ve birikimlerini de

ekleyerek bu şekilde ayet-i kerimeleri yorumlamaktadırlar. Dirayet tefsirine “rey”, “içtihadı” ve “makul tefsir” de denilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde ayet-i kerimelerin açıklanması hususunda sıkıntı çekilmiyor, Peygamber Efendimiz (s.a.v) inen ayet-i kerimeleri sahabeye açıklıyor ve sorulan soruları cevaplıyordu. İslam Dininin nüfus ve coğrafya bakımından büyümesi, çeşitli birçok hadiselerin ortaya çıkması, felsefi fikir akımlarının İslam dünyasına girmesi gibi birçok olay ve durum ayet-i kerimelerin farklı şekilde yorumlanması ihtiyacını da doğurmuştur. Bu şekilde yorumlama ise Dirayet tefsir yönteminin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Tetik, 2019, s. 316-317).

Modern dönemde İslam dünyasının 19. yüzyılda yaşadığı süreç ve değişimler neticesinde tefsir ilmide şekil ve muhteva bakımından bazı değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler klasik tefsir anlayışının yanında modern dönemin getirdiği dönüşümlere ve problemlere de cevap verme niteliği taşımaktadır. Modern tefsir literatüründe sosyal, siyasal, ideolojik ve birçok problemin açıklamalarına klasik döneme göre daha çok ağırlık verildiği görülmektedir (Birişik, 2011, c. 40, s. 291-292).

1.2.3. Sünnetin tanımı

Sünnet kelimesi sözlükte “izlenen yol, yöntem, uygulama, örf ve gelenek” gibi manalara gelmektedir. İslami ilimden tefsir, hadis, fıkıh, kelam vd. gibi ilim dallarında bu manalar farklılık göstermekte olup bu ilimlerin hepsi Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile ilişkilendirilip onun hayatını izleme noktasında birleşmektedir (Bedir, 2010, c. 38, s. 153-154). Sünnet, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) söz, fiil ve takrirleridir. Sünnet olarak söz, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) herhangi bir mesele hakkında buyurduğu sözlü beyanıdır. Fiili sünnet, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) namaz, oruç, zekat, hac, vb. fiili ibadetleri yerine getirirken Müslümanlara bizzat örneklik göstermesidir. Takriri sünnet ise sahabe tarafından zikredilen bir söz ve uygulanan bir fiil karşısında Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) susması, güzel karşılması veya teyif etmesidir (Koçyiğit, 1975, s. 15-16).

Sünnet tabiri başlangıçta sadece Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) ait olan uygulamaları içerisinde barındırırken; hadis ise sadece Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) sözleri için kullanılmıştır. Bu durumun böyle olması hadis ilminin ortaya çıkmasıyla değişikliğe uğramıştır. Sünnet ve hadis kelimeleri, hadisin bir ilim dalı haline gelmesiyle

birlikte birbirlerinin yerine kullanılmış ve eşanlamlı iki kavram olmuştur. Bu kavramlar hem dini ilimlerde hem de ilmi literatürde günümüzdeki yerini almıştır. Bu kapsamda Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) aktarılan söz, fiil ve takrirlerin tümü sünnet veya hadis olarak adlandırılır. Günümüzde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) yaratılışı ve ahlakı ile ilgili vasıfları da bu kavramlar içerisinde değerlendirilmektedir (Yücel, 2010, s. 20-21; MEB, 2010, s. 32-34).

1.2.4. Hadis ilminin tanımı

Hadis, sözlük manası olarak “haber” anlamına gelmektedir. Hadis kelimesi Peygamber Efendimiz (s.a.v) ile özdeşleşmiş ve İslam dini literatürün de yer almıştır. Hadis ilmi, “ihtilafa düştükleri konularda insanları aydınlatan, böylece onlar için hidayet ve rahmet kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'in kendisine indirildiği bir peygamberin sözü olarak üstün bir değer ifade ettiği gibi Kur'an'ı herkesten iyi anlayan ve ayetlerdeki ilahi maksadın ne olduğunu en iyi bilen Allah Resûlünün görüşü” şeklinde tanımlanmaktadır (Kandemir, 1997, c. 15, s. 27-28). Hadis ilminin ortaya çıkmasındaki amaç; Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) söz, davranış, takrir, ahlak ve diğer vasıflarının doğru olarak tespit edilip sonraki kuşaklara aktarılmasıdır. Nitekim hadis ilmi, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) tanınması, örnek alınması, onun yolundan gidilmesi gibi önemli bir ilim dalıdır. Hadis ilminin en önemli noktası Kur'an-ı Kerim'in doğru anlaşılmasıdır. Çünkü Kur'an-ı Kerim bizzat Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) vahyolunmuş, ilk muhatabı olmuş ve Kur'an-ı Kerim'i ilk yaşayan ve ilk uygulayan olmuştur. Hadis ilmi Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) söz, fiil ve takrirlerini bize açıklamakla aslında Kur'an-ı Kerim'i açıklamaktadır. Bu yüzden hadis ilmi dini ilimler içerisinde büyük önem arz etmektedir (MEB, 2010, s. 27). Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Kur'an-ı Kerim'i ilk açıklayan olması ve Peygamberlik yaşantısı boyunca Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği yolda ilerlemesi ve bu hükümleri uygulaması onun sünnetinin dini hükümlerin kaynağı olmasını sağlamış ve bundan sonra Kur'an-ı Kerim ve Sünnet İslam dininin ilk iki temel kaynağını oluşturmuştur. İslami mezhepler de bu kaynaklar üzerinde ittifak etmişlerdir (Bedir, 2010, c. 38, s. 151). Hadis ilmi yöntemsel olarak iki şekilde yapılmaktadır. Bunlar rivayet hadisi ve dirayet hadisi şeklindedir.

Rivayet hadisi, hadis-i şeriflerin usulüne uygun bir şekilde alınarak nakledilmesidir. Bu yöntem de hadis-i şeriflerin günümüze kadar nakledilmesi dört aşamadan oluşmuştur. Tespit aşaması, hadis-i şeriflerin hem sözlü hem de yazılı olarak tespit edilip koruma

altına alınmasıdır. Tedvin aşaması tespit edilen hadis-i şeriflerin toplanıp bir araya getirilmesidir. Tasnif aşaması bir araya getirilen hadis-i şeriflerin sınıflandırılmasıdır. Tehzip aşaması ise daha geniş ve daha sistematik şekilde hadis-i şeriflerin ele alınmasıdır (Aydınlı, 1987, s. 19-20).

Dirayet hadisi ise hadis-i şeriflerin senet ve metinlerinin her türlü birikimini, yeteneğini ve faaliyetini inceleyen ilimdir. Hadis alimleri hadis-i şerifleri sadece öğrenen, öğreten ve rivayet eden olarak değil aynı zaman da hadis ilminin gerekli bütün niteliklerini, inceliklerini, anlam ve yorumlarını da incelemeyi ele almışlardır. Bu inceleme metodu ise dirayet hadis ilmi ile yerine getirilmektedir. Günümüzde sadece rivayet hadis ilmi değil dirayet hadis ilmi de büyük önem arz etmektedir (Polat, 2010, s. 13). Bir başka tanıma göre ise dirayet hadisi “rivayet hadis ilminin gerekli incelemelerinin yanında usulüne uygun olan hadis-i şeriflerin nasıl öğrenilip nakledileceği, hadis-i şeriflerin farklı yönleri, rivayet edilen metinlerin değişik durumları gibi unsurlarla incelemenin sonucunda hangi hadis-i şerifin kabul edilip hangisinin kabul edilmeyeceğini inceleyen ilim dalıdır (Aydınlı, 1987, s. 20).

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) sünneti, normal ve sıradan bir insanın din yorumu değil, ilah-i vahye dayanan ve doğrudan Allah’ın (c.c.) kontrolü altında olarak insanlara tebliğ ve tebyin ettiği prensipler bütünüdür. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) Peygamber olma vasfı neticesinde hatalardan ve yanlışlardan uzak olması, onun sünnetinin de daima Allah’ın (c.c.) kontrol altında olduğu ve bu kapsamda hadis ilmide İslam dininin asli kaynağını oluşturmada önemli bir konuma sahiptir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Dikkat ediniz! Bana Kitap ve onunla birlikte bir benzeri verildi (Ebu Davud, Sünnet, 6)” buyurarak sünnetin önemine dikkat çekmiş ve bu hususta günümüze de ışık tutan bir açıklama yapmıştır (Köktaş, 2017, s. 64).

1.3. Araştırmamız ile İlgili Yapılan Çalışmalar

1.3.1. Boş zaman ve Hristiyanlık ile ilgili çalışmalar

Hristiyanlık dininde boş zaman kavramı farklı şekillerde ele alınmış ve birçok farklı özellikte çalışma yapılmıştır. Bu durum günümüz boş zaman anlayışının oluşmasında önemli bir etken olarak yer almıştır. Boş zaman kavramıyla alakalı Lee, (1962) yaptığı çalışmada Tanrının dünyayı altı günde yaratıp yedinci günü de boş zaman ve dinlenme günü olarak belirlemesini delil göstererek; boş zaman kavramının ortaya çıkmasında ve

gelişmesinde Hristiyanlık dininin temel unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Lee, 1962). Sylvester, (1994) boş zaman kavramını Hristiyan dini ve bilim açısından ele alarak incelerken Schulz, (2001) çalışmasında boş zamana katılımını Hristiyanlık dinindeki mezheplere indirgemiş ve Hristiyan mezhep farklılıklarından dolayı boş zamana katılımında çeşitli farklılıklar gösterdiği bulgusu elde edilmiştir (Schulz, 2001; Sylvester, 1994). Karlis vd., (2002) çalışmasında boş zaman kavramını yeni bir boyutta ele almış ve maneviyatın üç bileşeni (Tanrı ile bağlantı kurmak, toplumda anlam bulmak, kendinle anlam bulmak) ile boş zamanın üç bileşenini (zaman, aktivite, zihin durumu) birleştirmiş ve neticede “Tanrı ile bağlantı olarak boş zaman, hayatta anlam bulmak için boş zaman ve kendimizle bağlantı kurmak için boş zaman” gibi bulgular saptandığı görülmüştür (Karlis vd., 2002). Heintzman, (2006) çalışmasında boş zaman kavramının ortaya çıkmasında Yunan düşüncelerinin değil, Yahudi geleneklerinde “şabat” günü olarak bilinen dinlenme gününün yer aldığını ve Hristiyanlık dininin de boş zaman görüşlerini açıklarken “şabat” gününden yararlandıklarını saptamıştır (Heintzman, 2006). Livengood, (2009) çalışmasında Hristiyan dininin eski dönemlerde boş zamanı “aylaklık” olarak nitelendirdiği, günümüzde ise bireylerin boş zamanlarında yaptığı aktiviteleri maneviyat ile ilişkilendirdiğinde, bu durumun bireyi ruhsal yönden rahatlattığı bulgusuna ulaşılmıştır (Livengood, 2009).

Heintzman, (2010) boş zaman kavramını Hristiyanlık maneviyatı ile ilişkilendirmiş ve çeşitli başlıklar altında bu durumu ele alarak maneviyatın boş zamana değişik şekillerde katkıda bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır (Heintzman, 2010). Berkers, (2011) Hristiyanlık dinindeki bazı mezhepler üzerine yaptığı çalışmada dindar insanların boş zaman katılımında yaşadıkları deneyimin, daha anlamlı ve daha verimli olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Berkers, 2011). Heintzman, (2012) Hristiyanlık da ki boş zaman ve iş kavramlarını bütüncül şekilde ele almış “niteliksel ve niceliksel” boyut olarak iki farklı şekilde sonuç elde etmiştir. Birincisi boş zamanın niteliksel boyutu; belirli bir zamanla sınırlı olmadan, iş ile boş zamanı eşzamanlı deneyimleme fırsatı sunarken; ikincisi olan boş zamanın niceliksel boyutu ise; içinde boş zamanın yoğun olduğu zaman ve faaliyetlerden oluşmakta olduğu görülmektedir (Heintzman, 2012). Place vd., (2018) çalışmasında, Hristiyan kolejlerinde öğrenim gören öğrencilerin boş zamana katılımının, aldıkları eğitimden ne denli etkilendiğini incelemiş; kolejin dini gereklilikleri nedeniyle ortaya koyduğu zorunlulukların öğrencilerin boş zamana

katılımlarını etkilemediğini ve engel teşkil etmediği sonucuna ulaşılmıştır (Place vd., 2018).

1.3.2. Boş zaman ve birçok dinin bir arada değerlendirildiği çalışmalar

Delisle, (2003) monoteist dinler (İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik) üzerine yaptığı çalışmada, dinlerin boş zamana bakışını ortak olarak incelemiş ve bu dinlerde yer alan “irade” kavramının boş zamana katılım konusunda birincil etken olduğu bulgusu elde edilmiştir (Delisle, 2003). Creighton-Smith vd., (2017) İslam, Hristiyanlık, Budizm ve Taoizm dinlerine yönelik boş zaman, etik ve maneviyat üzerine çalışma yapmış ve boş zamana katılımın bireyin maneviyatı, ruhsal gelişimi ve iç huzuru için büyük bir fırsat olduğu sonucu saptanmıştır (Creighton-Smith vd., 2017). Spracklen vd., (2017)’nin editörlüğünü yaptığı “The Palgrave Handbook of Leisure Theory” adlı kitap çalışmasında (Heintzman, 2017) boş zamanların Tanrı tarafından verildiğini, kutsal kitaptaki dinlenme kavramının da boş zaman katılımına fırsat olduğu, Hristiyanlık dinindeki çeşitli kutsal günlerin, festivallerin ve şenliklerin de boş zamanları değerlendirme aracı olabileceği sonucuna ulaşmış, (Sharma, 2017) Hinduizm’de boş zaman kavramının “özgürlük” adı altında ele alındığını; bireyin kendi iç dünyasına yönelmesinin, kendisi ile bütünleşmesinin boş zamanlar ile olacağı bulgusunu saptamış, (Davidovich, 2017) Yahudilik dinindeki “şabat” gününün boş zamanın en temel unsuru olduğu; bu boş zaman gününün Tanrıya ibadet etmek için diğer günlerden üstün olduğu ve ruhani yanının da bulunduğunu saptamış, (Arai, 2017) Budizm’de meditasyon ve boş zaman hakkında çeşitli görüşleri ele almış; meditasyon yoluyla boş zamanların yönetilebileceğini ve tüm bunları yaparken farkındalık bilinciyle yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmış, (Walseth & Amara, 2017) İslam dininde boş zamanı “halal leisure” başlığı altında inceleyerek İslam dinindeki boş zaman anlayışına yeni bir boyut kazandırmış ve boş zamanın İslam dinine uygun, helal unsurlarla olması gerektiği bulguları elde edilmiştir (Spracklen vd., 2017). Liu vd., (2020) Asya bölgesinde yer alan; İslam, Hristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Hinduizm, Konfüçyanizm, Şintoizm, Taoizm ve Sihrizm gibi dinlere mensup bireyler üzerinde yaptığı çalışmada “boş zaman ve mutluluk” arasındaki ilişkiyi incelemiş ve Budizm dışındaki dinler de genel olarak boş zamana katılımın bireyleri mutlu ettiği bulgusu göze çarpmaktadır (Liu vd., 2020).

1.3.3. Boş zaman ve İslam dini ile ilgili çalışmalar

Boş zaman kavramı İslam dininde karşılığı olan ve bu konuda ayet-i kerime ve hadislerin bulunduğu önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) "boş zaman" ile ilgili hadisleri konunun önemini yanında Müslümanlara da bu hususta yol gösterici olmaktadır. İbrahim, (1982) "boş zaman ve İslam" ile ilgili çalışmasında, boş zamanların değerlendirilmesindeki temel ölçütler üzerinde durmuş ve İslam dininin boş zamana ve rekreasyon faaliyetlerine karşı çıkmadığını; aksine bu durumu desteklediği sonucuna ulaşılmıştır (İbrahim, 1982). el-Sayed, (1997) Boş zamanlarda bireylere İslami eğitimin nasıl olması gerektiği üzerine yaptığı çalışmada bireyin ve toplumun iyiliği ve refahı için bireyi fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak geliştirmek için boş zamanın iyi kullanılması gerektiği sonucu saptanmıştır. Martin & Mason, (2003) İslam dininde boş zamanı ekonomik yönden incelemiş; boş zaman katılımına yönelik yapılan harcamaların sosyoekonomik durumlardan sebep değişiklik gösterdiği sonucu saptanmıştır (Martin & Mason, 2003). Martin & Mason, (2004) boş zamanın İslam dinindeki yerini incelemiş ve bazı boş zaman faaliyetlerinin İslam dini ile batıdaki dinler arasında farklılıklar gösterdiği; Müslümanların genel olarak boş zaman kavramına uzak oldukları bulgusu göze çarpmaktadır (Martin & Mason, 2004).

Okumuş, (2005) "Boş zamanlar ve İslam" adlı çalışmasında boş zamanı sosyolojik bakış açısıyla değerlendirmiş ve İslam dininde boş zaman kavramının bir amaç doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiği bulgusuna ulaşılmıştır (Okumuş, 2005). Martin & Mason, (2006) İran ülkesindeki boş zaman anlayışının siyasi ve dini niteliklerden etkilendiği ve günümüzde ülkedeki boş zaman anlayışının şekil almasında dini niteliklerin daha ön planda olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Martin & Mason, 2006). Stodolska & Livengood, (2006) ABD'ye göç eden Müslümanlar üzerinde yaptığı çalışmada buradaki Müslümanların boş zaman davranışının "sıla-i rahim" yani akrabalık ilişkileri ile değer bulduğu sonucu görülmektedir (Stodolska & Livengood, 2006). Saad, (2007) Mısırlı Müslüman kadınların sosyal konumları ile boş zaman konumları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve ekonomik durumun boş zamanın kullanımı noktasında önemli bir etken olduğu bulgusu elde edilmiştir (Saad, 2007). Awamreh & Al-Khaldi, (2014) İslam dinindeki boş zaman faaliyetlerini incelemiş ve yapılan rekreasyon türlerinin bir amaç niteliği taşıması gerektiği bulgusu saptanmıştır (Awamreh & Al-Khaldi, 2014). Sudjatmiko vd., (2018) İslam dininin sadece ibadet ile ilgilenmediğini aynı zamanda sosyal bir din anlayışı ile yaşamın tüm yönlerini kapsadığını ve boş zamanın da bu şekilde

yönetildiği bulgusuna ulaşılmıştır (Sudjatmiko vd., 2018). Ayar, (2018) boş zaman kavramını İslami açıdan kısa şekilde değerlendirmiş, Karaküçük, (2019) ise çalışmasında İslam dininin boş zaman ve rekreasyon üzerine görüşlerini ele almış ve İslam dininin boş zamana değer verip boş zamana katılım için çeşitli yönlendirmeler yaptığı sonucuna ulaşılmış ve ayrıca dini soruların yer aldığı nitel bir araştırma çalışması da yapılmıştır (Ayar, 2018; Karaküçük, 2019).

1.4. Araştırmanın Amacı

Boş zaman ve boş zaman eğitimi ile ilgili literatür incelendiğinde Dünya da mensubu bulunan farklı dinler üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Literatür araştırması kapsamında İslam dini ile ilgili özellikle ülkemizde (Ayar, 2018) ve (Okumuş, 2005) tarafından boş zaman ve İslam ile ilgili çalışma ve (Karaküçük, 2019) tarafından İslam da boş zaman ve rekreasyon üzerine çalışma yapılmıştır. Kısacası İslam dini özelinden dünya da ve ülkemizde boş zaman ile ilişkilendirilmiş araştırma sayısının oldukça az olduğu, boş zaman eğitimi üzerine ise herhangi bir çalışmanın bulunmadığı görülmüştür.

Bu araştırmanın amacı Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin boş zaman eğitimi kavramı ve boş zaman eğitimi bileşenlerine yönelik bakış açısı hakkında bilgi sahibi olmak isteyenlere derli, toplu, kapsayıcı, pratik ve bütüncül bilgiler sunarak okuyucunun istifade etmesini sağlamaktır. Boş zaman eğitimi ve bileşenleri hakkında İslam dininin görüşleri dikkate alınarak literatüre katkıda bulunmak ve bu alandaki boşluğu doldurmak bu araştırmanın diğer bir amacı olarak ifade edilebilir.

1.5. Araştırmanın Önemi

Çalışmamızda boş zaman eğitimi kavramı içerisinde yer alan boş zaman farkındalığı, kişisel farkındalık, zaman yönetimi, boş zaman becerileri, motivasyon, problem çözme ve sosyal etkileşim becerileri gibi konuları İslam dininin temel kaynakları olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler ışığında ele alarak İslam dininin bu konudaki görüş ve önerileri açıklanmak istenmiştir.

Türkiye'deki toplum yapısının dini mensubiyetleri incelendiğinde %99'u İslamiyet'i benimsemiştir. Araştırmamız boş zaman eğitimi ve içerikleri bağlamında yer alan bilgi, davranış ve faaliyetler hakkında İslami bir çerçevede içerisinde hüküm sürdürmek isteyenlere ve bu konuda bilgi sahibi olmak isteyenlere öncülük etmektedir. Nitekim konumuz kapsamında İslami çerçevede yaşam sürmek isteyenler Kur'an-ı

Kerim'deki ayetleri ve hadis kitaplarındaki hadisleri tek tek inceleyip ayetlerin tefsir ve hadislerin şerhlerinden bir hüküm çıkarmaları oldukça zor, zahmetli, zaman alan ve bilgi isteyen bir iştir. Tüm bunlar araştırmamız kapsamında ele alınmış ve örnekleriyle birlikte incelenip bu konudaki literatür boşluğunu doldurulmak istenmiştir. Bu çerçevede bu araştırmanın İslam dininin boş zamanları doğru, verimli ve akılcı değerlendirme anlayışına karşılık gelen boş zaman eğitimi kazandırma potansiyelinin incelenerek ortaya konması açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

Bu bölümde çalışmamızda yararlanılan model, çalışmamızın evren ve örnekleme ile çalışmamızın veri toplama araçları açıklanmıştır.

2.1. Araştırma Modeli

Çalışmamız, sosyal bilimler araştırma yöntem ve tekniklerinden betimsel analiz ve içerik analizi yöntemi baz alınarak yazılmıştır. Betimsel analizde elde edilen bulgular önceden belirlenen kategori ve başlıklara göre özetlenir ve yorumlanır (Akbulut, 2018, s. 186). Bu kapsamda çalışmamızda boş zaman eğitimi bileşenlerinden boş zaman farkındalığı, kişisel farkındalık, zaman yönetimi, boş zaman becerileri, motivasyon, problem çözme ve sosyal etkileşim becerileri gibi başlıkların önceden belirli olması nedeniyle elde edilen bulgular ilgili başlıklar dikkate alınarak analiz edilmiş, özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Zaman yönetimi ve boş zaman becerileri bileşenlerine yönelik yer alan alt başlıklar ise içerik analizi yöntemi kullanılarak yazılmıştır. Zaman yönetimi başlığı altında zamanın izafiliği, özel zamanlar, gece ve gündüz zamanının yönetimi vb. ile boş zaman becerilerine yönelik avcılık, binicilik, dalgıçlık, okçuluk, edebi uğraşlar, seyahat vb. alt başlıklar elde edilen bulgulardan yola çıkılarak oluşturulduğu için içerik analizi yöntemi uygulanmıştır. İçerik analizi yöntemi kategori ve başlıkların önceden belirli olmadığı durumlarda kullanılan bir yöntemdir. Yeni kavram ve başlıklar bu şekilde ortaya çıkarılarak oluşturulmaktadır (Yaraş, 2019, s. 261).

2.2. Araştırma Evren ve Örnekleme

Çalışmamızda, boş zaman eğitimi bileşenlerine yönelik yer alan konular İslam Dininin ilk iki temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler kapsamında tespit edilmiştir. Konumuz kapsamına giren Kur'an-ı Kerim'deki ayet-i kerimeler ve Kütüb-i Sitte ile İmam Malik'in Muvatta adlı eserinde yer alan hadis-i şerifler tespit edilmiş daha

sonra tasnif edilmiş ve yazma aşamasına geçilmiştir. Bu bağlamda öncelikle Kur'an-ı Kerim'de yer alan ayetlerin tefsirlerine öncelik verilmiş, daha sonra Kütüb-i Sitte ve İmam Malik'in Muvatta adlı eserinde yer alan hadis-i şeriflerin şerhlerine yer verilmiştir.

2.3. Araştırmanın Veri Toplama Araçları

Araştırmamızda ayet-i kerime ve hadis-i şerifler içerisinde boş zaman ve serbest zaman kavramlarının yanı sıra boş zaman eğitimi kavramının altında yatan bileşenlerden farkındalık, zaman yönetimi, boş zaman becerisi, motivasyon, problem çözme, sosyal etkileşim becerileri ve bu anlamlara gelebilecek eşanlamlı kelimeler konumuzun kapsamını oluşturan başlıklar olarak taranmıştır. Bu başlıklar ele alınırken kelimelerin çağrıştırdığı ilk anlamlar üzerinden ayet-i kerime ve hadis-i şerifler tespit edilmeye çalışılmıştır. Konu başlıklarımızla alakalı ayet-i kerime ve hadis-i şerifler değerlendirilmiş konumuz kapsamı içerisine girenler çalışmaya dahil edilmiştir. Konumuzla alakalı başlıklar ayet-i kerime ve hadis-i şerif metinlerinde yer alıp tefsir ve şerhleri incelendiğinde konumuzla alakalı bir anlam ortaya çıkmıyorsa çalışmaya dahil edilmemiştir. Konu başlıklarımızla ilgili kelimeler ve eşanlamlıları ayet-i kerime tefsirlerinde ve hadis-i şerif açıklamalarında olmayıp tefsir ve şerhlerde konumuzla ilgili anlam veren başka ayet-i kerime ve hadis-i şerifler çalışmaya dahil edilmiştir.

Çalışmamızda yer alan ayet-i kerimelerin meal kısımları "DİB Kur'an Yolu müellifleri" tarafından kaleme alınan "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir" adlı eser dikkate alınarak yazılmıştır. Çalışmamızın bulgular kısmında yer alan ayet-i kerimelerin tefsiri Rivayet ve Dirayet tefsiri olmak üzere iki kapsamda incelenmiştir. Çalışmamızın Tefsir bulgular kısmındaki ayet-i kerimeler sadece ilgili kaynaklar çerçevesinde genel manada değerlendirilmiş başka çalışmalar bulgular kısmına dahil edilmemiştir. Ayet-i kerimelerin tefsir açıklamaları konu akışına göre tertip edilmiştir. Çalışmamızın tefsir bölümünde yararlanılan kaynakların sıralaması alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Çalışmamız da yer alan ayet-i kerimelerin tefsirinde yararlanılan eserler şunlardır: Mukatil Bin Süleyman (ö. 150/767) "Tefsir-i Kebir"; Muhammed b.Cerir et-Taberi (ö. 310/923) "Cami'u'l-Beyan Fi Tefsiri'l-Kur'an"; Ebul Ferec İbnü'l-Cevzi (ö. 597/1201) "Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir"; Fahreddin er-Razi (ö. 606/1210) "Mefatihü'l-Gayb"; Kurtubi (ö. 671/1273) "el-Cami Li-Ahkami'l-Kur'an"; İbn Kesir (ö. 774/1373) "Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim"; Celaleddin Es-Suyuti (ö. 911/1505) "Ed-Durru'l-Mensur"; Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942) "Hak Dini Kur'an Dili"; Seyyid Kutup "Fi Zılali'l-

Kur'an"; Mahmut Toptaş "Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri"; DİB Kur'an Yolu Müellifleri "Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir".

Hadis kaynakları kapsamında Kur'an-ı Kerim'den sonra en muteber ve en güvenilir kaynak kabul edilen Buhari'nin el-Cami'u's-Sahih adlı eseri incelenmiş olup daha sonra diğer muteber eserler olan Müslim'in el-Cami'u's-Şaḥih, Tirmizi, Ebu Davud, Nesai ve İbn Mace'nin es-Sünen, İmam Malik'in Muvatta adlı eserleri incelenmiştir. Kütüb-i Sitte olarak bilinen bu altı hadis kitabı ve İmam Malik'in Muvatta adlı eseri konumuz kapsamında incelenmiş gerekli hadisler titizlikle seçilerek çalışmamıza dahil edilmiştir. Çalışmamızın hadis bulgular kısmında yer alan hadis-i şeriflerin şerh ve izahları öncelikle İbrahim Canan'ın "Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi" isimli eseri baz alınarak açıklanmıştır. Daha sonra çalışmamızdaki hadis-i şerifler çeşitli İslami kitaplar ve bilimsel çalışmalar yoluyla açıklandıktan sonra genel bir değerlendirmeye konumuz neticelendirilecektir.

3. BULGULAR

Çalışmamızın bu bölümünde boş zaman eğitimi bileşenlerine yönelik Kur'an-ı Kerim'de tespit edilen bulgular ile hadis-i şerifler kapsamında tespit edilen bulgular açıklanacaktır.

3.1. Kur'an-ı Kerim'deki Boş Zaman Farkındalığı

Ayet-i Kerime: "Nihayet o gün (dünyada yararlandığınız) nimetlerden elbette ve elbette hesaba çekileceksiniz (Tekasür Suresi, 102/8)".

Ayet-i kerime de "nimetler" ifadesiyle birçok nimetin varlığına, "hesaba çekileceksiniz" ifadesiyle de bu nimetlerin değerine işaret edilmektedir. Bu nimetlerden bir tanesinin ise "boş vakit (zaman)" olduğu ayet-i kerimenin ilgili tefsirlerinde yer almaktadır. Tefsirlerde Allah'ın (c.c) vermiş olduğu nimetleri O'nun yolunda ve emirleri doğrultusunda değerlendirmeyenlerin kıyamet günü mutlaka hesaba çekilecekleri belirtilmektedir. Nimetler içerisinde boş vaktin de zikredilmesi insanlara bu hususta bir farkındalığın, bilinçli olmanın, boş zamanın kıymetini ve değerini bilmenin, boş zamanda faydalı ve yararlı işlerle uğraşmanın da bilgisini vermektedir (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 523-524; Razi, 2013, c. 23, s. 380-381; Kurtubi, 2000, c. 19, s. 319-324; İbn Kesir, 2010, c. 10, s. 324; Suyuti, 2012, c. 15, s. 584-585; Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 680).

Ayet-i Kerime: “Onlar ki, faydasız işlerden ve boş sözlerden yüz çevirirler (Mü’minun 23/3)”.

Mü’minun suresinin ilk on ayeti Müslüman bir kimsede bulunması gereken vasıfları konu edinmekte olup bu vasıflardan bir tanesi de Müslüman kimsenin ayet-i kerime de ifade edilen “faydasız işler” diye tabir edilen durumlardan uzak durmasıdır. Taberi, (2015) Allah’a (c.c.) ortak koşmayı ve İslam dinince günah kabul edilen her türlü fiili durumları faydasız iş kapsamında değerlendirmiştir (Taberi, 2015, c. 6, s. 60). Razi, (2013) “lağv” olarak nitelediği faydasız işler ve sözler ifadesiyle her türlü haram işler ile mekruh işlerin ve aynı zamanda müminin yapmak zorunda olmadığı bazı mübah işlerinde bu kapsama gireceğini ifade etmektedir (Razi, 2013, c. 16, s. 390-391). İbn Kesir, (2010) kendisinde fayda bulunmayan ve günah sayılan fiilleri faydasız işler olarak nitelemiştir (İbn Kesir, 2010, c. 6, s. 464). Kutup, (1968) insandaki enerjinin yine insanın hayatını olumlu şekilde geliştiren ve değiştiren durumlar neticesinde harcanacağını, insan hayatının bir amaç uğrunda sürdürüleceğini, bunun dışındaki durumların faydasız işler olacağına dikkat çekmiştir (Kutup, 1968, c. 10, s. 299-300). Toptaş, (1992) ise insanın dünya ve ahireti için kendisine yarar sağlamayan davranışlardan uzak durmasını, müminin sosyal yaşam içerisinde boş şeylerden uzak durarak dinimize ve dünyamıza faydalı işlerle meşgul olması gerektiğini söylemektedir (Toptaş, 1992, c. 5, s. 287).

Ayet-i kerime de ki “faydasız işler” ifadesinin insanın hem bütün hayatına hem de insanın boş zamanını değerlendirme noktasına işaret ettiği görülmektedir. İnsanın boş zamanlarını değerlendirirken bile faydasız işlerle, insanı günaha ve küfre sokan durumlarla, boş, yararsız, anlamsız ve amaçsız fillerle geçirmemesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ayet-i kerime insanın boş zamanı nasıl değerlendirmesi gerektiği hususunda bir farkındalık bir bilinç oluşturarak yol gösterici ve uyarıcı bir nitelik taşımaktadır.

Ayet-i Kerime: “Boş kaldın mı hemen (başka) işe koyul ve yalnız Rabbine yönel (İnşirah Suresi, 94/7-8)”.

Ayet-i kerimesi müfessirlerce çeşitli ve farklı şekillerde yorumlanmıştır. Ayet-i kerimenin farklı şekillerde yorumlanması bu konuda bir ihtilaf olduğunun değil bakış açılarının zengin olduğundandır. Taberi, (2015) ayet-i kerimenin belirli bir kalıpta anlaşılması, genel manada anlaşılması gerektiğine dikkat çekmiş ve kişiyi meşgul eden

dünyevi işlerinden sonra Rabbine ibadete ve O'na yaklaştıracak iş ve işlemlerde vaktini harcaması gerektiğini ifade etmiştir (Taberi, 2015, c. 9, s. 158). Razi, (2013) söz konusu ayet-i kerimeye farklı bir anlam yükleyerek “çalışarak istirahat” kavramına vurgu yapmıştır. Ali bin Ebi Talha'nın rivayetinde “Eğer sıhhatin yerinde ise, “fensab” yani, boş zamanını ibadet ile geçirmek için kalk...” demiştir (Razi, 2013, c. 23, s. 237).

Ayet-i kerime de yer alan “boş kaldın mı” tabiri namazdan boş kaldın mı, rüku ve secdeden boş kaldın mı, farz işlerden boş kaldın mı, kendi şahsi işlerden boş kaldın mı, savaş ve cihattan boş kaldın mı (Taberi, 2015, c. 9, s. 157-160; Kurtubi, 2000, c. 19, s. 196; İbn Kesir, 2010, c. 10, s. 269-270; Suyuti, 2012, c. 15, s. 481-483), meşakkat ve sıkıntıdan boş kaldın mı (İbnü'l -Cevzi, 2009, c. 6, s. 487), görev ve zorluktan boş kaldın mı (Elmalı, 1995, c. 9, s. 300-301), dünya hayatı ile ilgili iş ve işlemlerden boş kaldın mı (Kutup, 1968, c. 16, s. 264) gibi farklı tabirlerde yorumlanmıştır.

Ayet-i kerime Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) ve onun şahsında tüm Müslümanlara hitaben; Müslümanların boş zaman da dahil olmak üzere bütün vakitlerini önemli işlerde kullanması gerektiğine işaret etmektedir. Müslümanların vakitlerini hayırlı ve faydalı iş ve uğraşlarla değerlendirmeleri, İslami faaliyetlerle meşgul olmaları bunun yanında da dünya geçimi için çalışma, üretme ve kazanma, ilim öğrenme ve öğretme, yardımlaşma ve dayanışma içerisinde bulunma gibi dünyevi iş ve uğraşlarla da ilgilenmeleri gerektiği emredilmiştir. Yapılacak iş ve işlemlerde öncelikle Allah'ın (c.c.) rızası gözetilerek yapılması da emredilmiştir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 643-644).

Söz konusu ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde farklı görüşlerin yapılması konumuzla alakalı durumlara da zemin hazırlamıştır. Ayet-i kerime direkt olarak Müslümanların zaman ve boş zamanlarına dikkat çekmiş ve bu konuda bir önemin, değer ve farkındalığın oluşmasına, Müslümanların şuurlu bir şekilde boş zamanlarını nasıl değerli hale getirmesi ve bu değerlere dikkat ederek Allah'ın (c.c.) rızasına uygun bir şekilde vakitlerini kullanması gerektiğine vurgu yapmıştır.

3.2. Kur'an-ı Kerim'deki Kişisel Farkındalık

Ayet-i Kerime: “Biz insanı en güzel biçimde yarattık (Tin Suresi, 95/4)”.

Yüce Allah (c.c.) insanı hem bedenen hem de ruhen en güzel biçimde yarattığını, insanı sorumluluk alabilecek yeteneklerle donattığını buyurmaktadır. “En güzel biçim diye tabir edilen “ahsen-i takvim” lafzı insana Allah (c.c.) tarafından bahşedilen en güzel

ve en mükemmel biçim, şekil ve yapıyı ifade etmektedir. Ayrıca insanın yeryüzünde bulunan tüm varlıklar içerisinde hem fizyolojik, biyolojik, zihinsel olarak hem de madden ve manen çeşitli yetenekleri bulunan en seçkin ve en mükemmel varlık olması da “ahsen-i takvim” içerisinde yaratıldığını göstermektedir. İnsanın yaratılmışların en güzeli ve en mükemmel olarak yaratılması Allah’ın (c.c.) insana kendi sıfatlarından bahşetmesiyle mümkün olmaktadır. Tüm bu güzellik ve mükemmeliyet olgusunun kaynağı hiç şüphesiz Allah’ın (c.c.) kendi sıfatları olan; ilim, güç, irade, iştme, görme, duyma vb. sıfatları insana kendisinden üflemesiyle olmasıdır. Müfessirler Allah’ın (c.c.) insandan daha güzel bir varlık yaratmadığı kanaatindedirler (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 646-647).

Müfessirler insanın yaratılışının diğer varlıklardan farklı olarak hayvanlar gibi başı aşağı olarak değil başı dik şekilde yaratıldığını (Kurtubi, 2000, c. 19, s. 204-206; Taberi, 2015, c. 9, s. 163), yüz üstü yürüyecek şekilde değil, ayakta durabilecek şekilde yaratıldığını, dengeli ve mutedil bir şekilde yaratıldığını, genç ve güçlü olacak şekilde yaratıldığını, en güzel surette yaratıldığını tefsirlerinde açıklamışlardır (İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 491; Suyuti, 2012, c. 15, s. 486). Razi, (2013) ise en güzel biçim tabirini, insanın aklının, ilminin, anlayışının, edebi olmasının ve muhakeme gücüne sahip olmasıyla mümkün olduğuna işaret etmektedir (Razi, 2013, c. 23, s. 245-246). Kur’an-ı Kerim’de insanın en güzel biçimde en güzel surette ve en güzel beden de yaratılmasının anlatılması Allah’ın (c.c.) insana çok değer ve önem verdiğinin bir göstergesidir. Allah (c.c.) insanı fitrat ve yetenek açısından da en güzel bir biçimde yaratmıştır (Kutup, 1968, c. 16, s. 270).

Ayet-i kerimenin tefsir açıklamalarında ifade edilen özelliklerin insanın yaratılışından fiziki özelliklerine kadar birtakım noktalara işaret etmesi bu durumun bir farkındalık oluşturması açısından oldukça önemlidir. Ayet-i kerime de geçen “*en güzel biçimde*” tabiri insanı adeta bir farkındalığa farklı bir bakış açısının oluşmasına, bu konuda şuurlu bir öğrenmeye sevk etmektedir. İnsan bu ayet-i kerimenin gerekliliklerini bildiği vakit Allah’ın (c.c.) kendisine vermiş olduğu en güzel bedeni korumak için çaba göstereceği aşikardır. Allah’ın (c.c.) insan bedenine değer vermesi insanında buna karşılık bu bedene en temiz, en sağlıklı ve en estetik biçimde bakarak adeta bu değere sahip çıktığını göstermesi gerekmektedir. İnsanın temiz ve helal gıdalarla beslenmesi bedeninin fizyolojik olarak sağlıklı olmasına, Allah’ın (c.c.) emrettiği şekilde güzel ve faydalı düşünceler içinde olması da zihinsel yönden güçlü olmasına, spor ve fiziksel

aktivite yaparak bedenini fiziksel olarak estetik olması açısından, insan bu gibi nimetlerin farkında olmalıdır.

Ayet-i Kerime: “De ki: Size, (yaptıkları) işler bakımından en çok ziyana uğrayanları bildirelim mi? Bunlar; iyi işler yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir (Kehf Suresi, 18/103-104)”.

Ayet-i kerime ile ilgili bazı müfessirler ziyana uğrayanların “Yahudi ve Hristiyanlar” bazıları ise “papazlar ve ruhbanlar” olduğunu ifade etmişlerdir (İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 1, s. 88; Razi, 2013, c. 15, s. 263; Kurtubi, 2000, c. 11, s. 136-137; İbn Kesir, 2010, c. 6, s. 145; Suyuti, 2012, c. 9, s. 591-593). Taberi, (2015) söz konusu ayeti kerime ile ilgili ziyana uğrayanların iyi iş ve amel yaptığını sanıp Allah’ı (c.c.) gazaplandıran herkes olduğunu beyan etmiştir. Taberi, (2015) herkes ifadesi ile ayet-i kerimenin muhatabının inanan, inanmayan, Yahudi, Hristiyan ve Müslüman herkesi ilgilendirdiğini belirtmiştir (Taberi, 2015, c. 5, s. 386-387).

Ayet-i kerime ayrıca; insanların yapacağı iş, işlem, davranış, fiili her durumda bir amaç olması gerektiğini bildirmektedir. İnsanın yaptığı işlerde ziyana düşmemesi için Allah’ın (c.c.) hoşnut olacağı ve O’nun emirleri doğrultusunda hareket edilmesi ve çalışıldığı takdirde insanların hem Allah’ın (c.c.) rızasını hem de ahireti kazanmış olacağı belirtilmektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 584).

Ayet-i kerime insanın yaşamları hususunda farklı bir görüş bildirmiş “iyi iş yaptıkları halde ziyan da olanlar” (Kehf Suresi, 18/103-104) ifadesiyle insanlara hayata değişik bir yönden bakış açısı getirmiştir. İnsanın her ne kadar iyi olarak yaptığı iş İslami bağlamda iyi olarak kabul görmeyebilir. Ayet-i kerime insanın bu konudaki kişisel farkındalığa sahip olması açısından son derece uyarıcı ve yön vericidir. İnsanın yapacağı her iş de İslam dininin usul ve esaslarını dikkate alarak yapması yapacağı işin zarar mı ziyan mı olduğunun farkına varabilmesi açısından önemlidir. Dünya hayatının gereklilikleri ve insani anlamda yeme, içme, çalışma, dinlenme, eğlenme, sosyal ilişkiler gibi gerek şahsi gerekse toplumsal birçok görevimiz vardır. Tüm bunları yaparken kişisel olarak yaptığımız davranışların farkındalığında ve şuurun da olduğumuz sürece ziyan içerisinde olmaktan da kurtulmuş oluruz.

Ayet-i Kerime: “İnsan kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır (Kıyamet Suresi, 75/36)”.

Bazı müfessirler ayet-i kerime ile ilgili olarak insanın dünya da emredilmeyen, yasaklanmayan, sorumluluk almayan ahirette de hesap vermeyen; manasız, anlamsız ve kendi haline bırakılan bir varlık olamayacağını insanın tüm bunların farkında olması gerektiğini ifade etmiştir (Razi, 2013, c. 22, s. 315; İbn Kesir, 2010, c. 10, s. 74; Suyuti, 2012, c. 15, s. 137-139).

İnsanın olaylara, zamanlara, çevresin de olup bitenlere karşı bilinçli olması ve yaratılış maksadının farkına varıp bir amaç için yaratıldığını bilmesi gerekmektedir. İnsan kainat da işleyen yasal sistemin var olduğuna ilişkin bir düşünce taşımalı, olaylar ve nesnelerin bu yasal sistem içerisinde gerçekleştiğinin farkında olması; ömrünü birbirinden ayrı olaylar ve zamanlar olarak algılamamalıdır. Tüm bu düşüncelerin sonunda insan; evreni yoktan var eden, bir plan ve program içerisinde yöneten, yarattığı hiçbir varlığı sebepsiz yere yaratmayan ve yarattığı varlıkları başıboş bırakmayan Allah (c.c.) ile bir bağ kurarak ayet-i kerimenin farkına varmalıdır. Ayet-i kerimenin amacı yukarıda sayılan durumların bir neticesi olarak insanın yaratılış hedefinin, amacının ve sebeplerinin farkına varmasını sağlamaktır (Kutup, 1968, c. 15, s. 399-401).

Ayet-i kerime insanın yaratılmasından sonra yüce yaratan tarafından gözetim ve denetim altında olduğunu, dünya hayatında yapmış olduğu işlerin amaçsız olmayacağını ve bu işlerin bir neticesi olacağını belirtmektedir. İnsanın dünya hayatında yaptığı her iş ve işlemde de mesul olduğunu, mutlaka yaptığı işlerin hesabını vereceğine de dikkat çekmiştir. Ayet-i kerime insanların yaratılış gayesine uygun bir yaşam tarzı sürmesini, “başıboş bırakılmayacağı” ifadesiyle insanın bu durum karşısında bir şuurla hareket etmesi ve kişisel olarak ayet-i kerimenin gerektirdiği sonuçlarında farkında olması açısından oldukça önemli olduğuna işaret etmektedir.

Ayet-i Kerime: “Bilsin ki insan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur (Necm Suresi, 53/39)”.

Taberi, (2015) ayet-i kerime ile ilgili insanın kendi çalışmasının karşılığını göreceğini, hayır işlemişse hayrın karşılığı olan mükafatı, şer işlemişse şer’in karşılığı olan cezayı göreceğini dile getirmektedir (Taberi, 2015, c. 8, s. 52). İbn Kesir, (2010) ise hiçbir kimsenin başkasının günahını taşımayacağı gibi elde edilen mükafatında kişiye özgü olduğunu belirtir (İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 175-176).

Kutup, (1968) “sorumluluğun kişiselliği” ifadesiyle ayet-i kerimeye farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. İnsanın çalışarak, çabalayarak kazandığı ile somut anlamda ortaya koyduğu şahsi birikimlerinin kendi nam ve hesabına yazıldığını, başkasının çalışarak elde ettiği birikimlerin kişinin kendi hesabına, kişinin de çalışarak elde ettiği birikimlerin bir başkasına faydası olmadığını ve birbirlerinin yerlerine geçmeyeceğini ifade etmiştir. Dünya hayatının, çalışma ve kazanım elde etmek için insana verilmiş büyük bir fırsat ve nimet olduğuna da dikkat çekmiştir (Kutup, 1968, c. 14, s. 139-140). Elmalı, (1995) Hak Dini Kur’an Dili adlı tefsir çalışmasında diğer müfessirler gibi “kişinin kendi emeğinin dışında bir şey elde edemeyeceğine” vurgu yapmıştır (Elmalı, 1995, c. 7, s. 322-323).

Ayet-i kerimenin tefsirleri incelendiğinde çalışma kavramının şahsiliğine vurgu yapılmıştır. İnsanın hem dünya hem de ahiret için çalışması gerekmektedir. Çalışma kavramının sadece ahiret yurdu için değil, dünyevi iş ve işlemler içinde yapıldığı aşikardır. Ayet-i kerime çalışma kavramı üzerinden insanlara bir farkındalık bilinci oluşturup, her şeyin temelinde insanın olduğunu, insanın yapmış olduğu eylem ve durumların yine insana fayda ve yarar sağladığına da işaret etmektedir. İnsanın para kazanması, yemesi, içmesi, uyuması, dinlenmesi, eğlenmesi, spor yapması ve fiziksel aktiviteler yapması gibi zihinsel, fiziksel ve duygusal durumlar aynı şekilde insanın kendisine yarar ve fayda sağlamaktadır. Bunun bilincinde olup buna uygun bir yaşam tarzının benimsenmesi kişisel farkındalık açısından olumlu davranışların oluşabileceği düşünülmektedir.

3.3. Kur’an-ı Kerim’de Zaman Yönetimi

Yüce Allah (c.c) Kur’an-ı Kerim’de zaman kavramı ve zaman ile ilişkili birçok kavramdan, olaydan ve fiili durumdan bahsetmiştir. Kur’an-ı Kerim’de zaman ve zaman anlamına gelebilecek birçok kelimeye yer verilmiştir. Bunlar; “asr” (Asr Suresi, 103/1), “dehr” (Casiye Suresi, 45/24), “vakt” (Hicr Suresi, 15/37), “mevku” (Nisa Suresi, 4/103), “mikât” (A’raf Suresi, 142-143,155), “hin” (Bakara Suresi, 2/36), “yevm” (Sebe Suresi, 34/30; Kasas Suresi, 28/41), “an” (A’raf Suresi, 7/34; Rum Suresi, 30/12), “müddet” (Tevbe Suresi, 9/4), “emed” (Al-i İmran Suresi, 3/30), “el’an” (Nisa Suresi, 4/18), “sermed” (Kasas Suresi, 28/72), “ecel” (A’raf Suresi, 7/34), “lemhu’l besar” (Nahl Suresi, 16/77) kelimeleridir.

Allah (c.c) zaman ve zamanla ilişkili bazı unsurların önemini vurgulamak için; zaman kavramı üzerine (Asr Suresi, 103/1), gece ve gündüz zamanı üzerine (Leyl Suresi, 92/1-2), kuşluk vakti ve gece vakti (Duha Suresi, 93/1-2) üzerine yemin etmiştir.

Zamanla ilişki olan geceyi, insanlar için dinlenme gündüzü de çalışma aracı olarak (En'am Suresi, 6/96; Yunus Suresi, 10/67; Furkan Suresi, 25/47; Neml Suresi, 27/86; Kasas Suresi, 28/73; Rum Suresi, 30/23; Mü'min Suresi, 40/61; Nebe Suresi, 78/9-11; Leyl Suresi, 92/1-4) bahsetmiştir.

Allah (c.c) gökleri, yeryüzünü ve bütün kainatı altı günde yaratmış (Secde Suresi, 32/4; Kaf Suresi, 50/38; Furkan Suresi, 25/59; Hud Suresi, 11/7; Hadid Suresi, 57/4; Yunus Suresi, 10/3; A'raf Suresi, 7/54) ve bu durumun sebeplerini, nedenlerini ve manalarını zaman kavramı üzerinden ilgili ayet-i kerimelerle açıklamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de zamanı (vakti) belli olan ve belli olmayan bazı dini ibadetler mevcuttur. Bu ibadetler Allah'ı (c.c) tesbih etme, tanzim etme, zikretme, istiğfarda bulunma, hamd-ü sena da bulunma, namazla kılma (Taha Suresi, 20/130; Rum Suresi, 30/17-18; Ahzap Suresi, 33/42; Mü'min Suresi, 40/55; Tur Suresi, 52/48-49; Hud Suresi, 11/114; İsrâ Suresi, 17/78; Al-i İmran Suresi, 3/41,17; Fussilet Suresi, 41/38; Kaf Suresi, 50/39; İnsan Suresi, 76/26) gibi birçok dini faaliyeti kapsamaktadır. Tüm bunlar Allah'ın (c.c) bahsetmiş olduğu zaman nimeti ve zaman dilimleri çerçevesinde yapılmaktadır.

Zamanın izafi (göreceli) olduğuna vurgu yapan ayet-i kerimeler (Yunus Suresi, 10/45; Taha Suresi, 20/ 102-104; Hac Suresi, 22/47; Mü'minun Suresi, 23/112-114; Rum Suresi, 30/55; Secde Suresi, 32/5; Ahkaf Suresi, 46/35; Mearic Suresi, 70/4; Naziat Suresi, 79/46) ise çeşitli konular üzerinden zamanın izafi olduğunu anlatmakta ve örnekler vererek bu durumu destekleyip güçlendirmektedir.

Çalışmamızda zaman ve zaman yönetimi ile ilişkili ayet-i kerimelere yer verilmiş ve açıklanmıştır.

Ayet-i Kerime: “Asr’a yemin ederim ki insan gerçekten zıyan içindedir (Asr Suresi, 103/1-2)”.

Ayet-i kerime de geçen “asr” kelimesi müfessirlerce çeşitli manalara gelmektedir. Razi, (2013) tefsirinde “asr” kelimesinin “dehr ve zaman”, “ikindi”, “ikindi namazı” ve “asr-ı saadet” olmak üzere dört farklı anlama geldiğini vurgulamıştır. Bu anlamlardan

konumuzla ilgili olan “dehr ve zaman” kavramı açıklanmıştır. Dehr kelimesi insan için var olan, insanın ilgisini çeken tüm şeyleri içerisinde barındıran bir durumu ifade etmektedir. Nitekim çalışma, dinlenme, yeme-içme, eğlenme, eğitim, zenginlik, fakirlik, rahatlık vb. bunların hepsi zaman içerisinde meydana gelmektedir. Çünkü insan akli zamanın yokluğuna hükmedemez. Cahiliye Arapları, başlarına gelen türlü musibet ve belaları, zaman kavramının kendi musibet ve belaları olduğunu, kendi fiil ve eylemleri sonucunda meydana gelmediğine inanırlardı. Böylece Allah (c.c.) asr’a yemin etmek suretiyle, zaman ve asr’da bir kusur olmadığını aksine insanlar için bir nimet olduğunu, kusurlu ve zararlı olanın ise insanın kendisi olduğunu belirtmiştir. Ayet-i kerimenin devamında yer alan “insan gerçekten ziyan içindedir...” (Asr Suresi, 103/2) manasıyla aslında insanın her geçen gün ömrünün kısaldığını ve bu ömre karşılık farklı bir alternatifin olmadığını, zamanın hiçbir şekilde geri getirilemeyeceğini, insanların bunun farkında olup zamanı en güzel, en faydalı ve en yararlı şekilde kullanmaları gerektiği ifade edilmektedir (Razi, 2013, c. 23, s. 385-394).

Toptaş, (1992) Şifa adlı tefsirinde bu ayet-i kerime ile ilgili olarak; “asr” kelimesinin “çağ”, “ikinci vakti”, “insan ömrü” ve “bütün çağlar” manasına geldiğini ve hangi anlamda kullanılırsa kullanılsın zaman ile ilişkili bir kavram olduğuna işaret etmiştir. Allah’ın (c.c) zamana yemin etmiş olması da zaman kavramının insanlar açısından önemli ve dikkat edilmesi gereken bir durum olduğunu ifade etmektedir (Toptaş, 1992, c. 8, s. 357-364).

Kur’an yolu müelliflerine göre (2017) “asr” kelimesinden maksat “mutlak zaman” olduğudur. Ayet-i kerime de zaman kavramına yemin edilmesi zamanın insan yaşamındaki yerine ve önemine dikkat çekmek içindir. Çünkü zaman kavramı içerisinde Allah’ın (c.c) kuvvet ve kudretini gösteren onun insanları yaratması, insanlara rızık vermesi, yaşatması, öldürmesi gibi çeşitli durumlar ve olaylar meydana gelirken aynı zamanda da insanlar içinde yaşamlarını sürdürdüğü, çeşitli iş ve işlemlerini yaptığı, diğer insanlarla ilişkiler sürdürdüğü, evlendiği, çoğaldığı gibi birçok fiil ve eylem olmaktadır. Yüce Allah (c.c) ayet-i kerimenin devamında ise bu zamanı iyi değerlendirmeyenlerin; önemini, kıymetini, faydalarını, imkanlarını bilmeyenlerin, zamanı etkili ve verimli kullanmayanların, zamanını boş ve anlamsız kullananların ziyan ve hüsrana içinde olacaklarını ifade etmektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 682-683).

Ayet-i Kerime: “Gökleri ve yeri yarattığı gündeki Allah’ın (c.c.) yazısına göre Allah (c.c.) katında ayların sayısı on iki olup, bunlardan dördü haram aylarıdır. İşte bu doğru hesaptır... (Tevbe Suresi, 9/36)”.

Ayet-i kerime zaman kavramının varlığının, zamanın ölçüsünün, zamanın dönüşümünün, zamanın düzeninin ve zamanın ahenginin yerlerin ve göklerin yaratılışı itibari ile meydana geldiğini bildirmektedir. Zamanın değişmeyeceği, on iki ay olduğu, artma ve eksilme olmayacağı; evrenin bu şekilde düzenlendiği, canlıların doğal sisteminin bu şekilde planlandığı gibi çeşitli bilgileri ihtiva etmektedir. Allah’ın (c.c) oluşturduğu bu sistemin insanlar için en faydalı ve yararlı sistem olduğu, bu sistemi çeşitli müdahaleler ile değiştirmenin, bozmanın, tahrif etmenin evrenin yasalarına aykırı olduğu bildirilmektedir (Kutup, 1968, c. 7, s. 281-283).

Ayet-i kerime inmeden önce cahiliye döneminde “nesi” adı verilen bir uygulama yapılmaktaydı. Güneş yılı hesabının 365 gün, Ay yılı hesabının ise 354 gün olmasından ötürü her yıl on gün gibi bir fark çıkmaktadır. Bu durum ise Cahiliye toplumunda geçerli olan ay yılı hesabının farklı sonuçlar doğurmasına neden olmaktadır. Ayrıca haram aylar olarak nitelendirilen Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep ayları cahiliye toplumundaki bazı kabileler arasında kabul edilirken bazı kabileler tarafından kabul edilmemekteydi. Haram ayların özel aylar olması hasebiyle bu aylara sebep bazı özel hükümler getirilmiş ve bazı durumlar yasaklanmıştır. Bu durumda işlerini iyi yürütemeyen cahiliye toplumu; hac ayları, ticaret, savaşlar, çeşitli iş ve işlemler neticesinde bazı ay ve günlere ekleme ve çıkarma yaparak işlerine en uygun nasıl gelecekse o şekilde usulsüz bir düzenleme yapıyorlardı. Bu uygulamaya İslam hukuk literatüründe “nesi” uygulaması denmektedir. Bu yüzden ayet-i kerime; ayların sayısının on iki olduğunu, bunlardan dört ayın haram aylar olduğunu, Allah’ın (c.c) bu şekilde bir düzen oluşturduğunu, cahiliye toplumundaki çeşitli oynamaların uygun olmadığını ve yasaklanışı gibi bazı özel durumları içermektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 763-767).

Ayet-i Kerime: “Güneş ve ay bir hesaba göre hareket etmektedir (Rahman Suresi, 55/5)”.

Zamanın hesabı güneş, ay, gece ve gündüze göre yapılmaktadır. Güneş ve ay belli bir ekseninde belli bir hesaba göre dönmekte ve zamanın tayini bu şekilde yapılmaktadır (Taberi, 2015, c. 8, s. 94). Güneş ve ay dönmeyip sabit olarak dursaydı bundan hiç kimse

faydalanamazdı. Şayet Güneş ve Ay'ın hareketi insanlar tarafından bilinmeseydi vakit tayini yapılamaz; Güneş ve Ay'a bağlı olan mevsimler oluşturulamaz ve çeşitli birçok zirai işlemlerden yararlanılamazdı. Çünkü dünya da ki bütün nimetlerin geneli Güneş ve Ay ile bağlantılıdır (Razi, 2013, c. 21, s. 67-69). Güneş ve Ay insanların ihtiyaçları için vazgeçilmez hesap ölçüleri olup insanlar bütün işlerini bu hesap ölçüleri üzerinden yürütmektedirler (Kurtubi, 2000, c. 16, s. 540). Güneş ve ay değirmen mili gibi belli bir ekseninde dönüp tıpkı bütün canlılar gibi onlar da Allah (c.c.) tarafından yaratılmış ve kıyamet kopunca onların da bütün canlılar gibi görevleri son bulacaktır (Suyuti, 2012, c. 14, s. 106-107).

Ayet-i Kerime: “Sana, hilal şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir... (Bakara Suresi, 2/189)”.

Ayet-i kerime de Ay'ın özellikleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Ay'ın büyüyüp küçüldüğü, günlere göre çeşitli şekiller aldığı ve değişikliğe uğradığı ifade edilmektedir. Ay'ın vakit tayin etme, ramazan ayında sahur ve iftar yapma, hac ibadetini yapma, kameri ayların başlangıç ve bitişini hesaplama gibi birçok özelliği ve faydası bulunmaktadır (Taberi, 2015, c. 1, s. 454). Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) Ay ile ilgili; Ay'ın günlere göre kimi zaman ince, kimi zaman dolgun, kimi zaman ise yarım şeklinde olmasının hikmet ve faydaları sorulmaktadır. Ayet-i kerime de bu sorulara cevaben nazil olmuştur (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 1, s. 291).

Ayet-i Kerime: “Kime uzun ömür verirsek biz onun gelişmesini tersine çeviririz... (Yasin Suresi, 36/68)”.

Allah (c.c.) ayet-i kerime de insanoğlunun ömrü üzerinden zaman yönetimine vurgu yapmaktadır. Allah (c.c.) insana bahşetmiş olduğu ömür sermayesini istediği an ve saniyede alma kudret ve kuvvetine sahiptir. Kimi zaman çocukken, kimi zaman gençlik çağındayken, kimi zaman ise ihtiyarlıktayken insanın ömrü son bulmaktadır. Allah (c.c.) insana sağlık, akıl, kuvvet ve zaman vermiş daha sonra tüm bunları tersine çevirerek bir bir geri almıştır (Razi, 2013, c. 18, s. 546-547; Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 4, s. 507-508).

Ayet-i kerime de insanın ömrü üzerinden zaman mefhumuna vurgu yapılması, insanların dünya hayatında yaşadığı her anın kıymetini bilmesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü insan yaşamının ne zaman sonlanacağını bilememektedir. Uzun

yaşayacağını tahmin eden bir insan her an ölebilir; her an öleceğini zanneden insan uzunca bir yaşam sürebilir. İnsana düşen görev ve sorumluluk yaşadığı her anın kıymetini ve değerini bilmeli ve bu uğurda bir yaşam sürmelidir.

3.3.1. Gece ve gündüz zamanının yönetimi

Ayet-i Kerime: “O, sabahı aydınlatandır. O, geceyi dinlenme zamanı, güneş ve ayı (vakitlerin tayini için) birer hesap ölçüsü kılmıştır... (En’am Suresi, 6/96)”.

Ayet-i kerime de sabahın, gecenin, güneş ve ayın zikredilmesi, insanlar için zaman ölçülerinin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Gecenin dinlenme zamanı olmasındaki maksat, insanların gece karanlığı çöktüğü zaman fiziksel olarak hareket kabiliyetinin azaldığı, yorgunluğun arttığı, psikolojik olarak da his ve tesirlerin azaldığı; beynin yorulduğu, işlerin durduğu, insanlara endişe, korku ve uyku çökmesi gibi durumların olması nedeniyle gece zamanı farklı değerlendirilmesi gereken bir zaman dilimidir. Gecenin bitimi ile sabahın oluşmasında ise insan bünyesi gecenin zıttı şekilde hal almaktadır. Sabah aydınlığı insan bünyesinde olumlu etkiler oluşturur; gün ışığını alan insanların hal ve hareketleri, düşünüş şekilleri gece zamanından farklı olmaktadır. Sabah aydınlığında insan bünyesinin dirençli, kuvvetli, dinlenmiş, kalbinde ferahlık, his ve idrakin açılması gibi durumlar ortaya çıkmaktadır. Tüm bu olaylar Allah’ın (c.c.) insanlara rahmet, bereket, hidayet ve fayda bahşetmesi ile Allah’ın (c.c.) büyük nimetleri içerisindeki delillerden bazılarıdır (Razi, 2013, c. 10, s. 44-48). Ayet-i kerime günlerin, ayların ve yılların hesaplanması için güneş ve ay unsurunun baz alınması gerektiğini; vakit hesaplamalarının ve çeşitli birçok astronomik ve coğrafik durumlarında belirlenmesin de güneş ve ay dan yararlanıldığını ifade etmektedir (Suyuti, 2012, c. 6, s. 161-164; Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 444).

Ayet-i Kerime: “O (Allah), geceyi içinde dinlenesiniz diye sizin için yaratan, (çalışıp kazanmanız için de) gündüzü aydınlık kılandır. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için ibretler vardır (Yunus Suresi, 10/67)”.

Yüce Allah (c.c.) zaman kavramını yaratmış ve insanlar için zamanın nasıl uygun olarak düzenleneceğini ayet-i kerimeler üzerinden bildirmiştir. Gecenin istirahat için en uygun zaman dilimi olduğunu, gündüzün ise çalışıp diğer iş ve işlemlerin yerine getirilmesi için en uygun zaman dilimi olduğunu belirtmiştir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 121). Gündüz zamanı rızık temin etmede, aydınlıktan faydalanmada (Taberi,

2015, c. 4, s. 441), çeşitli ihtiyaçları karşılamada (Kurtubi, 2000, c. 8, s. 555), en uygun zaman dilimidir. Gece zamanının insanlar için sakinlik içermesi, dinlenme ve istirahat etmeye uygun zaman dilimi olması, yorgunluğu ve bitkinliği ortadan kaldıran bir zaman olması gibi faydalar, Allah'ın (c.c.) bu zaman dilimini özel kılmasından kaynaklıdır (Razi, 2013, c. 12, s. 431). Gün ışığının kaybolup gecenin başlamasında hava olaylarında da bir değişiklik olduğu, bu değişiklik sonucunda dinlenmenin, istirahat etmenin ve uyku uyumanın en uygun zaman dilimi olduğu, nitekim gündüz ki uyumanın, dinlenmenin ve istirahat etmenin gecenin yerini hiçbir şekilde tutmayacağı ifade edilmektedir. Gecenin karanlığında, gündüzün ise ışığında insanlar için sayısız faydalar olduğu, insanların bu hususları dikkate alarak zamanlarını bu şekilde yönetmeleri gerektiği emredilmiştir (Toptaş, 1992, c. 3, s. 501-502).

Ayet-i Kerime: “Sizin için geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma (zamanı) yapan, O'dur (Furkan Suresi, 25/47)”.

Zaman dilimi olarak gece, özelliği itibari ile karanlık olduğu için tüm kainat ve içerisinde yer alan bütün madde, eşya ve nesnelere örtmektedir. Dünya, elbisesini giymiş bir eşya ya dönüşmektedir. Gece vaktinde gündüze kıyasla hareket kesilmiş ve canlılık azalmış; insanlar ve hayvanlar dinlenmeye ve uyumaya geçmiştir. Uyku insanlar için Allah'ın (c.c.) en büyük nimetlerinden biridir. Çünkü insan uykuda duyu, düşünce, şuur, hareket, konuşma, yeme-içme vb. birçok durumdan uzaklaşmış kendini onarmaya başlamıştır. Uyku sayesinde bütün dış dünyaya kapanan insan bu nedenle ölmüş bir insana benzetilmiştir. Doğal olarak da uyku da “küçük ölüme” benzetilmiştir. İnsanın sabah tekrar uyanması da ölümden sonra dirilmeye benzetilmiş ve günün ışıklanmasıyla hareketlenme çoğalmış ve hayat tekrar başlamıştır. Bu sebeple insanlar yaşantıları, kazançları ve çeşitli sebepler için yeryüzüne dağılmaktadır (Razi, 2013, c. 17, s. 241-244; İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 86-87; Kutup, 1968, c. 10, s. 544-545).

Ayet-i Kerime: “Dinlensinler diye geceyi (karanlık) ve (çalışınlar diye) gündüzü aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda birçok ibretler vardır (Neml Suresi, 27/86)”.

Yüce Allah (c.c.) insanların faydasına ve yararına olacak şekilde gece ve gündüzü yaratmış, uyumlu bir şekilde art arda getirmiş, geceyi ve gündüzü zamana ve mevsimlere göre kısa ve uzun şekilde düzenlemiştir. Yaz aylarında gündüzlerin uzun; gecenin kısa

olması, kış aylarında da gündüzün kısa; gecenin uzun oluşunda insanlar için büyük fayda ve yarar olduğu; aynı zamanda birçok rahmet ve ibret bulunmaktadır (Razi, 2013, c. 17, s. 463-464). Yüce Allah (c.c.) bu nimetler karşısında kuvvet ve kudretini beyan etmiş ve kendisine itaat edilmesini emretmiştir (Taberi, 2015, c. 6, s. 295-296). Gece ve gündüzün bu sistematik şekilde ilerlemesinde birçok mucize bulunmaktadır. Gecenin ve gündüzün haddinden fazla uzun veya kısa olması; gece ve gündüz ile bağlantılı birçok durumu etkilemektedir. Gündüz ışığında güneşin çok uzun durması insanları, hayvanları ve bitkileri yakar ve birçok olumsuzluğu beraberinde getirir. Gece ise çok uzun olduğunda soğuk havanın etkisiyle çeşitli olumsuzluklar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum zıt yönde de aynı etkiyi vermektedir. Yüce Allah (c.c.) evrendeki şaşmaz düzen ve programlama neticesinde insanlara bu nimeti bahşetmiştir (Kutup, 1968, c. 11, s. 200).

Ayet-i Kerime: “Rahmetinden ötürü Allah (c.c.), geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O’nun fazlı kereminden (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz (Kasas Suresi, 28/73)”.

Gece ve gündüz Allah’ın (c.c) rahmet ve merhametidir. Dolayısıyla gece ve gündüz zamanı mümin için şükretme vesilesidir. Gündüz şükredemeyen mümin gece şükredecek; gece şükredemeyen mümin gündüz şükredecektir (İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 277; Taberi, 2015, c. 6, s. 345).

Ayet-i kerime de gece ile gündüzün yaratılmasının da insanlar için büyük faydalar olduğu ve iki büyük nimet oldukları ifade edilmiştir. Gündüz zamanı içerisinde; çalışma, ticaret, alışveriş, ibadet, sosyal ilişkiler gibi birçok unsur yerine getirilirken, gece ise gündüzün vermiş olduğu yorgunluğu dinlenme yoluyla gidermenin zamanıdır. Gece zamanı rahatlık ve sükun olmasaydı gündüz tam bir şekilde işleri halletmek mutlak surette zor olacaktı. Cennette ise çalışma gibi durumlar olmadığı için yorgunlukta olmayacak ve gece zamanına lüzum kalmayacaktır (Razi, 2013, c. 17, s. 555-556).

Ayet-i Kerime: “Gece olsun gündüz olsun, uyumanız ve Allah’ın (c.c.) lütfundan (nasibinizi) aramanız da O’nun (varlığının) delillerindedir (Rum Suresi, 30/23)”.

Yüce Allah (c.c.) diğer ayet-i kerimelerde olduğu gibi bu ayet-i kerime de de gece ve gündüz kavramına dikkat çekmiş ve varlığının delili olarak; kudret ve kuvvetinin bir göstergesi olarak inananların bu tarz ayet-i kerimelerden ibret ve öğüt almasını emretmektedir. İnsanın gece uykuya ihtiyaç duyması, gündüzde harekete ihtiyaç duyması

ayet-i kerimeler gibi bir işarettir. Gece zamanı girince insan elinde olmayan sebeplerden ötürü uyku pozisyonuna geçmektedir. Çünkü insan bünyesi hava, ortam, hissiyat, duygu, düşünce gibi gecenin durumlarını anlayarak sakinlik, rahatlık ve uyuma moduna geçiş yapmaktadır. İnsan ne kadar direnirse dirensin kendisini uykudan alıkoyamaz. Aynı şekilde insan bünyesi uykusunu aldıktan sonra; insan ne kadar uğraşırsa uğraşsın uyuyamaz. Çünkü gündüz zamanının hava, ortam, gün ışığı, güneş, gürültü vb. karşısında insan bünyesi ona göre şekil almaktadır. İnsanın elinde ve kontrolünde olmayan tüm bu unsurlar (gece, gündüz, uyku) Allah'ın (c.c.) bu unsurları yarattığına işarettir (Toptaş, 1992, c. 6, s. 131-132). Bizlere düşen bu nizam ve program çerçevesinde Allah'ın (c.c.) emrettiği şekilde bir hayat düzeni yaşamak ve zaman olgusunu bu şekilde idame ettirmektir.

Ayet-i Kerime: “Biz, geceyi ve gündüzü birer ayet (delil) olarak yarattık. Nitekim, Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik... (İsra Suresi, 17/12)”.

Ayet-i kerime de gece ile gündüzün birbirlerinden farklı olduğu, gece zamanı yapılacak işlerin farklı, gündüz zamanı yapılacak işlerin farklı olduğu; ayların, haftaların ve günlerin tayini hususun da gece ve gündüzden yararlanıldığına bilgisi verilmektedir (İbn Kesir, 2010, c. 5, s. 525-526). Gecenin alameti olarak, karanlık oluşu, yıldızların ortaya çıkması, atmosferdeki hava basıncının değişmesi ve gezegenlerin görülmesidir. Gündüzün alameti ise, güneşin doğması, atmosfer basıncının değişmesi, gün ışığının ortaya çıkması, insanların yeryüzüne dağılmasıdır (Taberi, 2015, c. 5, s. 263-264). Gecenin karanlığının silinmesinden maksat gün ışığının ortaya çıkmasıyla gecenin bitmesi ve ay ışığının yok olmasıdır (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 467).

Ayet-i Kerime: “İçinde dinlenesiniz diye geceyi, görmeniz için de gündüzü yaratan Allah'tır (c.c.) ... (Mümin Suresi, 40/61)”.

Yüce Allah (c.c.) gece ve gündüz zamanlarının yaratılışı itibarıyla insanların varlığına ve yaşamasına elverişli olduğunu ifade etmektedir. Allah (c.c.) gece ve gündüzleri insanlara en faydalı olacak şekilde yaratmıştır. Günümüzde teknolojik imkanların çoğalması, elektrik sistemlerinin hayatımızın her alanına girmesi, ısı ve ışık sistemlerinin yaygın kullanımı ve gelişimi gibi durumlar gece, gündüz, güneş gibi unsurların yerini asla tutmamaktadır. Nitekim insanın gece ve gündüz zamanından, güneş

ırsından ve gün ışığından aldığı faydayı sonradan insan eliyle oluşturulmuş hiçbir şeyden tümüyle alamamaktadır. Teknolojik imkanların geliştirilmesi ve icatlar Allah'ın (c.c.) insanlara bahsettiği akıl nimeti ve imkanlar çerçevesinde oluşmaktadır. Tüm bu durumlar insanların Allah'a (c.c.) karşı dua etmesini, ibadet etmesini ve şükretmesini gerektiren durumlardır. Bu yüzden bu nimetlerin farkında olup gereği gibi şükürünü eda etmemiz gerekmektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 4, s. 672-673).

Kutup, (1968) gece zamanındaki sükunetin insanlar için mutlak surette zorunlu olduğunu, insan organizmasında bulunan hücrelerin ve kas sisteminin dinlenmesi için mutlaka gecenin karanlık zamanına ihtiyaç olduğu, uykunun bu sükunet ve dinlenme için yeterli olmayacağını, gece karanlığının da mutlaka bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü sürekli gün ışığına veya yapay ışıklara maruz kalan insan organizması yeteri kadar dinlenememekte dokular yorulup, yıpranıp ve bozulmaktadır. İnsan gündüz ışığında, gece göremediği her şeyi görebilmektedir. Işık sistemleri ne kadar geliştirilirse geliştirilsin güneş ve gün ışığının yerini asla tutamamaktadır. Gündüzün genel özelliği aydınlık ve görebilmedir. İnsan dünyada gündüz gözüyle gördüğü bir yeri, gece bakınca net bir şekilde veya hiç görememektedir. Bu yüzden gün ve güneş ışığı insanlar için vazgeçilmez bir nimettir (Kutup, 1968, c. 12, s. 555-556).

Ayet-i Kerime: “Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık (Nebe Suresi, 78/9-11)”.

Ayet-i Kerime: “Karanlığı ile etrafı bürüyüp örttüğü zaman geceye, açılıp ağardığı vakit gündüze yemin ederim (Leyl Suresi, 92/1-2)”.

Yukarıdaki iki ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde Yüce Allah (c.c.) zaman olarak gece ve gündüz kavramı üzerine yemin (Leyl Suresi, 92/1-2) etmiştir. Gecenin ve gündüzün kendisinde barındırdığı önem, fazilet, gizem, özellik ve ihtişam Allah'ın (c.c.) bu hususta bizlere gösterdiği en büyük delillerden biridir.

Nebe Suresi 9. ayet-i kerimesinde insanların uyumasında birçok fazilet bulunduğu bahsetmektedir. Uyku esnasında vücut geçici olarak bedensel ve zihinsel etkilerden uzaklaşmaktadır. İnsan vücudu ve sınırları sakinleşmeye ve dinlenmeye geçmektedir. Uyku insanın iradesinde ve tercihinde olmayan, tamamen istemsiz şekilde karşı karşıya kaldığı Allah'ın (c.c.) planlamasının bir neticesidir. Uyku esnasında beyin tüm algılara kapalı olur, insan hiçbir şeye tepki veremez ve uykusunu yönetemez. Bu

durum canlıların yaratılış sırlarından sadece biridir. Tüm bu sırları Allah (c.c.) bilmektedir ve insanlara da istediği kadarını bildirmektedir. Uykunun gece zamanı ile bağlantılı olması ve geceye özgü bir durum olmasında da ilah-i rahmetler bulunmaktadır. Allah (c.c.) kainatın programlanmasında belli zamanlara özgü bazı özellikler yaratmıştır. Gece zamanının dinlenme, uyku, ibadet gibi birincil özellikleri mevcutken, gündüz zamanı için de çalışma, rızıkını arama, ibadet ve sosyal ilişkiler gibi özellikler mevcuttur (Kutup, 1968, c. 15, s. 465-466). Kısacası Allah (c.c.) insan için geceyi dinlenme, gündüzü ise çalışma zamanı olarak belirlemiştir (Toptaş, 1992, c. 8, s. 287-288).

3.3.2. Zaman kavramının izafi (göreceli) oluşu

Ayet-i Kerime: “Allah’ın (c.c.) onları, sanki günün ancak bir saati kadar kaldıklarını zanneder vaziyette yeniden diriltip toplayacağı gün aralarında birbirleriyle tanışsınlar... (Yunus Suresi, 10/45)”.

Ayet-i Kerime: “O günde Sura üflenir ve biz o zaman günahkarları, gözleri (korkudan) gömgök bir halde mahşerde toplarız. Araların da birbirlerine gizli gizli şöyle derler: «Dünyada sadece on gün kaldınız» “On günden fazla kalmadınız” diyerek aralarında fısıldaşırlar. Aralarında konuştukları konuyu biz daha iyi biliriz. Onların en olgun ve akıllı olanı o zaman: «Bir günden fazla kalmadınız» der (Taha Suresi, 20/102-104)”.

Ayet-i Kerime: “...muhakkak ki, Rabbinin nezdinde bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir (Hac Suresi, 22/47)”.

Ayet-i Kerime: “(Allah (c.c.) inkarcılara) «Yeryüzünde kaç yıl kaldınız?» diye sorar. «Bir gün veya günün bir kısmı kadar kaldık. İşte sayanlara sor» derler. Buyurur: Sadece az bir süre kaldınız; keşke siz (bunu) bilmiş olsaydınız (Mü’minun Suresi, 23/112-114)”.

Ayet-i Kerime: “Kıyamet koştugu gün, günahkarlar (dünyada) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler... (Rum Suresi, 30/55)”.

Ayet-i Kerime: “Allah (c.c.), gökten yere kadar her işi düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin sayı geldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O’nun nezdine çıkar (Secde Suresi, 32/5)”.

Ayet-i Kerime: "... onlara vaat edildikleri azabı gördükleri gün sanki dünyada sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar... (Ahkaf Suresi, 46/35)".

Ayet-i Kerime: "Melekler ve Ruh (Cebrail), oraya, miktarı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günde yükselip çıkar (Mearic Suresi, 70/4)".

Ayet-i Kerime: "Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar (Naziat Suresi, 79/46)".

Yukarıdaki ayet-i kerimelerin tefsir metinleri incelendiğinde Allah (c.c.) çeşitli konular üzerinden zamanın izafi (göreceli) olduğuna vurgu yapmaktadır. Yunus Suresi 45. ayet-i kerimesinde kıyamet, ahiret, hesap verme, kabir hayatı gibi kavramlar üzerinden zamanın izafi olduğuna dikkat çekilmiştir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 108). Kıyamet günü kabirlerinden kalkan ruhların, mahşerde toplandığı zaman çok uzun yıllar geçmesine rağmen günün bir saati kadar kalmış gibi sanacakları ayet-i kerime de ifade edilmiştir (Taberi, 2015, c. 4, s. 424). Taha Suresi 102-104. ayet-i kerimelerinde kafirlerin kıyamet günü şaşkına dönecekleri, kendi aralarında fısıldaşarak; dünya da yaşamış oldukları zevkli hayatın sadece on gün sürdüğünü; içlerindeki en akıllı olanı bile dünya hayatının sadece bir gün sürdüğünü söyleyecektir (Taberi, 2015, c. 5, s. 499; Razi, 2013, c. 16, s. 44-46; Kurtubi, 2000, c. 11, s. 415-418; İbn Kesir, 2010, c. 6, s. 284-285; Kutup, 1968, c. 10, s. 78-79;). Hac Suresi 47. ayet-i kerime de zamanın izafiliği kafirlerin Allah'tan (c.c.) azabı çabuk istemeleri üzerinden anlatılmıştır. Allah (c.c.) katında bir günün dünya da 1000 yıla denk gelmesi ile ilgili müfessirler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. 1000 yıl tabirinden maksat sabah namazı ile ikindi namazı arasındaki saatler kadar olduğu, dünyanın ömrünün ahiretteki 1 hafta kadar olduğu; dünyadaki 7000 yılın ahiretteki 1 haftaya denk gelip, dünyanın ömrünün 7000 yıl olduğu ve bunun 6000 yılının dolduğu yani ahiretteki 6 günün bittiği ve dünyanın 7. gününü yaşadığı, geriye ahiretteki zamana göre dünyanın ömrünün sadece 1 gün kaldığını ifade etmiş; fakir ve zenginlerin cennete girmede aralarında yarım günlük bir zaman farkı olduğu, bunun da dünyada ki zamana göre 500 yıla denk geldiği gibi farklı yorumlamalarda da bulunmuştur (İbn Kesir, 2010, c. 6, s. 437-438). Razi, (2013) ayet-i kerimeyi "günlerin izafiliği" başlığı altında değerlendirmiştir. İnsanın sıkıntı içinde geçen bir gününün çok uzun zaman olarak algılamasına neden olduğu, zamanın geçmediği gibi durumlara kapıldığını ifade etmektedir (Razi, 2013, c. 16, s. 331-332). İnsanların zaman, yıl, ay, hafta, gün, saat, süre, an olarak anladığı ve içerisinde yaşam sürdüğü bu durumların Allah'a (c.c) göre hiçbir

anlam ve değeri bulunmamaktadır. Çünkü Allah (c.c.) zaman kavramından münezzehtir olup zamanı kendisi yaratmıştır. Allah'ın (c.c.) bir başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur. Dolayısıyla insanoğlunun zamandan anlayıp yaptığı hesapların Allah'ın (c.c.) katında bir karşılığı olmayıp Allah'a (c.c.) göre 1 günde 1000 yıl da aynı şeydir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 739-740). Mü'minun suresi 112-114. ayet-i kerimelerinde Allah (c.c.) ile inkarcılar arasında geçen bir diyalog zikredilmiş ve zamanın izafiliği üzerine bir konuşma gerçekleşmiştir. Dünyadaki zaman kavramı insanların algılarında ve zihninde oluşturduğu bir tasavvur olup insanın dünya hayatından ahiret hayatına geçince zaman kavramının da değişeceğine işaret edilmektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 4, s. 46; Taberi, 2015, c. 6, s. 96-97). Dünya hayatının insanlara göre uzun fakat Allah'a (c.c.) göre uzun olmadığı için zamanın iyi değerlendirilmesi gerektiği, dünyadaki yaşam tarzının inkarcılık değil Allah'ın (c.c.) emrettiği şekilde olması gerektiği, geçici dünya hayatının ebedi ahiret hayatına tercih edilmemesi gerektiği belirtilmektedir (Kutup, 1968, c. 10, s. 361-362). Rum Suresi 55. ayet-i kerimesinde kıyamet günü günahkarların yeniden diriltildiğinde 1 saatten başka kabirlerinde kalmadıklarına dair yemin edecekleri.; bu durumun ise dünyada söyledikleri yalanlar gibi olacağıdır (Razi, 2013, c. 18, s. 135-137; Kurtubi, 2000, c. 13, s. 505-506). Secde Suresi 5. ayet-i kerimesinde dünya işlerinin melekler tarafından arş (gökyüzü)'a indirilip çıkarıldığı zaman olarak dünya hesaplamasına göre iniş 500 yıl çıkış 500 yıl olmak üzere 1000 yıla tekabül etmektedir. Arş ile yeryüzünün arası dünya zamanına göre 500 yıllık bir zamandır (Taberi, 2015, c. 6, s. 452-453; İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 47; Kurtubi, 2000, c. 13, s. 571; İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 418-419; Suyuti, 2012, c. 11, s. 637-640; Elmalı, 1995, c. 6, s. 284-285; Kutup, 1968, c. 11, s. 511-514). Ahkaf Suresi 35. ayeti kerimesinde Yüce Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) cevaben zamanın izafiliğine vurgu yapmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v), müşriklerin baskı, inkar ve zulümlerinden dolayı bir an önce iman etmelerini, inanmayan müşriklerin ise de cezalandırılmaları talebinde bulunmuştu. Allah (c.c.) ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) diğer sıkıntı çeken Peygamberler gibi sabır ve sebat göstermesi gerektiğini belirtmiştir. Allah (c.c.), mükafat ve cezanın gecikmesinin aslında ebedi hayat çerçevesinde 1 güne bile denk olmadığını; mükafatında cezanın da gecikmediğini ifade etmiştir. Müşriklerin ise bu durum karşısında mükafat ve cezanın karşılığını görmede 1 saat olmuş gibi hissedecekleri beyan edilmektedir (Mukatıl, 2006, c. 4, s. 28-30; Taberi, 2015, c. 7, s. 422-423; Razi, 2013, c. 20, s. 56-57; İbn Kesir, 2010, c. 8, s. 548-549; Elmalı, 1995, c. 7, s. 119-122; Kutup, 1968, c. 13, s. 350-351; Kur'an

yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 42). Mearic Suresi 4. ayet-i kerime de “süresi 50 bin yıl” tabiri ile ilgili müfessirlerce çeşitli görüşler ileri sürülmüş olup bazıları şunlardır: Allah’ın (c.c.) emrinin yerin en alt katından yedi kat semanın son noktasına kadar olan mesafenin 50 bin yıl olduğu, kıyamet anındaki dirilme ile hüküm verilme arasındaki zamanın 50 bin yıl olduğu, başından sonuna kadar dünyanın ömrünün 50 bin yıl olduğu gibi görüşler rivayet edilmektedir (İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 279-280; Suyuti, 2012, c. 14, s. 633-636). Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) 50 bin yıl ne kadardır diye sorulunca; bir farz namazın kılındığı kadar cevabını vermiştir (Razi, 2013, c. 22, s. 123-124; Taberi, 2015, c. 8, s. 422-423). İbn Kesir, (2010) tefsirinde, yerin her tabakasının kalınlığının 500 yıl olduğu, iki tabaka arasında da mesafenin 500 yıl olduğu ve bu şekilde 7000 yılın tamamlandığı, her gök semanın 500 yıl olduğu, iki gök sema arası mesafenin de 500 yıl olduğu ve bu şekilde de 7000 yılın tamamlandığı, yedi kat sema ile arş’ın arasında 36.000 yıllık bir mesafenin olduğu; toplamda yerdeki her tabaka 7000, her gök sema 7000 ve arş 36.000 olduğuna göre toplamda 50.000 olduğu, bu durumunda ayet-i kerime de ifade edilen “süresi 50 bin yıl olan bir günde” tabirinin açıklamasının bu mesafelerin olduğunu rivayet etmektedir (Razi, 2013, c. 22, s. 122-123; İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 558-562; Suyuti, 2012, c. 14, s. 634). Naziat Suresi 46. ayet-i kerimesinde, ahiret hayatına başlayan kulların dünya hayatının çok kısa olduğunu bunun da ayet-i kerime de ifade edilen akşam ya da kuşluk vakti kadar olduğunu anlayacakları, psikolojik olarak da geçmiş zamanın insana çok kısa geldiği; geleceğin ise insanın gözünde büyüyen büyük bir zaman olduğu ve bu yüzden de insanın geleceğe yönelik bilinmezlik, kaygı ve gelecek korkusu taşıdığı ifade edilmektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 551). Dolayısıyla dünya zamanının çok kısa olmasından ötürü kulluk bilinci çerçevesinde yaşamımızı sürdürmek, Allah’ın (c.c.) emirleri ve yasakları doğrultusunda hareket etmek; İslami öğretiler kapsamında hayatımızı şekillendirmek gerekmektedir (Toptaş, 1992, c. 8, s. 166). Kutup, (1968) dünya hayatının kıymetinin bilinmesini; insanın dünyevi şehvet ve heveslerin, ihtirasların, kavgaların, çekememezliklerin esiri olmamasını; basit, geçici, değersiz ve önemsiz bazı dünya işleri için bir akşam veya kuşluk vakti kadar olan dünya hayatının hibe edilmemesine vurgu yapmaktadır (Kutup, 1968, c. 15, s. 500).

Ayet-i Kerime: “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istiva eden, geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır (c.c.) ... (A’raf Suresi, 7/54)”.

Ayet-i Kerime: “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra da işleri yerli yerince idare ederek arşa istiva eden Allah’tır (c.c.) ... (Yunus Suresi, 10/3; Furkan Suresi, 25/59; Secde Suresi, 32/4; Hadid Suresi, 57/4)”.

Ayet-i Kerime: “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı hususunda sizi imtihan etmek için, Arş’ı su üzerinde iken, gökleri ve yeri altı günde yaratandır... (Hud Suresi, 11/7)”.

Ayet-i Kerime: “Ant olsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi (Kaf Suresi, 50/38)”.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerin tefsir metinleri incelendiğinde zaman kavramının farklı yönleriyle alakalı bazı durumlardan bahsedilmiştir. Ayet-i kerimelerde geçen “altı gün” kavramı müfessirlerce farklı şekilde yorumlanmıştır. Ayet-i kerime de ifade edilen “altı gün” kavramı şu an yaşadığımız dünya zamanındaki altı gün değildir. Altı günden maksat her günün yaşadığımız dünya hesaplamasına göre 1000 yıl gibi olduğudur. Bu durum ise diğer ayet-i kerimelerde olduğu gibi burada da zaman kavramının izafi olduğunun kanıtıdır. Yüce Allah (c.c) bu ayet-i kerimelerde dünyayı yaratması üzerinden zaman kavramına vurgu yapmıştır (Taberi, 2015, c. 4, s. 58-60; İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 2, s. 337-339; Kurtubi, 2000, c. 7, s. 359-363; Suyuti, 2012, c. 6, s. 405-411; Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 535-537).

Yukarıdaki ayet-i kerimeler zaman kavramının izafi olduğunu; dünya hayatının, kabir hayatının, ahiret hayatının zaman bakımından birbirlerinden farklı olduğunu, insanlar aleminin, melekler aleminin, cinler aleminin, ruhlar aleminin de zaman yönünden birbirinden farklı zamanlarda yaşadıklarını ve farklı zaman türlerini algıladıklarını vurgulamaktadır.

3.4. Kur’an-ı Kerim’de Boş Zaman Becerileri

3.4.1. Açık alan ve doğa rekreasyonu

Ayet-i Kerime: “Yeri döşeyen, onda oturaklı dağlar ve ırmaklar yaratan ve orada bütün meyvelerden çiftler çiftler yaratan O’dur (Rad Suresi, 13/3)”.

Ayet-i Kerime: “Sizi sarsmaması için yeryüzünde sağlam dağları, yolunuzu bulmanız için de ırmakları ve yolları yarattı (Nahl Suresi, 16/15; Enbiya Suresi, 21/31)”.

Ayet-i Kerime: “Peki gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren kim? Biz o suyla, sizin bir tek ağacını bile bitiremeyeceğiniz güzel güzel bahçeler, bağlar yetiştirmekteyiz... (Neml Suresi, 27/60)”.

Ayet-i Kerime: “Gökten bereketli bir su indirdik, onunla bahçeler ve biçilecek daneler bitirdik (Kaf Suresi, 50/9)”.

Ayet-i Kerime: “Size tohumlar, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmek için üst üste yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik (Nebe Suresi, 78/14-16)”.

Ayet-i Kerime: “...Onların iki bahçesini, acı yemişli, ılgınlı ve birkaç da sedir ağacı bulunan iki bahçeye çevirdik... (Sebe Suresi, 34/16)”.

Ayet-i Kerime: “İnsan, yediğine bir baksın! Şöyle ki: Yağmurlar yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yardık da oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir (Abese Suresi, 80/24/32)”.

Yüce Allah (c.c) Kur’an-ı Kerim’de yaşadığımız dünya nimetleri içerisinde insanlara bahşettiği birçok güzellik zikretmiştir. Allah (c.c.) bağlar, bahçeler yaratmış; insanın kalbine ferahlık, şenlik, dirlik ve canlılık vermiştir. Bu bahçeler ile çiçeklerin rengi ve ahengi Allah’ın (c.c) insanlara üzerinde düşünmesi için bahşettiği güzelliklerden biridir (Kutup, 1968, c. 16, s. 33-37, c. 9 s. 169).

Kur’an-ı Kerim’de çeşitli ormanlar, bağlar, bahçeler, çayırlar, bitkiler, çiçekler (Neml Suresi, 27/60; Abese Suresi, 80/24/32), çeşitli nitelikte ağaçlar (Rad Suresi, 13/4; Rahman Suresi, 55/11; Vakia Suresi, 56/28-29; Abese Suresi, 80/24-32), nehirler, akarsular (İbrahim Suresi, 14/32; İsrâ Suresi, 17/91; Neml Suresi, 27/61), pınarlar (Şuara Suresi, 26/132-134, 146-149), denizler (İbrahim Suresi, 14/32; İsrâ Suresi, 66-67, 70; Lokman Suresi, 31/31; Şura Suresi, 42/32; Duhan Suresi, 44/23-24; Rahman Suresi, 55/24) dağlar, tepeler (Rad Suresi, 13/3; Nahl Suresi, 16/15; Enbiya Suresi, 21/31; Neml Suresi, 27/61; Lokman Suresi, 31/10; Fussilet Suresi, 41/10; Kaf Suresi, 50/7) gibi çok sayıda doğaya ait unsur zikredilmiştir. İnsan tüm bu nimetlerin varlığı karşısında öncelikle Allah’ın (c.c) varlığına, birliğine, kuvvet ve kudretine, yaratma sanatına hamd edecek, sonra da bu nimetlerden faydalanacaktır (Taberi, 2015; Razi, 2013; Kurtubi, 2000; İbn Kesir, 2010; Suyuti, 2012; Elmalı, 1995; Kutup, 1968).

Allah'ın (c.c) zikrettiği tüm bu nimetler günümüzde insanların yararlandığı ve faydalandığı nimetler olup, insanların zihinsel ve fiziksel rahatlaması, dinlenmesi, neşelenmesi, eğlenmesi ve boş vakitlerini değerlendirme gibi birçok pozitif faydası da bulunmaktadır. Boş zaman eğitiminde açık alan ve doğa rekreasyonu olarak ele alınan bu durumlar bireyin boş zaman becerileri olarak yararlanacağı aktivite türleri de olabilmektedir. Doğada uygulayabileceğimiz açık alan ve rekreasyon aktivite türleri içerisinde; izcilik, kampçılık, doğa yürüyüşü, parkur yürüyüşü, dağcılık, treaking, kuş gözlemciliği, botanik takipçiliği, doğa eğitimi, doğa turizmi, eco-turizm, yaylacılık aktiviteleri, safari vb. birçok aktivite türü boş zamanları değerlendirme açısından yararlanılabilecek aktivitelerdir.

3.4.2. Amatör ve sportif balıkçılık

Ayet-i Kerime: “Hem size hem de yolculara fayda olmak üzere (faydalanmanız için) deniz avı yapmak ve onu yemek size helal kılındı (Maide Suresi, 5/96)”.

Ayet-i Kerime: “...nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur... (İbrahim Suresi, 14/32)”.

Ayet-i Kerime: “...içerisinden taze et (balık) yemeniz için denizi emrinize veren O'dur... (Nahl Suresi, 16/14)”.

Ayet-i Kerime: “İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz... (Fatır Suresi, 35/12)”.

Yukarıda zikredilen ayet-i kerimelerde deniz hayvanları ve türlerinin avlanmasının helal olduğu belirtilmiştir (İbn Kesir, 2010, c. 3, s. 427-430; Suyuti, 2012, c. 5, s. 483-490; Taberi, 2015, c. 3, s. 406-413). Deniz, insanın emrine verilmiş, insanlara deniz ve nehirler üzerinde tasarruf etme, faydalanma, yarar sağlama, menfaat sağlama gibi imkânlar sağlanmıştır (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 3, s. 400; Kurtubi, 2000, c. 16, s. 13-14; Elmalı, 1995, c. 7, s. 84-89; Kutup, 1968, c. 9, s. 71-73, c.13 s. 275; Toptaş, 1992, c. 4, s. 260-261).

Ayet-i kerimeler günümüzde sportif amaçla icra edilen amatör balıkçılık aktivitesine işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de vurgulanan balıkçılık ve avlanma

bireylerin boş zaman becerileri kapsamında aktivite repertuvarında bir beceri ve faaliyet olarak da yer almaktadır.

3.4.3. Binicilik

Ayet-i Kerime: “Bu hayvanlar sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlülere katlanarak varabileceğiniz bir memlekete taşırlar... Atları, katırları ve eşekleri binmeniz ve (gözlere) zinet olsun diye (yarattı). Allah (c.c.) şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır (Nahl Suresi, 16/7-8)”.

Ayet-i Kerime: “Görmüyorlar mı ki, biz kudretimizin eseri olmak üzere onlar için birçok hayvan yarattık. Bu sayede onlar bunlara sahip olmuşlardır. Bu hayvanları onların emrine verdik. Onların bazısını binek olarak kullanırlar, bazısını besin olarak yerler (Yasin Suresi, 36/71-72)”.

Ayet-i Kerime: “Harıl harıl koşanlara, (nallarıyla) çakarak kıvılcım saçanlara, (ansızın) sabah baskını yapanlara, orada tozu dumana katanlara, derken orada bir topluluğun ta ortasına girenlere yemin ederim... (Adiyat Suresi, 100/1-8)”.

Yüce Allah (c.c.) Adiyat suresinin ilk sekiz ayet-i kerimesinde atların üzerine ve özelliklerine yemin etmiştir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 672). Çünkü atlardaki gösteriş, ihtişam, güzellik, şahlanış ve diğer bazı özellikler hayvanların genelinde bulunmamaktadır. Atın hızlı, çevik ve manevra kabiliyetlerindeki muhteşemlik savaşlar için vazgeçilmez bir unsur olmasına neden olmuştur (Razi, 2013, c. 23, s. 341-350). Atların övülmesi; insanların atlara bakması, beslemesi, özen göstermesi; ata binmeleri, binicilik eğitimi almaları ve yarış yapmaları gibi özellikler de ayet-i kerimelerin işaret ettiği önemli durumlardır (Toptaş, 1992, c. 8, s. 342-344). Nitekim Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) “at hayvanı” üzerine birçok hadis-i şerifi bulunmaktadır. Bu husus çalışmamızın hadis kısmında detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

Ayet-i kerimelerde zikredilen hayvanların yaratılmasında insanlar için çeşitli fayda ve yarar olduğu ifade edilmektedir. Bu hayvanların insanların ihtiyaçlarını karşılamak, zor ve sarp yollarda istedikleri yerlere ulaşım sağlamak ve yük taşımak gibi çeşitli işlerde kullanıldıkları bilinmektedir (Taberi, 2015, c. 5, s. 187-188). Hayvanların binek veya yük taşımak ya da çeşitli işlerde kullanılması için İslami öğretilerde bazı hususlar mevcuttur. Hayvanlara eziyet verilmeden binilmesi, aşırı yük yüklenilmemesi, bakımlarının yerine

getirilmesi, hayvanın ihtiyaçlarının giderilmesi gibi hayvanları koruyan çeşitli hükümler bulunmaktadır (Kurtubi, 2000, c. 10, s. 115-118).

“...Allah (c.c.) şu anda bilemeyeceğiniz daha nice (nakil vasıtaları) yaratır” ayet-i kerimesi özellikle günümüzde kullanılan çeşitli birçok ulaşım ve nakil araçlarına işaret etmektedir. Bu ayet-i kerime bizden sonra da kıyamete kadar da nice ulaşım ve nakil araçlarının ortaya çıkacağına delildir. Geçmiş dönemlerde deve, at, eşek gibi hayvanların yerini günümüzde otomobil, tren, gemi, uçak vb. modern ulaşım araçları almıştır. Nitekim bu ayet-i kerime Kur’an-ı Kerim’in mucize olduğunun apaçık göstergesidir (Taberi, 2015, c. 5, s. 187-188).

Ayet-i kerimeler konumuz kapsamında ele alındığında binicilik aktivitesinin günümüzde popüler ve olimpik bir spor dalı olduğu ve zevkle yapıldığı bilinmektedir. Biniciliğin hem sportif bir branş oluşu hem de boş zamanları değerlendirme, hobi, eğitim ve çeşitli şekillerde yapılması mevcuttur. Binicilik, boş zaman becerisi olarak da bireylerin yapabileceği rekreasyon faaliyetlerindedir.

3.4.4. Dalgıçlık

Ayet-i Kerime: “şeytanlar arasından da onun için dalgıçlık eden (ve inciler çıkaran) ve bundan başka işler görenler vardı... (Enbiya Suresi, 21/82)”.

Ayet-i Kerime: “...dalgıçlık yapan şeytanları onun emrine verdik... (Sad Suresi, 38/36-38)”.

Allah (c.c.) ayet-i kerimelerde Hz. Süleyman’a (a.s) bahşetmiş olduğu dalgıçlık mucizesinden bahsetmektedir. şeytan ve cin aleminin Hz. Süleyman’ın (a.s) emrine verilmiş olması, onun emri altında çeşitli işlerde çalıştırılmaları, denizlerde dalgıçlık yaparak denizlerden çeşitli mücevher ve malzemeler çıkarmaları Allah’ın (c.c.) kudretinin delillerinden de biridir (Taberi, 2015, c. 7, s. 133-134). Allah (c.c.) şeytan ve cinleri Hz. Süleyman’ın (a.s.) emrine vermiş ve aynı zamanda onları nasıl ve ne şekilde istihdam edeceğini de Hz. Süleyman’a (a.s) bildirmiştir. Dalgıçlık mesleğinin bizzat Yüce Allah (c.c) tarafından Hz. Süleyman’a (a.s) bildirildiği şeytan ve cinlerinde bu işlerde kullanılması; istihdam edilmesi gerektiği belirtilmiştir (Kurtubi, 2000, c. 11, s. 540-542; Suyuti, 2012, c. 10, s. 336-338; Kutup, 1968, c. 10, s. 160, c. 12, s. 389-390; Toptaş, 1992, c. 5, s. 175-176; Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 694).

Ayet-i kerimeler konumuz kapsamında değerlendirildiğinde dalgıçlığın, meslek ve spor olarak günümüzde çok çeşitli bir aktivite olarak yapıldığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim'de dalgıçlık teriminin bizzat geçmesi ve Hz. Süleyman'ın (a.s) bunu bilip öğretmesi günümüze ışık tutan ve örnek alınması gereken önemli bir işarettir. Dalgıçlığın özellikle günümüzde önemi düşünüldüğünde sivil savunma, arama-kurtarma, askeri, rekreasyon, spor, deneyim ve eğitim gibi farklı birçok branşta karşılığı ve önemi olan bir faaliyettir.

Günümüzde sportif amaçlı çeşitli dalış becerileri mevcuttur; tüplü dalış, serbest dalış, şnorkelle dalış, mağara dalışı, sualtı fotoğrafçılığı gibi bazı örnekler verilebilir. Dalgıçlık ve türevi sportif aktiviteler Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği sportif, rekreasyon ve boş zaman becerilerinden bir tanesi olarak da yapılabilmektedir.

3.4.5. Deniz ve su becerileri

Ayet-i Kerime: "...izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratan O'dur (İbrahim Suresi, 14/32)".

Ayet-i Kerime: "...emri gereğince içinde gemilerin yüzmesi ve lütfedip verdiği rızkı aramanız için ve de şükredesiniz diye denizi size hazır hale getirmiştir (Casiye Suresi, 45/12)".

Ayet-i kerimeler diğer ayetlerden farklı olarak öncelikle Allah'ın (c.c.) varlığını, birliğini temsil etmekte ve Allah'ın (c.c.) kuvvetine ve kudretine delil olmaktadır (Taberi, 2015, c. 1, s. 389-390; Razi, 2013, c. 4, s. 167-168; Kurtubi, 2000, c. 2, s. 424-425; İbn Kesir, 2010, c. 1, s. 453-454; Suyuti, 2012, c. 2, s. 104-106; Kutup, 1968, c. 1, s. 316-318). Ayet-i kerimelerin tefsir metinleri genel manada incelendiğinde gemi üretim sanayisinin temellerini Hz. Nuh (a.s) Allah'ın (c.c.) izni ile başlatmış (Taberi, 2015, c. 7, s. 49) ve gemicilerin Piri olarak anılmış (Toptaş, 1992, c. 4, s. 46) gemi sanayisinin ilk ustası (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 3, s. 101-102) olmuştur. Hz. Nuh (a.s) kıssasında Yüce Allah (c.c) sadece ibretlik bir ders değil, Hz. Nuh (a.s.) aracılığı ile kullarına çeşitli sanat dallarını öğretmiştir. Çünkü peygamberler sadece ilah-i vahyi değil aynı zamanda da insanlığa gerekli olan çeşitli bilgi, beceri ve sanatları da tebliğ etmiş ve öğretmişlerdir (Toptaş, 1992, c. 5, s. 305-307). Denizler insanlara verilen nimetlerden biri olmuş, Allah'ın (c.c.) insanlara bahsettiği, insanların menfaatleri doğrultusunda yararlanmalarına olanak sağlamış (Taberi, 2015, c. 6, s. 67), gerek ticari amaçla gerekse

yük taşıma işlemi (İbn Kesir, 2010, c. 8, s. 120; İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 3, s. 400; Suyuti, 2012, c. 11, s. 579) olarak insan hayatında yer almıştır. Ayet-i kerimelerde ifade edilen diğer bir husus, denizlerde rüzgarın olmazsa olmaz bir nimet olduğudur. Rüzgarların esmesi; havaların temizlenmesine, hastalıkların yok olmasına, bulutların ilerlemesine, denizlerdeki gemi ve türevi araçların yol almasına; ülkelerden ülkelere, bölgeden bölgeye gitmeye vesile olmaktadır (Razi, 2013, c. 4, s. 173-174). Allah (c.c.) denizdeki suya hem rüzgar hem de kaldırma kuvveti bahşetmiş ve insanların istifadesine yararlı olacak şekilde sunmuştur (Razi, 2013, c. 4, s. 167-168; Kutup, 1968, c. 10, s. 275; Toptaş, 1992, c. 5, s. 306). Allah'ın (c.c.) gemi ve türevi araçlar var ettiğini ve bu tarz araçların hepsini insanların menfaatleri doğrultusunda kullanması gerektiğini belirtmiştir (Taberi, 2015, c. 8, s. 102; Razi, 2013, c. 4, s. 167-168; İbn Kesir, 2010, c. 8, s. 119-120; Suyuti, 2012, c. 12, s. 333; Toptaş, 1992, c. 6, s. 385-386). Allah (c.c.) denizleri insanlara faydalanmaları, denizlerin çeşitli ve farklı yönlerinden menfaat elde etmeleri ve yararlanmaları için istifadesine sunmuştur (Taberi, 2015, c. 6, s. 45). Nitekim Kutup, (1968) bu hususta günümüze de ışık tutan tefsir açıklamasını şu şekilde yapmıştır; denizlerin ticaret amaçlı, bilgi elde etme amaçlı, bilimsel amaçlı, spor amaçlı, turizm amaçlı, seyahat amaçlı, deneyim amaçlı, çeşitli eşya ve malzeme elde etme amaçlı, beslenme amaçlı gibi birçok disiplin için kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir (Kutup, 1968, c. 9, s. 274-275).

3.4.6. Geleneksel ve modern el sanatları

Ayet-i Kerime: “Yine Allah (c.c.), ...maruz kalabileceğiniz düşman gücünden sizi koruyacak zırhlar yapma imkanı bahşetti (Nahl Suresi, 16/81)”.

Ayet-i Kerime: “Bana, demir kütleleri getirin. Nihayet (vadiyi demirle doldurup) iki dağın arasını aynı seviyeye getirince, “Ateşi körükleyin!” dedi. Artık onu kor haline getirdiği vakit, “Getirin bana, üzerine bir miktar erimiş bakır dökeyim” dedi (Kehf Suresi, 18/96)”.

Ayet-i Kerime: “Ona, savaş sıkıntılarınızdan sizi koruması için zırh yapmayı öğrettik... bundan başka işler görenler de vardı... (Enbiya Suresi, 21/80-82)”.

Ayet-i Kerime: “Ant olsun, Davud’a tarafımızdan bir üstünlük verdik...Ona demiri yumuşattık... (Sebe Suresi, 34/10)”.

Ayet-i Kerime: “Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap. (Ey Davud hanedanı!) İyi işler yapın. Kuşkusuz ben, yaptıklarınızı görmekteyim... (Sebe Suresi, 34/11)”.

Ayet-i Kerime: “...onun için bakır madenini eritip akıttık. Cinlerden de rabbinin izniyle onun maiyetinde çalışanlar vardı... (Sebe Suresi, 34/12)”.

Ayet-i Kerime: “Onlar Süleyman’a kalelerden, heykellerden, havuzlar kadar (geniş) leğenlerden, sabit kazanlardan ne dilerse yaparlardı... (Sebe Suresi, 34/13)”.

Ayet-i Kerime: “...biz demiri de indirdik ki onda büyük bir kuvvet ve insanlar için faydalar vardır... (Hadid Suresi, 57/25)”.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerin tefsir metinleri incelendiğinde ilk demir sanayisinin temellerini Hz. Davud’un (a.s) attığı, demire çeşitli yöntem ve tekniklerle şekil verdiği, demirdeki ince işçilikleri yaptığı, çeşitli ihtiyaçlar doğrultusunda demir üretimi yaptığı, özellikle dönemin şartlarına binaen savaş ekipmanları üzerine demirden kalkan, miğfer ve giyilebilen zırhlı elbiseler yaptığı ve bu özelliklerinden dolayı da insanlara çok büyük bir sanat dalı, meslek ve beceri bıraktığı anlatılmaktadır. Hz. Davud’un (a.s) demirle ilgili incelik, kalınlık, hafiflik, ağırlık, dayanıklı, dayanıksız gibi kullanım amacına göre de bir teknik ve yöntem kullandığı bilinmektedir. Hz. Davud’un (a.s) özellikle savunma amaçlı demir malzemeler üretmesindeki amaç İslam dinince öldürme amaçlı üretim değil, daha çok savunmanın güçlü olup karşı tarafı caydırma amaçlı olması ve öldürme işinin son nokta olarak kabul edilmesinden kaynaklıdır. Bu yüzden ok, mızrak, kılıç gibi direk öldürebilen malzemelerden ziyade zırh, kalkan gibi savunma malzemelerine daha çok ağırlık vermiştir (Mukatil, 2006, c. 4, s. 169; Taberi, 2015, c. 5, s. 223-224; İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 130-131; Razi, 2013, c. 18, s. 322-330; Kurtubi, 2000, c. 10, s. 249; İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 305-306; Suyuti, 2012, c. 12, s. 164-166; Elmalı, 1995, c. 7, s. 436-440; Kutup, 1968, c. 12, s. 109-114, c. 14, s. 316-317). Demirin insan hayatındaki önemi, hayatın her noktasında yer alması, insan vücudunda bulunan bir element olması ve günümüz teknolojilerinin yapıtaşı olması bakımından vazgeçilmez bir maddedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 252).

Hz. Zülkarneyn (a.s) ise demirin içerisine bakır maddesini dökerek demiri daha dayanıklı bir hale getirmiş ve bu teknik yüzyıllar önce Hz. Allah (c.c.) tarafından Peygamberleri aracılığı ile insanlara öğretilmiştir (Taberi, 2015, c. 5, s. 383; İbnü’l-Cevzi,

2009, c. 4, s. 84-86; Razi, 2013, c. 15, s. 259-260; Kurtubi, 2000, c. 11, s. 127-131; Suyuti, 2012, c. 9, s. 583-585; Elmalı, 1995, c. 5, s. 392-395; Kutup, 1968, c. 9, s. 467-469).

Hz. Davud'un (a.s) oğlu olan Hz. Süleyman'a (a.s) Yüce Allah (c.c.) tarafından bahşedilen özelliklerden bir tanesi de bakır maddesi üzerine çeşitli teknik ve yöntemlerdir. Hz. Süleyman'a (a.s.) bakırı eritme ve döküm ile bakırı çeşitli işlerde kullanma gibi beceriler verilmiştir. Hz. Süleyman'ın (a.s) yapacağı işlerde şeytan ve cin taifesi de ona yardım ediyor; bakır, mermer, pirinç, ağaç, cam vb. hammaddelerden bina, mescit, kale, köşk, havuz; tabak, çanak, kazan, heykel, resim gibi birçok eser yapıyorlardı (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 117-121; Razi, 2013, c. 18, s. 322-330; Kurtubi, 2000, c. 14, s. 220-238; İbn Kesir, 2010, c. 8, s. 10-15; Suyuti, 2012, c. 12, s. 165-174; Elmalı, 1995, c. 7, s. 436-440; Kutup, 1968, c. 10, s. 156-158, c. 12, s. 104-109; Toptaş, 1992, c. 6, s. 311-317).

Ayet-i kerimelerde sayıca fazla üretim faaliyetinin ve çeşitli becerilerin yer alması günümüz açısından insanların gerek mesleki bir sanat dalı elde etmesi; geçimlerini sağlaması, mesleki ve teknik eğitim öğrenmesi, gerekse de boş zaman becerileri elde etmesi açısından oldukça yol gösterici ve yönlendiricidir. Ayet-i kerimeleri özellikle boş zamanları değerlendirilmede bir aktivite ve beceri olarak ele alırsak, çeşitli el sanatları, süs eşyası üretimi, sanat ve tasarım modelleri, demir döküm işçiliği, demir ve çelik süs eşya yapımı, geleneksel bakır el işçiliği ve oymacılığı, camdan süs eşyası yapımı, seramik biçimlendirme, çini sanatı, ahşap işleri vb. birçok branşın temelini oluşturmuş ve insanların bu branşlardan faydalanmalarına vesile olmuştur. Ayet-i kerimelerin işaret ettiği madde ve beceriler günümüzde çok kapsamlı ve işlevsel bir hal almış ve hayatımızın her alanında vazgeçilmez bir unsur olmuştur.

Ayet-i Kerime: “Allah (c.c.), evlerinizi sizin için bir huzur ve sükun yeri yaptı ve sizin için davar derilerinden gerek göç gününüz de gerekse konaklama gününüzde, kolayca taşıyacağımız evler; yünlerinden, yapağlarından ve kıllarından bir süreye kadar (faydalanacağımız) bir ev eşyası ve bir ticaret malı meydana getirdi (Nahl Suresi, 16/80)”.

Ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde, (Taberi, 2015) bu ayet-i kerime ile ilgili olarak Allah'ın (c.c.) insanlar için yeryüzünde çeşitli maddelerden barınaklar yarattığını, hayvanların derilerinden de çadır ve benzeri barınaklar yarattığını, koyun ve deve gibi hayvanların yünleri, keçi ve benzeri hayvanların kıllarından ise insanlar için gerek

ev eşyası gerekse diğer başka işlerde kullanılmak üzere bu hayvanları yarattığını açıklamaktadır (Taberi, 2015, c. 5, s. 223). İbn Kesir, (2010) ise söz konusu ayet-i kerimenin içeriğinin daha geniş olduğuna dikkat çekmiştir. Hayvanlardan elde edilen ürünlerin döşemecilik, dokumacılık, elbise ve türevi malzemeler ile ticarete konu olabilecek her türlü işlerde kullanılabilmesini vurgulamaktadır (İbn Kesir, 2010, c. 5, s. 440).

Kutup, (1968) bazı hayvanların derisinden çadır yapıldığını, bazılarının yün; tüy ve kılından insanın yaşam süresince kullanabileceği çeşitli giyim ve kullanım eşyası yapıldığını ifade etmektedir. Kutup, (1968) ayet-i kerimeyi farklı bir bakış açısından değerlendirmiştir. Bu bakış açısında hayvanlardan elde edilen ürünlerin temel ihtiyaç ürünleri olabileceği gibi insanın zevklerini tatmin eden ürünler de olabileceğini belirtmiştir. Faydalanma, rahatlama ve hoşça vakit geçirilebilmesi için taşınabilen yatak, örtü ve türevi ürünler bu kapsamda değerlendirilmektedir (Kutup, 1968, c. 9, s. 225-226). Razi, (2013) ise ayet-i kerime geçen “esas” kelimesinin giyim eşyası ile yatak ve bu tarz eşyaları örtmede kullanılan ev eşyaları olduğunu, “meta” kelimesi ile ilgili olarak da evlerde kullanılan ve evlerin düzenini oluşturan eşyaları kastettiğini açıklamaktadır (Razi, 2013, c. 14, s. 306-317).

Yukarıdaki tefsir metinleri incelendiğinde farklı türdeki hayvanlardan elde edilen hammaddelerden insanların yaşamı içerisinde kullanabileceği ürünler elde etmesinin mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Farklı türdeki hayvanların varlığı, insanların daha çok çeşit elde etme ve yaşamlarını kolay idame ettirmesi açısından da önemlidir. Söz konusu ürünlerin yapılmasının amacının temel ihtiyaç ürünleri olabileceği gibi çeyizlik, hediyelik, tuhafiyeye, hobi uğraşı ve boş zamanların değerlendirilmesi gibi durumlarda da ele alınması söz konusudur. Günümüzde insanların boş zamanında bir artışın olması ya da mesleki gelişim, emeklilik dönemi, boş zamanı değerlendirme gibi durumlarda bu tarz becerilerle uğraşılması ve Kur’an-ı Kerim’in de böyle bir beceriye işaret etmesi insanların bu tarz becerilerle meşgul olmasının faydalı olacağına işarettir.

Kur’an-ı Kerim’de ismi geçen ve günümüzde hem ticari bir eşya olarak işlev gören hem de el işçiliği, meslek, hobi işleri, süs eşyaları, giyim eşyaları, ziynet eşyaları ve takı işleri gibi çeşitli nitelikte kullanılabilen maddeler mevcuttur. Kur’an-ı Kerim’de; “...denizden giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız...” (Rad Suresi, 13/17; Nahl Suresi, 16/14; Fâtır Suresi, 35/12), “onlardan inci ve mercan çıkar” (Rahman Suresi, 55/22),

“sanki onlar yakut ve mercandır” (Rahman Suresi, 55/58), “...onlar orada ince ve kalın ipekli yeşil elbiseler; altın bilezikler...” (Kehf Suresi, 18/31), “... orada altın bilezik ve incilerle süslenecekler. Orada onların giysileri de ipektir...” (Hac Suresi, 22/23; Fatır Suresi, 35/33), “... altın tepsiler ve bardaklar...” (Zuhruf Suresi, 43/71), “... gümüş kaplar, billur kadehler, gümüş beyazlığında şeffaf kupalar...” (İnsan Suresi, 76/15), “... yeşil renkli, ince ve kalın ipek elbiseler; gümüş bilezikler...” (İnsan Suresi, 76/21) gibi çeşitli ve farklı ayet-i kerimelerde insanların günümüzde kullandığı ve yararlandığı eşyalar mevcuttur. Ayet-i kerimelerde geçen maddeler dünya da insanlara nimet olarak verilmiş olsa da bazı ayet-i kerimeler (Kehf Suresi, 18/31; Hac Suresi, 22/23; Fatır Suresi, 35/33; İnsan Suresi, 76/12,21) bu nimetlerin ahirette de verileceğini belirtmektedir. Ayet-i kerime de geçen bu madde ve eşyalar çeşitli yöntem ve teknikler kullanılarak insanların ihtiyaçlarını karşılayacak duruma gelmektedir (İbn Kesir, 2010; İbnü'l-Cevzi, 2009; Kurtubi, 2000; Kutup, 1968; Suyuti, 2012; Taberi, 2015). Yukarıda sayılan madde ve eşyaların günümüzde kullanım alanları çeşitlilik göstermekle birlikte bazı maddeler boş zamanlarda süs eşyası üretimi, el işçiliği malzemeleri üretimi, takı işçiliği üretimi, dikiş-nakış işleme, el örgüsü ve iğne örgüsü gibi bireyin boş zamanını değerlendirebileceği durumlar olarak yer almaktadır. Günümüzde faaliyet gösteren hobi kurslarında, mesleki kurslarda, toplumsal hizmet kurslarında ve yaygın eğitim kurumlarında bu tarz aktiviteler boş zaman faaliyeti olarak yapılmaktadır.

3.4.7. Seyahat

Ayet-i Kerime: “...yeryüzünde gezin dolaşın da (Allah’ın (c.c.) ayetlerini) yalan sayanların akıbeti ne olmuş, görün (Ali İmran Suresi, 3/137)”.

Ayet-i Kerime: “Yeryüzünde dolaşın, sonra (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bakın! (En’am Suresi, 6/11)”.

Ayet-i Kerime: “İnkarcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? (Yusuf Suresi, 12/109)”.

Ayet-i Kerime: “Yeryüzünü dolaşın da hak dini yalanlayanların akıbetinin ne olduğunu görün (Nahl Suresi, 16/36)”.

Ayet-i Kerime: “Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! (Hac Suresi, 22/46)”.

Ayet-i Kerime: “(Resûlüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı (Furkan Suresi, 25/7,20)”.

Ayet-i Kerime: “...de ki: Yeryüzünde dolaşın da günahkarların sonu nice oldu, görün...! (Neml Suresi, 27/69)”.

Ayet-i Kerime: “Yeryüzünde gezip dolaşın ve Allah’ın (c.c.) ilk yaratılışı nasıl başlatıp devam ettirdiğini görün (Ankebut Suresi, 29/20)”.

Ayet-i Kerime: “(Resûlüm!) De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da daha öncekilerin akıbetleri nice oldu, görün... (Rum Suresi, 30/9,42; Fatır Suresi, 35/44; Mü’min Suresi, 40/21,82; Muhammed Suresi, 47/10)”.

Ayet-i Kerime: “Halen yurtlarında gezip dolaştıkları kendilerinden önceki nice nesilleri helak edişimiz onları doğru yola sevk etmedi mi? (Secde Suresi, 32/26)”.

Ayet-i Kerime: “Bereketli kıldığımız beldeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. “Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin” dedik (Sebe Suresi, 34/18)”.

Ayet-i Kerime: “Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur. Şu hal de yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah’ın (c.c.) rızkından yiyin. Dönüş ancak O’nadır (Mülk Suresi, 67/15)”.

Ayet-i Kerime: “Allah (c.c.), onda geniş yollar edinip dolaşabilesiniz diye, yeryüzünü sizin için bir sergi yapmıştır (Nuh Suresi, 71/19-20)”.

Yukarıdaki ayet-i kerimelerin tefsir metinleri incelendiğinde, seyahat kavramına vurgu yapılmış, seyahatin önemi, seyahatin faydaları, seyahatin ne amaçla gerçekleşmesi gibi çeşitli bilgiler anlatılmıştır.

Bazı ayet-i kerimelerde özellikle geçmiş toplumlardan ibret alınması gerektiği, bununda o yerleri gezip dolaşmayla mümkün olacağı vurgulanmıştır. Gezerken de gafil, boş ve anlamsız değil ibret alınmak için gezilmesi gerektiği istenmiştir. Geçmişte birçok topluma Allah (c.c.) büyük nimetler vermiş, fakat kıymeti bilinmemiş ve inkar edilmiştir. Aynı şekilde Peygamberler ilah-i vahyi tebliğ için gönderilmiş fakat dışlanmışlardır. Bu gibi çeşitli olaylardan sonra Allah (c.c.) bu tarz sapkınlık ve nankörlük içerisindeki toplumları helak etmiştir. Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) ümmetine ise

tüm bu olaylardan ibret ve nasihat almak için dünyayı gezmeyi ve dolaşmayı emretmektedir. Özellikle Lut, Nuh, Semud, Medyen, Ad kavmi ile Mısır'daki Firavun toplumu gibi tarihte sonları iyi olmayan nice toplumlardan ibret alınması gerektiği ifade edilmiştir. İbret almanın ise Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarını tam ve eksiksiz yerine getirebilmek için olması gerektiği, aksi takdirde buna uymayanlarında sonunun geçmiş kavimler ve toplumlar gibi olacağıdır. Yüce Allah (c.c.) ibret almak, ticaret yapmak, rızık aramak, bilgi sahibi olmak, geçmiş kavimleri öğrenmek, dünyayı tanımak, kendisinin yarattığı nimetleri görmek, şifa bulmak, kendisinin kuvvet ve kudretinin farkında olmak gibi birçok faydası olan gezmeyi ve dolaşmayı bizlere emretmektedir (Taberi, 2015, c. 6, s. 417; Kurtubi, 2000, c. 13, s. 603-604; İbn Kesir, 2010, c. 5, s. 232-234; Kutup, 1968, c. 11, s. 344-347).

Yüce Allah (c.c.) yeryüzünde dolaşmayı emrederken Dünyada yarattığı nimetlerin farklı ve çeşitli oluşuna dikkat çekmiş; yarattığı çeşit çeşit renkleri, hayvanları, bitkileri, ağaçları, denizleri ve daha sayamadığımız nice nesnelere de görmemizi, faydalanmamızı ve bunlar hakkında bilgi sahibi olmamızı istemektedir (Kurtubi, 2000, c. 13, s. 388-393). Özellikle İslam tarihinde Seyahatnameleri ile meşhur olan Evliya Çelebi ve İbn Batuta diyar diyar gezip ayak basmadık memleket bırakmamışlar ve bunun sonucunda da tüm gördüklerini yazıya dökmüşlerdir. Buhari, Müslim ve daha birçok alim ilim için bölgeden bölgeye, ülkelerden ülkelere gitmişlerdir. Müslüman tacirler ticaret için çeşitli ülkelere kervanlarını götürmüşlerdir. Kısacası seyahat kavramı Müslüman toplumu için önemi yüksek olan ve bir amaç için yapılan gezilerdir (Toptaş, 1992, c. 5, s. 252-255).

Seyahat kavramı çalışmamız kapsamında ele alındığında seyahat ile ilgili ayet-i kerimelerin çok olması bizlerin de yoluna ışık tutmuş ve çalışmamıza yönlendirici bir nitelik kazandırmıştır. Çalışmamızda rekreasyon özellikli seyahat kavramı üzerine değerlendirme yapacağız.

Seyahat kavramı Kur'an-ı Kerim'in işaret ettiği bir diğer boş zaman becerisi olarak yer almıştır. Günümüzde bireyler çeşitli sebeplerle seyahat yapmaktadırlar. Kültür seyahati, deniz seyahati, sağlık seyahati, spor seyahati, dinlenme seyahati ve inanç seyahati gibi birçok seyahat kavramı bulunmaktadır. Bireyler özellikle boş zamanlarını değerlendirme hususunda seyahate önem vermektedirler. Kur'an-ı Kerim'in seyahate büyük önem vermesi Müslümanlarında İslami usul ve ilkeler gözetilerek seyahat yapması günümüzde bireyin asli ihtiyaçları arasında yer alan bir olgu olarak karşımıza

çıkılmaktadır. Birey hem bir dinlenme aracı olarak hem de boş zamanların olumlu değerlendirilmesinin bir aracı olarak çeşitli seyahatlere çıkabilir ve elde edeceği fayda ile yaşantısını daha pozitif ve anlamlı hale getirebilir.

3.5. Kur'an-ı Kerim'de Motivasyon

Ayet-i Kerime: “İman edip iyi işler yapanların (geçmiş) kötülüklerini elbette örteriz ve onlara, yaptıklarının daha güzeli ile karşılık veririz (Ankebut Suresi, 29/7)”.

Kur'an-ı Kerim'in üzerinde önemle durduğu, her insanın farkında olması gerektiği ve zihninde yer edinmesi gereken hususlar vardır. Bu hususlar; insanın ne kadar hatası, günahı olursa olsun, ne kadar yanlış iş ve işlemleri olursa olsun insan için kurtuluş kapısının açık olduğudur. İnsan içtenlikle istikametini Allah'a (c.c.) yöneltip O'nun emir ve yasaklarına uyar, gerekli ruh temizliğini yapar, kalbini imanla doldurur ve yaşamını yararlı, faydalı ve güzel işlerle donatır ve tövbe ederse bunun sonucunda bazı mükafatlara nail olabilir. Allah (c.c.) bu şekilde tertemiz bir hayata başlamış olan insanları yaptıkları yararlı, faydalı ve güzel işler sebebiyle de hak ettiklerinden daha da güzeliyle ödüllendirileceğini açıkça ifade etmektedir. Ayet-i kerime de ifade edilen “*güzel işler*” tabiriyle insanların hayırlı ve verimli gayretleri neticesinde gerek bireylerin gerekse toplumun maddi ve manevi gelişimine ve kalkınmasına olanak tanıyan her türlü helal iş bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu bilinçle hareket edildiği takdirde dünyevi ödüllendirmenin de anlamı daha da belirgin olmaktadır. İnsan tam anlamıyla iman edip güzel iş ve işlemlerde bulunduğu takdirde Allah (c.c.) da onu geçmişte yaptığı kötü işlerin sonuçlarından kurtarır ve bundan sonraki hayatında yapacağı iş ve işlemlerin daha güzel olmasını sağlamaktadır. Allah (c.c.) bu insanların hem bireysel hem de toplumsal anlamda kalkınmalarını mutlu, huzurlu ve saygın olmalarını sağladığı gibi; eğitim, kültür, sağlık vb. alanlarda ve kültürün gerektirdiği diğer nimetleri üretme ve istifade etme yönünden de yardım eder (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 4, s. 254-255).

Müfessirler ilgili ayet-i kerimenin tefsirin de müminleri adeta motive eden yorumlamalar yapmışlardır. Razi, (2013) kulun yaptığı işin faydasının kendisine ait olduğunu ve yaptığı işin sonucuna göre ödüllendirileceğini bildiği takdirde, kulun o işi daha iyi ve sağlam yapacağını ifade etmiştir (Razi, 2013, c. 17, s. 593-594). İbn Kesir, (2010) kulun dünya da işlediği salih amellerin neticesinde kendisine mutlaka bu amellerin karşılığı olarak bir mükafat verileceğini belirtmiştir (İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 295).

Kurtubi, (2000) kulun işlediği amellerin bir sonucu olarak kendisine bu amellerden daha üstünü ve güzeli ile mükafatlandırılacağını ifade etmektedir (Kurtubi, 2000, c. 13, s. 374-376). Kutup, (1968) imanın gerektirdiği olumlu işleri yerine getiren müminlerin, kendilerini bekleyen kötülüklerden feragat edeceğine, yapmış olduğu güzel iş ve iyiliklerin karşılığında ise müjde ile sevinmeleri gerektiğini belirtmiştir (Kutup, 1968, c. 11, s. 327). Taberi, (2015) Allah'ın (c.c.) kendisini imtihan etmesine karşı kulun sabredip imanlı bir hayat sürüp salih amel işlemesi karşısında işlediği amellerin on katı mükafat göreceğini söylemiştir (Taberi, 2015, c. 6, s. 259).

Söz konusu ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde, inanan bir insanın dünya hayatındaki yaptığı işlerin bir sonucu ve karşılığı olarak bir netice elde edeceği vurgulanmaktadır. Dünya hayatında Allah'ın (c.c.) rızasını gözeterek çalışan herhangi bir öğretmen, doktor, mühendis vb. mutlaka Allah (c.c.) katında bu işleri ne niyetle yaptıysa ona göre karşılığını alacaktır. Bu durum insanların yaptığı işlere daha motive olarak yapması ve yaptığı işlerin kat kat karşılığını görecek olması da insanların ciddi anlamda güdülenmesi demektir. Hatta sırf Allah (c.c.) rızasını gözeterek, İslam'a hizmet veya insanlara faydalı olmak için yapılan herhangi bir spor, aktivite, egzersiz bile o kişiye mükafat olarak geri dönecektir. İnsanın vatanını, milletini, dinini ve ailesini koruyacak nitelikte güçlü olmak için çalışmasının da nitekim Allah (c.c.) katında bir karşılığı vardır.

Ayet-i Kerime: "...Bilesiniz ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur... (Rad Suresi, 13/28)".

Kutup, (1968) ayet-i kerime de ifade edilen "Allah'ı (c.c.) anmak" tabiri ile müminin kalbinde gerçekleşen huzurun gerçek, köklü ve sağlam bir huzur olduğunu, bunun farkına ise sadece Allah'a (c.c.) bu şekilde gönülden bağlananların varabileceğini ifade etmiştir. Bu duygu durumunun sözcüklerle ifade edilemeyeceğini ancak yaşanması gereken bir hal ile bilinebileceğine dikkat çekmiştir. Allah'ı (c.c.) anmanın kalbi dinlendiren, neşelendiren, sakinlik veren, yumuşatan, güvende olduğunu hissettiren bir yönü bulunduğunu ve dünya aleminde yalnız olmadığını anlamasına vesile olan bir duygu durumunun da ortaya çıktığını belirtmiştir. Allah'ı (c.c.) anmaktan yüz çevirenlerin ise mutsuz, bedbaht, zavallı, ürkek ve yapayalnız kaldığını hisseden bir tavır içerisinde olduklarını dünya hayatında kılavuzsuz, arkadaşsız ve tek başına mücadele eden bir konumda olacaklarını söylemiştir. Dünya hayatının zorlukları göz önüne alındığında dayanılacak bir sığınak olarak Allah'ı (c.c.) anmanın en güzel ve işe yarayan bir

mekanizma olduğunu vurgulanmıştır. Ayrıca zorluklar karşısında yılmadan ve usanmadan yardım edenin var olduğunu bilmenin de insanı motive eden bir durum olduğu da açıklamıştır (Kutup, 1968, c. 8, s. 547-549).

Razi, (2013) insan kalbinin dünyevi hırs ve heveslerin peşine sürüklediği ve dünya ya tamaha yöneldiği vakit, kalpte bir daralma ve çarpıntının olacağını çünkü dünyadaki arzu ve isteklerin bir sonunun olmadığını, kalbin her istediğini yerine getirdikçe doyumsuz bir hale geldiğini ifade etmektedir. Kalbin dünya aleminde bulunan saadet, mutluluk, arzu ve istek gibi vasıfların üstünde daha da gıpta edilecek mertebelere karşı bir doyumsuzluk sergileyeceği için asıl olması gereken durumun Allah'ı (c.c.) anarak bu mertebelere gelmesi gerektiğidir. İnsan Allah'ı (c.c.) anma yoluyla mutluluğu, huzuru, sükuneti, saadeti, ferahlığı ve rahatlığı isteme noktasında doyum mertebesine bu şekilde ulaşacaktır. Bu merteye insanın kalbini nurla dolduracağı için bundan daha yüce ve mükemmel bir merteye de yoktur. Nitekim ayet-i kerime de ifade edilen durum kalbin mutmain olması şartının sadece “Allah'ı (c.c.) anmak” olduğu vurgulanmaktadır (Razi, 2013, c. 13, s. 447-449).

Toptaş, (1992) ise ayet-i kerimenin kalbin mutlu olmasının Allah'ı (c.c.) anmakla mümkün olduğunun vurgulanmasının günümüz psikolojik hastalıklarının tedavisinde uygulanması gerektiğini, bu şekildeki bir meşguliyet ile insanların hastalıklarından uzaklaşacağına işaret etmektedir (Toptaş, 1992, c. 4, s. 228). Diğer bazı müfessirler ayet-i kerimenin manasını; kalbin yumuşaması, kalbin huzura ve sükuna kavuşması, kalbin zikre alışık hale gelmesi (Mukatil, 2006, c. 2, s. 328; Suyuti, 2012, c. 8, s. 415-416; Taberi, 2015, c. 5, s. 84) Allah'ın (c.c.) kudretinin bilinip tanınması (Kurtubi, 2000, c. 9, s. 475-476) Allah'ı (c.c.) sevmek, ünsiyet etmek, O'na ısınıp ve şüphe etmemek (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 3, s. 302-303), gibi çeşitli görüşlerle de açıklamışlardır.

Ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde; özellikle günümüz dünyasının yaşam tarzına ışık tutan birçok yön ayet-i kerimenin tefsirlerinde yer almaktadır. İnsanın dünya hengamesi içerisinde sıkışıp kalması, adeta bir çıkış yolu arayarak bu durumdan kurtulması açısından ayet-i kerimeyi şiar edinmesi gerekir. İnsanın dünyadaki yaşam koşulları göz önüne alındığında stres, sıkıntı, rehavet, gaflet, psikolojik ve sosyolojik olumsuzluklar içerisinde bir yaşam sürmektedir. Kalbin mutsuz, sıkıntılı, stresli olması sadece manevi yönden değil, bedeni yönden de insana ciddi zararlar vermektedir. Özellikle günümüzde sıkça rastlanan, başta stresin yol açtığı çeşitli kalp sorunları

bulunmaktadır. İnsanların yaşam koşullarında istediği ise mutluluk, huzur, sakinlik, refah bir yaşam; kısacası manevi yönden güçlü olmaktır. İnsan aynı zamanda zihinsel olarak da bir arınma içerisinde olmak istemektedir. Stresten, sıkıntıdan, mutsuzluktan kurtulmak isteyen bir insanın motivasyon aracı olarak rekreasyon aktivitelerine başvurması ve bu şekilde kendisini deşarj etmesi son derece gerekli ve önemli bir durumdur. Bunun yanında ayet-i kerimenin de vurguladığı “Allah’ı (c.c.) anmak” tabiri de bu rekreasyon aktivitelerinin ya da boş zamanları değerlendirme hususunda yapılan farklı türdeki faaliyetlerin içerisinde yer alması insanda kalıcı mutluluğun sağlanması açısından önemli bir durum olabilmektedir. İnsanın bu şekilde kalbin istediği gerçek mutluluğu elde edeceğine yönlendirilmesi insan için ciddi bir motivasyon yöntemidir. İnsan bunları elde etmek için ne kadar çaba harcarsa harcasın ayet-i kerimenin vurguladığı “Allah’ı (c.c.) anma” durumu işin içerisinde olmazsa kesin bir çözüm sağlayamayacaktır. İnsan ne iş yaparsa yapsın her an ve her durumda Allah (c.c.) ile beraber olmalı ve O’na kulluğunu yerine getirmelidir. Bu şekilde hüküm sürenlerin gerçek mutluluğa ve saadete ulaşacağı aynı zamanda kalbinde bedeni yönden de sağlıklı olacağı ve insanlara da bu şekilde bir yol göstererek dünya hayatı içerisinde mutluluğu elde etmenin imkansız olmadığı yönünde bir motivasyon da sağlamaktadır.

Ayet-i Kerime: “Kuşkusuz bu Kur’an en doğru olana iletir; dünya ve ahiret için yararlı işler yapan müminlere, kendileri için büyük bir mükafat olduğunu müjdeler (İsra Suresi, 17/9)”.

Kur’an-ı Kerim tüm insanlara, kuşaklara ve uluslara zaman sınırı tanımadan kapsamlı bir şekilde doğru yolu göstermiştir. Kur’an-ı Kerim’in göstermiş olduğu bu yol insanlar için bir metot ve yöntemdir. Kur’an-ı Kerim bu şekilde insanın yaşantısına, duygularına, vicdanına, itikadına ve ameline hitap ederek insanı doğru yolu iletme konusunda rehber edinilmesi gereken bir yöntemdir. İnsanın hayatında Allah’ın (c.c.) rızasını gözeterek yaptığı her çalışma, dünyada yaptığı kazanç getiren ve faydalı işlerde dahil olmak üzere bir ibadet olmaktadır. Dünyadaki sistem insana ağır bir sorumluluk yükleyerek usanma, ümitsizlik ve rehavet gibi sorunları beraberinde getirirken, Kur’an-ı Kerim tüm bu sorunların üstesinden gelerek insana orta yol, itidal ve güç kazandırmaktadır. Bununla birlikte Kur’an-ı Kerim sosyolojik anlamda da insanlara ve toplumlara yol göstermiş, idari, ekonomik, sosyal ve hatta uluslararası düzeyde de yararlı olan her türlü ilkeyi ortaya koymuştur. İnsanların tüm bu anlatılanların ışığında iyi ve

yararlı işler yapıp karşılığında mükafatını göreceği bizzat ayet-i kerime ile kayıt altına alınmıştır (Kutup, 1968, c. 9, s. 291-292).

İnsan dünyasını Kur'an-ı Kerim'in yol gösterdiği ilke ve usullere göre düzenlediği zaman, karşılık olarak Allah (c.c.) tarafından mükafat verilmesi, insanlar için motive olma konusunda son derece önemlidir. İnsanlara dünyada yapmış olduğu her türlü iyi, faydalı, yararlı iş ve ibadetlerin sonucunda manevi bir kazanç elde edeceğinin söylenmesi insanların beklentilerini olumlu manada etkileyebilmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de yararlı ve faydalı işler yapanlara "eksiksiz mükafat verileceği" (Bakara Suresi, 2/57), "zemininden ırmaklar akan cennetler verileceği" (Bakara Suresi, 2/25; Nisa Suresi, 4/57,122; İbrahim Suresi, 14/23; Yunus Suresi, 10/9; Hac Suresi, 22/14,23; Ankebut Suresi, 29/58; Muhammed Suresi, 47/12; Tegabün Suresi, 64/9; Talak Suresi, 65/11), "cennete girip haksızlığa uğratılmayacağı" (Nisa Suresi, 4/124), "ecirlerinin karşılığını tam alıp Allah'ın (c.c.) lütfundan ihsanda buyuracağı" (Nisa Suresi, 4/173) "korku ve üzüntü içerisinde olmayacağı" (Bakara Suresi, 2/277; Maide Suresi, 5/69) "cennetlik olacağı" (A'raf Suresi, 7/42; Kefh Suresi, 18/1-3; Hud Suresi, 11/23; Lokman Suresi, 31/8,9), "adaletle ödüllendirileceği" (Yunus Suresi, 10/4), "güzel bir hayat yaşatılacağı" (Nahl Suresi, 16/97), "ecirlerin zayi olmayacağı" (Kehf Suresi, 18/30), "firdevs cenneti verileceği" (Kehf Suresi, 18/107), "kalplerinde bir sevgi yaratılacağı" (Meryem Suresi, 19/96) "üstün dereceler verileceği" (Taha Suresi, 20/75), "haksızlığa uğramaktan korkmayacağı" (Taha Suresi, 20/112), "çabasının inkar edilmeyeceği" (Enbiya Suresi, 21/94), "cennette altın bilezik, inciden süsler ve ipek giysiler verileceği" (Hac Suresi, 22/23), "değerli nimetler verileceği" (Hac Suresi, 22/50, 56; Lokman Suresi, 31/8,9) "dünya da güç ve itibar vereceği" (Nur Suresi, 24/55), "günahlarının silineceği" (Ankebut Suresi, 29/7; Muhammed Suresi, 47/2), "cennette güzel bir bahçede ağrılanacağı" (Rum Suresi, 30/15; Şura Suresi, 42/22), "Allah (c.c.) katında iyiler arasında olacağı" (Ankebut Suresi, 29/9), "huzur içinde kalacakları cennette olacağı" (Secde, 32/19), "hesapsız nimetler verileceği" (Mü'min Suresi, 40/40), "rahmet deryasına daldırılacağı" (Casiye Suresi, 45/30), "kötülüklerinin örtüleceği" (Tegabün Suresi, 64/9), "kesintisiz bir ödül verileceği" (İnşikak Suresi, 84/25), "büyük mükafat ve bağışlanma verileceği" (Maide Suresi, 5/9; İsra Suresi, 17/9; Hud Suresi, 11/15; Fatır Suresi, 35/9; Fetih Suresi, 48/29) "güzel yurtlar verileceği" (Rad Suresi, 13/29), "bağışlanma, güzel rızık, yaptıklarına karşılık kat kat mükafat ve ahirette huzur ve güven içinde yaşayacakları köşkler verileceği" (Sebe Suresi, 34/4,37), "eksilmeyen bir mükafat verileceği" (Fussilet

Suresi, 41/8) gibi çeşitli mükafatlar ve ödüller, yapılan işlerin niteliğine ve niceliğine göre bazıları bu dünya da bazıları ise ahirette olmak üzere insanlara verilecek olması insanların yararlı ve faydalı işler yapması konusunda moral ve motive aracı olduğuna işaret etmektedir.

3.6. Kur'an-ı Kerim'de Problem Çözme

Ayet-i Kerime: “Elbette zorluğun yanında bir kolaylık vardır. Gerçekten, zorlukla beraber bir kolaylık daha vardır (İnşirah Suresi, 94/5,6)”.

Müfessirler ayet-i kerimenin tefsir açıklaması ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve sahabe efendilerimiz Mekke döneminde müşrikler tarafından çeşitli işkence ve baskılara maruz kalmışlardı. Bu durum Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) ve ashabını üzüntü içerisinde bırakmıştır. Tüm bunların ışığında Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) söz konusu ayet-i kerimeyi müjdelemiş ve hem Peygamber Efendimiz (s.a.v) hem de ashabı bu ayet-i kerimenin gelişi ile teselli olmuş ve bir çıkış yolu bulmuşlardır. Ayet-i kerimenin iki kez tekrarlanmasındaki mana; kolaylık durumunun her türlü zorluk, baskı, stres, meşakkat, problem vb. durumlara karşı iki kez galip geleceğidir. “Zorlukla beraber bir kolaylık daha” ifadesinin geçmesi; bir zorluğa iki kolaylığın olduğu anlamını içermektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 643-644).

Müslümanların güçlükten sonra mutlaka kolaylığa kavuşması söz konusu ayet-i kerime ile sabittir (Taberi, 2015, c. 9, s. 157-158). “İki kolaylık” tabiri “dünya kolaylığı” ve “ahiret kolaylığı” gibi manalara da gelmektedir (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 486-487; Razi, 2013, c. 23, s. 236). Ayet-i kerime nazil olunca Peygamber Efendimiz (s.a.v) çok mutlu, neşeli ve sevinçli bir şekilde ayet-i kerimeyi ashabına tebliğ etmiştir (İbn Kesir, 2010, c. 10, s. 268). Bu durumda müminlere düşen dünya hayatındaki her türlü stres, sıkıntı, zorluk, meşakkat ile başa çıkmaktır. Başa çıkmanın ise İslam dininin uygun gördüğü ilkeler neticesinde gerçekleşmesi ile mümkün olacaktır. Dünya hayatındaki çeşitli problemlerle karşı karşıya kalan mümin ayet-i kerimenin kolaylığı müjdelemesi ile tüm bu problemlerin sonunda huzura kavuşacaktır.

Ayet-i Kerime: “Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin; ikisinden biri diğerinin hakkına tecavüz etmiş olursa -Allah'ın (c.c.) emrine geri dönünceye kadar- haksızlığa sapanlara karşı savaşın; dönerlerse aralarındaki

anlaşmazlığı adaletle çözüme bağlayın ve herkese hakkını verin... (Hucurat Suresi, 49/9)”.

Ayet-i kerimenin nüzul sebebi ile alakalı müfessirlerin geneli aynı görüşleri ileri sürmüşlerdir. Ayet-i kerimenin, “iki insan arasındaki kavga, iki grup arasındaki savaş, iki kabile arasındaki savaş, karı-koca arasındaki anlaşmazlık, iki topluluk arasındaki savaş” gibi sebeplerden ötürü nazil olduğu ifade edilmektedir (Mukatil, 2006, c. 4, s. 71; Taberi, 2015, c. 7, s. 505-507; İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 527-528; Kurtubi, 2000, c. 16, s. 245-247; İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 67-68; Suyuti, 2012, c. 13, s. 520-524). İfade edilen bu anlaşmazlıklar ise ayet-i kerime de ifade edilen “adalet” kavramından uzak bir şekilde gerçekleşmektedir. Haklı ve haksızın adaletten ziyade diğer güç unsurlarına başvurusu, gücü arkasına alıp tüm anlaşmazlıkları bu şekilde çözüme kavuşturmak istemesi İslam dininin asla tasvip ettiği bir durum değildir. Nitekim bu yüzden Kur’an-ı Kerim ümmetin birlik ve beraberliği, sorunların çözümü, problemlerin ortadan kalkması, haklıya hakkının verilmesi, haksızlıkların önlenmesi gibi gerek toplumsal gerekse şahsi anlamda müminlere yol göstermekte, ilgili ayet-i kerimelerle de bu yolun nasıl bir şekilde dizayn edilmesi gerektiğini açıklamaktadır (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 92). Müminler arasındaki anlaşmazlık konularında her iki taraf için öncelikle orta yol bulmaya çalışılır, şayet her iki tarafta bu anlaşmazlığı devam ettirip orta yol bulunmazsa her iki tarafla da barış oluncaya kadar mücadele edilir. Eğer taraflardan biri haklı diğeri haksız ise, haksız olan taraf ile mücadele edilir. Buradaki mücadele tabiri mümkün mertebe adaletin tesis edilmesi, barışın sağlanması, anlaşmazlıkların giderilmesi, orta yolun bulunması, savaştan el çektirme, silah bırakırma, şüphelerin ortadan kaldırılması gibi durumları kapsamaktadır (Kurtubi, 2000, c. 16, s. 247-248).

Ayet-i kerime de ifade edilen durumlar müminleri dağılmaktan, çeşitli düşmanlık ve problemlerden koruyan hukuki ve pratiğe dönük kurallar içermektedir. Ayet-i kerime bu kuralları yerine getirirken adaletin tesis edilmesi, toplumsal düzeni oluşturma ve sonrasında Allah’ın (c.c.) rahmetine nail olmaya dayanmaktadır (Kutup, 1968, c. 13, s. 497-500). Nitekim ayet-i kerime İslam dünyasında da müminlerin arasında savaşların, sataşmaların, dalaşmaların ve anlaşmazlıkların çıkabileceğini belirtmektedir. Bununla birlikte bu durumlar için çözüm yolları sunmaktadır (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 93). İslam dini ise bu tarz problemlerin çözümünde adaletin tesis edilmesini Kur’an-ı Kerim, hadis-i şerifler ve akıl çerçevesinde gerçekleştirmektedir. Tüm müminler bu

konudaki gerekli hassasiyeti gösterdiği vakit problemlerin sağlıklı, birlik ve beraberliğe uygun, sevgi, hoşgörü, güzel ve yararlı bir şekilde çözüme kavuşması mümkün olacaktır.

Problemlerin, sorunların, olayların, sıkıntıların, zorlukların ve engellerin çözümü noktasın da Kur'an-ı Kerim'de Müslümanlara hitaben farklı konuları işleyen birçok ayet-i kerime bulunmaktadır. Bunlar içerisinde "...Allah (c.c.) bir güçlüğü ardından bir kolaylık sağlayacaktır" (Talak Suresi, 65/7) ayet-i kerimesi evlilik ve boşanma ile ilgili, "Başına gelen musibetlere sabret" (Lokman Suresi, 31/17) ayet-i kerimesi Lokman'ın (a.s) çeşitli problemlerin çözüm noktası olarak oğluna öğütlerinden bir tanesi olarak, "...zorluklara karşı birbirlerine sabrı tavsiye edenler..." (Beled Suresi, 90/17-18) ayet-i kerimesinde çeşitli zorluklara karşı sabrı ve merhameti ön planda tutmak, "...sana kolaylık ve huzurun yollarını açacağız" (A'la Suresi, 87/8) ayet-i kerimesinde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) tebliği ile ilgili çeşitli zorluk ve engellere karşı sergilemesi gereken tavır, "(Resûlüm!) Sen af yolunu tut, iyiliği emret ..." (A'raf Suresi, 7/199) ayet-i kerimesinde Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) çeşitli meşakkat, külfet, haksızlık ve kötülük gibi durumlara karşı problemlerin çözüm odağı noktasında bir yol göstericiliği, "...işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın" (Kehf Suresi, 18/16) ayet-i kerimesinde baskı ve zulümden kaçan ashabı kehf ehline hitaben yol göstericiliği, "Allah (c.c.) ona işinde bir kolaylık verir" (Talak Suresi, 65/4) ayet-i kerimesi Müslümanların evlilik hayatı ile ilgili çeşitli sorun ve problemlere karşı alması gereken öğütler, "İşte bunlar, zorluklara katlanmalarının karşılığı olarak cennet konağıyla ödüllendirilecek, orada sağlık ve esenlik dilekleriyle karşılanacaklar" (Furkan Suresi, 25/75) ayet-i kerimesi dünya hayatındaki çeşitli zorluklar, sıkıntılar, engeller ve problemler çerçevesinde Müslümanların elde edeceği mükafatlar, "...zorluklara göğüs gerenler..." (Muhammed Suresi, 47/31) ayet-i kerimesinde savaşlarda (cihad) ve dünya hayatındaki zorluklarla ilgili çözümler ve çeşitli görüşler anlatılmaktadır (Mukatil, 2006; Taberi, 2015; İbnü'l-Cevzi, 2009; Razi, 2013; Kurtubi, 2000; İbn Kesir, 2010; Suyuti, 2012; Elmalı, 1995; Kutup, 1968;).

3.7. Kur'an-ı Kerim'de Sosyal Etkileşim Becerileri

Ayet-i Kerime: "Müminler ancak kardeşirler, öyleyse iki kardeşinizin arasını düzeltin... (Hucurat Suresi, 49/10)".

Müminler inancının gereği olarak hem insanlık aleminden hem de Müslüman kardeşlerinden sorumludur. Mümin, dünya da haksız fiil ve söylemlerin engellenmesine, temek hak ve hürriyetlerin uygulanmasına işlerlik kazandırmak, mümin kardeşler arasındaki uyuşmazlıkları adaletle çözüme kavuşturmak, zalimin ısrarlı haksızlıklarına karşı haklı olanın yanında yer almak gibi durumlarla mükelleftir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 93). Ümmet toplumunun ayet-i kerimenin bağlamından ve hükümlerinden uzaklaşmaması gerektiği (Suyuti, 2012, c. 13, s. 524-525), müminler arasında adil olunması gerektiği (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 527-528), din kardeşliğinin neseb kardeşliğinden bile daha önemli olduğu (Razi, 2013, c. 20, s. 222; Kurtubi, 2000, c. 16, s. 256) çeşitli yorumlar arasındadır. İki kardeş veya iki topluluk arasında anlaşmazlık çıktığı vakit aralarını adaletle bulup barıştırmanın gerekliliği de ayet-i kerimenin işaret ettiği bir durumdur (Elmalı, 1995, c. 7, s. 201).

Ayet-i Kerime: “Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Sonra şeytan aralarını bozar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır (İsra Suresi, 17/53)”.

Ayet-i kerimenin tefsir metinleri incelendiğinde “kullarıma söyle” tabiriyle müminler kastedilmektedir. Çünkü bu tabir müminlere has bir tabir olarak vücut bulmuştur. Bir söz söyleneceği zaman sözün içine kötü söz, nefret söylemleri, çirkin tabirler karıştırılmaması gerektiği aksi takdirde aynısıyla karşılık bulmanın kesin olduğu ve bununda anlatılmak istenen sözün anlatılmasının güç olabileceği ifade edilmektedir (Razi, 2013, c. 14, s. 509). “sözün güzelini söylesinler” tabiri ile kişinin kendisine yapılan kötülükleri affetmesi, “Allah (c.c.) seni bağışlasın, Allah (c.c.) sana merhamet etsin, Allah (c.c.) senden razı olsun” gibi manaların kastedildiği anlaşılmaktadır (Taberi, 2015, c. 5, s. 291-292; İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 3, s. 509; Suyuti, 2012, c. 9, s. 329-330). Müminlerin birbirleri ile iletişim kurmalarında, birbirleriyle sohbet etmelerinde birbirlerine seslenmelerinde en güzel sözü söylemeleri ve en güzel ifadelerde bulunmaları emredilmiştir. Aksi takdirde şeytanın müminlerin kötü sözlerine karşılık fitne, fesat ve şer durumları müminlerin arasına nifak tohumu olarak yerleştireceği bunun önüne geçmenin de müminlerin sert, kötü ve çirkin iletişim sözlerinden ve tabirlerinden uzak durması ile mümkün olacaktır (İbn Kesir, 2010, c. 5, s. 570-571). Müminin gerek genel olarak gerekse özel olarak söyleyecek söz ve lafızlarını seçip en güzeli ile iletişim kurmasının gerektiği; bunun nedeni ise müminlerin arasındaki sevgiyi, muhabbeti ve ülfeti şeytani şerhlerin bozmasının önüne geçilmesi için olacaktır. Çünkü güzel söz

kalpleri ısıtır, yumuşatır ve katılıkları giderip müminlerin gönlünü hoş tutmaktadır (Kutup, 1968, c. 9, s. 335-336). Müminlerin birbiriyle konuşmalarında, iletişim kurmalarında incelik, güzellik ve zariflik bulunması gerektiği, müşrik bile olsa müminin iletişim kurmasında nezaketi ve terbiyeyi elden bırakmaması gerektiği emredilmektedir. Bu tür kötü söz ile iletişim kurmak insanı tepki psikolojisine itip karşılıklı anlaşmazlıkların çıkmasına sebep olmaktadır. Müminlere emredilen ise barışçı, nazik, kibar ve ağır başlı davranış sergilemeleridir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 3, s. 491-492).

Ayet-i Kerime: “Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah (c.c.), kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez (Lokman Suresi, 31/18)”.

Ayet-i kerime toplumsal manada iletişim kurarken davranışlarımızın İslami usul ve ilkelere göre şekil alması açısından bir yol gösterici nitelik taşımaktadır. İnsanın muhatap olarak konuştuğu bir kişinin kendisinin muhatap alındığı için karşısındakinden üstün görüp gurura kapılmaması, onu küçümseyici ve aşağılayıcı ifadelerde bulunmaması, dargın olan kişilerin dahi birbiri ile karşılaştıklarında yüz çevirmemeleri, iletişim kurarken kişinin ağzını eğip büküp konuşmaması gerektiği ifade edilmektedir (Taberi, 2015, c. 6, s. 437-438). Kişinin iletişim halinde kendisini övmesi, olumsuz manada jest ve mimikleri ile karşısındakini küçük düşürücü davranışlarda bulunması ve yürürken de çalım atarak yürümemesi gerekmektedir (Elmalı, 1995, c. 6, s. 274). İnsanlar birbiri ile konuşurken, karşısındakini hakir görmek, onu yermek, ona büyüklük taslayacak davranışlar sergilemek ve yüz çevirmek Allah'ın (c.c.) kesinlikle hoşnut olmadığı bir durumdur. Asıl olan durumun ise insanlarla alçakgönüllü bir şekilde iletişim kurulması, insanlara neşe, huzur, sevinç veren konuşma ve davranışlarda bulunulması ile aynı zamanda konuşan birinin susulup dinlenilmesi ile sağlanan iletişim Allah'ın (c.c.) hoşnut olduğu bir iletişim örneğidir (Kurtubi, 2000, c. 13, s. 541-542). “İnsanlardan yüz çevirmek” tabirinin diğer manaları ise şunlardır: konuşunca yanağını bükmek, kendisine selam verilince başını eğip yüzünü döndürmek, genel manada insanlara karşı yüzünü çevirmek, kendisinden aşağıda gördüklerine karşı başını, yüzünü çevirmek (Suyuti, 2012, c. 11, s. 616), kibir göstererek insanlardan yüz çevirmek (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 38), insanlara karşı herhangi bir yönden büyüklenmek (Razi, 2013, c. 18, s. 160), insanları her manada küçük görme (İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 393) gibi çeşitli manalara gelmekte olup

tüm bu davranış şekilleri İslam dininin tasvip etmediği davranışlardan bazılarıdır. “Yeryüzünde böbürlenerek yürüme” ifadesi ile müminlerin yürüyüş adabına yönelik tavsiyeler belirtilmektedir (Toptaş, 1992, c. 6, s. 181-182). Yürümenin insan karakterini ortaya koyması açısından önemi dikkate alındığında müfessirlerden bazıları bu tabirin, “kibirli yürüme, yürüyüşün hızı, tevazu içinde yürüme” (Suyuti, 2012, c. 11, s. 617; Taberi, 2015, c. 6, s. 437-438), “vakar ve sükunet içinde yürüme” (İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 39), “şımarık yürünmemesi” (Razi, 2013, c. 18, s. 161), “zalimane ve inatçılar gibi yürünmemesi” (İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 393) “aşırılığa kaçmadan doğal yürünmesi” (Kutup, 1968, c. 11, s. 474-475), “yeryüzünde çalimli bir şekilde yürünmemesi” (Elmalılı, 1995, c. 6, s. 274; Kurtubi, 2000, c. 13, s. 543), gibi çeşitli manaları belirttiğini ifade etmektedir. Müfessirler tarafından çeşitli yorumların yapılması İslam ahlak anlayışının müminlerce davranış biçimine dönüştürülmesi ve daha güzel bir şekilde anlaşılması açısından büyük bir önem arz etmektedir.

Ayet-i Kerime: “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost oluvermiştir (Fussilet Suresi, 41/34)”.

Ayet-i kerime müminlerin öfke anında sabırlı bir davranış sergilemesi, kendisine yapılan kaba davranışlara karşılık hoş davranışlar sergilemesi, kötülük yapanlara karşı affedici olmayı ve selam ile karşılık vermesi gerektiği hususunda çeşitli yollar sunmaktadır (Suyuti, 2012, c. 13, s. 112-114). Öfkenin sabırla, kötülüğün af ile savrulması durumunda bu duruma karşılık düşmanın dost olması muhtemeldir (İbnü’l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 364). İnsanın kötülük gördüğü kişiye karşılık olarak iyilikte bulunması karşısındakini sevgiye, dostluğa ve şefkate itecek ve dost olma hususunda sanki bir akraba gibi davranış sergilemesine vesile olacaktır (İbn Kesir, 2010, c. 8, s. 376-377). Kutup, (1968) iyiliğin etkisi ile kötülüğün etkisinin bir olmayacağını, güzel ve yumuşak konuşmanın kızgınlık halinde ortamı sakinleştireceğini aksi yön olarak kızgınlık halinde sert ve kaba bir tavırla konuşmanın ise ortamı daha da çok düşmanlık ortamına iteceğini ifade etmektedir. Kutup, (1968) ayet-i kerimeye farklı bir bakış açısı getirmiş ve yapılan kötülüklere hoşgörü ile karşılık verilmesi insanın şahsi olaylar karşısında yapması gereken bir tavır; insanın değerleri olan dinine, vatanına, bayrağına ve inançlarına karşı yapılan kötülükler karşısında her türlü muhafaza, müdafaa ve gerekli karşılıkları vermesi gerektiğini belirtmiştir (Kutup, 1968, c. 13, s. 46-48).

Ayet-i Kerime: “Muhakkak ki Allah (c.c.), adaleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor (Nahl Suresi, 16/90)”.

Taberi, (2015)’ye göre ayet-i kerime “adaletli davranma”, “iyilikte bulunma” ve “akrabaya yardımda bulunma” gibi üç temel esasın icra edilmesini isterken, buna karşılık olarak “çirkin işler”, “fenalık” ve “azgınlık” gibi üç temel haramı da yasak etmektedir. Bu ayet-i kerime Kur’an-ı Kerim’in en manidar ayetidir. “Akrabaya yardımda bulunma” ise akrabayı gözetip kollama gibi durumların yerine getirilmesi ve bunun farkında olmaktır. “Çirkin işler” tabiriyle insanların zina dan uzak durmaları, zinanın toplumda çok tehlikeli bir hastalık olduğu; “fenalıktan” maksat dinen yasaklanmış her şey olduğu; azgınlıktan maksat ise böbürlenmek, haddi aşmak ve haksızlık yapmak olduğu kastedilmektedir (Taberi, 2015, c. 5, s. 227-228). Toptaş, (1992) günlük hayatımızda bu ayet-i kerimeyi şiar edinmemiz ve iyiliği, iyiliğin vasıfları ile yapmamız gerektiğini ifade etmektedir. İyilik yaparken güler yüzlü, sevgi, saygı ve hoşgörü içerisinde yapmayı; asık surat, sinirli ve huysuz bir davranış şekliyle iyilik yapılmaması gerektiğini -tabir-i caizse başa kakmadan- ifade etmektedir (Toptaş, 1992, c. 4, s. 380).

Kutup, (1968) ayet-i kerimeyi sosyolojik yönden şu şekilde değerlendirmiştir: Kur’an-ı Kerim’in yeni bir ümmet, yeni bir toplum ve yeni bir dünya düzeni için indigini, herhangi bir kabileye, ulusa veya topluma inmediğini; Kur’an-ı Kerim’in evrensel mesajlarla tüm insanlığa hitap ettiğini belirtmektedir. Tüm bunların gerçekleşmesi için Kur’an-ı Kerim’in bazı ilkeler getirdiğini belirtmiş ve bu ilkeler olarak; adalet sahibi olma, iyilik yapma ve akrabaya yardım; çirkin işler, fenalık ve azgınlık durumlarından uzaklaşma gibi vasıflarla mümkün olduğunu ifade etmiştir. Adalet ilkesinden maksat; insanın arzu ve isteğine binaen şekil almayan, sevgi, saygı ve nefret gibi şahsi ihtiraslardan etkilenmeyen, akrabalık, arkadaşlık, dostluk; zengin, fakir, güçlü, zayıf gibi durumlardan etkilenmeyen bir adalet ilkesinin olması gerektiğidir. Bu ilke, her kişiye ve her topluma aynı kriterlerle eşit şekilde baz alması gerekmektedir. İyilik ilkesinden maksat; adaletin acımasız eşitliği ve tarafsızlığının yanında iyilik kapısının da açık olduğudur. İyilik insanın rabbiyle, ailesiyle, toplumla ve bütün insanlıkla olan ilişkilerini içine alıp her güzel iş ve davranış bu kapsamda değerlendirilmektedir. Akrabaya yardım etmekten maksat; yardımlaşmanın İslami anlamda yakın çevreden başlayıp uzak çevreye doğru yayılmasıdır. Çirkin işler, fenalık ve haddi aşmaktan maksat; toplumu yıkan,

toplumun fitratını bozan ve toplumu helak eden İslam'ın tasvip etmediği bütün durumlar olduğu belirtilmektedir (Kutup, 1968, c. 9, s. 234-237).

Ayet-i Kerime: “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahtır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah'tan (c.c.) korkun. Şüphesiz Allah (c.c.), tövbeyi çok kabul edendir, çok esirgeyicidir (Hucurat Suresi, 49/12)”.

Ayet-i kerime toplumsal manada insanların sosyal ilişkiler içerisindeki yaşantısına bir ışık tutmuş ve toplumun hastalıkları olan bazı kötü huy ve düşünceleri menetmiştir. Allah (c.c.) müminlere hitaben; zandan, kusur aramaktan ve gıybet etmekten uzak durmaları gerektiğini emretmiştir. “Zannın çoğundan kaçının” ifadesi ile kastedilmek istenen şey kötü zan diye tabir edilen durumlardır. Çünkü zan tabirinin “hüsn-i zan” ve “su-i zan” diye iki anlamı vardır. Hüsn-i zan; iyi, güzel düşünmek; su-i zan ise kötü tarzda düşündürmektir. İslam hukuk literatüründe “tecessüs” diye tabir edilen kusur araştırmak ise insanların gizli ve özel hallerini araştırmak olarak tanımlanmaktadır. “Gıybet” olarak ifade edilen arkadan çekiştirmek ise İslam dininin kesinlikle tasvip etmediği ve durumun öneminin ne derece önemli ve hassas olduğuna binaen “din kardeşinin ölü etini yemekle” eşdeğer tutulmuştur (Taberi, 2015, c. 7, s. 510-511). Ayet-i kerime müminlerin toplumunda kişilerin haysiyet ve onurları, özgürlükleri ve kişilikleri etrafında bir dokunulmazlık perdesi örmüştür. İslam toplumunda insanlar canları, malları, evleri, gizli ve özel halleri ve yaptığı ayıplarından dahi emin şekilde yaşarlar. Her ne sebep olursa olsun insanların can, mal, konut, gizli ve özel halleri gibi durumlar dokunulmazdır. Hatta İslam dininde bir suçun araştırılması ve kovuşturulması izni varken bile; bu durumu bahane edip insanların özel ve gizli hallerini araştırmak doğru görülmemiştir (Kutup, 1968, c. 13, s. 501-506).

Bazı müfessirler “zan” tabirini: “insanlar hakkında kötü düşünmek” (Suyuti, 2012, c. 13, s. 530) “şek ve şüphede bulunmak” (Kutup, 1968, c. 13, s. 502) “haksız yere töhmette bulunmak” (İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 71) “ithamda bulunmak” (Kurtubi, 2000, c. 16, s. 268-269) gibi çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Ayet-i kerime toplumda yaygın olarak görülen kötü huy ve alışkanlıkları kesin bir şekilde yasaklamış ve bunları yapanların günahkar olacaklarını belirtmiştir. Zanna dayanarak insanları suçlamak, aleyhlerin de karar vermek ve çeşitli davranışlarda bulunmak zannın getirmiş olduğu

isabetsiz ve asılsız kararların bir sonucudur. Çünkü zanna dayalı bir bilgi kesin delil ve dayanak sayılamaz. Kendi üzerine vazife olmamasına rağmen insanların gizli ve özel hallerini araştırmak, öğrenmek, bir başkasına bunları açıklamak ve ilan etmek bizzat ayet-i kerime ile yasaklanmıştır. Söz konusu yasaklamanın tek istisnası düşmanların Müslümanlar hakkında icra ettikleri plan, program, faaliyet ve niyetlerini önceden tespit etmek ve gerekli önlemleri almak için bu tarz casusluk girişimlerinin dinen caiz olduğudur. Çünkü bu tarz durumlarda zaruret bulunmaktadır. Sadece bu niyetle yapılan araştırmalar “tecessüs” kapsamına girmemektedir. Bir insanın gıyabında söylenen sözler ise o kimsede var ise bu “gıybet” şayet o kimsede bu durumlar yok ise “iftira” kapsamına girmektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 96). Söz konusu ayet-i kerime insanların gerek ailevi gerekse toplumsal manada birbirleri ile nasıl iletişim kurmalarını, insanların huzurunu kaçırarak söz ve davranışlardan uzak durmaları hususunda bir uyarıcı nitelik ve yönlendirme yapmaktadır.

Ayet-i Kerime: “Ey iman edenler! Eğer bir fasık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz (Hucurat Suresi, 49/6)”.

Ayet-i kerime insanların öğrendiği bir bilgiyi nasıl, ne şekilde ve hangi şartlar altında değerlendirmesi gerektiğine işaret etmekte olup özellikle sosyal iletişim hususunda gerekli olan sağlam, güvenilir ve geçerli bilgilerin elde edilmesi açısından insanlara görüşler sunmaktadır. Sosyal ve hukuki hayat düzeninin sağlam temeller üzerinde yürümesi, hak ve huzur ortamının tesis edilebilmesi açısından ayet-i kerime örnek alınması gereken bilgileri ele almaktadır. “Fasık” olarak nitelendirilen durum “dinin emirlerine uymayan ve yalan haber taşıyan” kimselere denmektedir (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 89-90). Burada özellikle “fasık” tabirinin kullanılması bu kişilerin getireceği haberlerin doğru olma olasılığının çok düşük olduğudur. “Getirilen haberin doğruluğunu araştırın” tabiriyle izlenmesi gereken metot emredilmektedir. Çünkü bilgiler silsilesi sonucunda toplum yararına görebilir zarar da görebilir. Nitekim doğruluğu ve güvenilirliği teyit edilmeden aceleci bir şekilde bilgiye inanılıp kabul edilmesi toplum hayatının ciddi zararlar görmesine neden olduğu gibi Allah’ın (c.c.) da gazaba gelmesine neden olan bir durumdur (Kutup, 1968, c. 13, s. 493-594).

Müfessirlerin geneli söz konusu ayet-i kerimenin iniş sebebinin önemine binaen tefsirlerinde örnek bir olaya yer vermişlerdir. Söz konusu örnek, zekat toplamakla görevli

olan bir sahabe, göreve gittiği yerde daha önceden aralarında problem olan kimselerin kendisini karşılamaya geldiklerini görünce bir anda telaş ve korkuya kapılıp öldürüleceğini sanmış ve hemen Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) geri dönerek, gittiği yerdeki kişilerin zekat vermediklerini ve öldürmeye teşebbüs ettikleri bilgisini vermiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ise konunun araştırılması ve gerekli bilgilerin doğru şekilde teyit edilmesi açısından bir araştırmacı grup göndermiş ve grup olayı araştırmıştır. Araştırmacı grup aslında olayın bu şekilde olmadığını, yanlış anlaşılma içerdiği bilgisini öğrenmiş ve zekat toplamakla görevli sahabenin anlattığı olayın doğrusunu öğrenip Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) gerekli bilgileri getirerek olayı aydınlatmışlardır (Mukatil, 2006, c. 4, s. 69-70; Taberi, 2015, c. 7, s. 502-504; İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 526-527; Razi, 2013, c. 20, s. 205; Kurtubi, 2000, c. 16, s.239-241; İbn Kesir, 2010, c. 9, s. 62-65; Suyuti, 2012, c. 13, 512-519; Kutup, 1968, c. 13, s. 494; Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 89-90).

Ayet-i Kerime: “Ey müminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir! Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir (Hucurat Suresi, 49/11)”.

Ayet-i kerime de ifade edilen “bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın” tabiri “erkekler erkekleri alaya almasın” anlamında değerlendirilmektedir (Razi, 2013, c. 20, s. 225-226). Bu tabir; zenginlik-fakirlik veya başka birçok değişik özellik sebebiyle veya insanın kendi üstünlükleri sebebiyle karşısındakini küçük görmesidir. Kötü lakaplardan kastedilen durum ise; ey köpek, ey domuz, ey eşek gibi herhangi bir hayvan ismi ile lakaplaşma; ey Yahudi, ey Hristiyan, ey Fasık, ey Münafık, ey Kafir gibi dini terimleri kullanıp lakap takma (Suyuti, 2012, c. 13, s. 525-529), günlük hayatımızda karşılaştığımız ve insanların eksik veya fazla yönleriyle ilgili çeşitli lakaplar da (kör, topal, uzun, kısa, şişman, kel, salak, aptal vb.) (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 94-95), İslam dinince kesinlikle yasaklanmıştır. Bir kimse ister tanıdık ister yabancı olsun karşısındakine bu tarz lakaplar takması hem kişisel hem hukuki hem de manevi anlamda kabul gören davranış değildir. “Kadınlarda kadınları alaya almasın” tabiri Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) eşleri hakkında yapılan uygunsuz davranış sebebiyle nüzul olmuş ve tüm müminlere “ne yapılmaması” hususunda yol gösterici olmuştur. İnsanın fiziki

özellikleri, giyim tarzı, düşünüş şekli gibi durumlar da dahil hiçbir şekilde alay edilmemesi en uygun davranıştır (İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 5, s. 529-531; Kurtubi, 2000, c. 16, s. 260-261).

“Birbirinizi ayıplamayın” ifadesi ile insanın karşısındakinde gördüğü bir kusuru dile getirmesi onu araştırması, açıklaması ve kişinin yüzüne vurması aslında kendi ayıbını, kusurlarını ortaya çıkarmaktır. Şayet bir kusurla ayıplanan kişi bu durumun altında kalmak istemeyeceği için karşısındakinin kusurlarını araştırma, bulma yoluna gidecek ve bu durum toplumda sosyal ilişkilerin zedelendiği, bozulduğu ve adeta kanayan bir yaraya dönüştüğü toplumsal bir sorun olacaktır. “İmandan sonra fasıklık” tabiri ise Müslüman olduktan sonra bu kişiye “ey Kafir”, “ey Yahudi”, “ey Mecusi” vb. lakaplarla hitapta bulunmaktır. İslam dini bu konumdaki insanların geçmişteki yaşantısından ve özelliklerinden dolayı da ağır ithamlar altında kalmasını ve bu tarz ifadelerle anılmasını da yasaklamıştır “Kim tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir” tabirinden maksat; ayet-i kerime de ifade edilen yanlış durum ve davranışlardan vazgeçmektir. Kim ki bu yanlış durum ve davranışlara devam ederse İslam dinince zalim olarak nitelendirilmiştir (Razi, 2013, c. 20, s. 226-227; Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 5, s. 94-95). Kurtubi, (2000), konuyla yakın alakalı olan “künye takma ve künyesi ile hitap etme” durumunun caiz olduğunu ve bunun sünnet olup güzel adaplardan kabul edildiğini ifade etmiştir. Örnek olarak; Hz. Ebubekir (r.a)'e “atik ve siddik”, Hz. Ömer (r.a)'e “faruk”, Hz. Osman (r.a)'a “zinnureyn”, Hz. Ali (r.a)'ye “ebu Turab” Hz. Hamza (r.a)'ya “esedullah”, Hz. Velid (r.a)'e “Seyfullah” künyelerinin verilmesi ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bunlardan bazılarını bizzat kendisinin vermesi dinen bir sakınca olmadığına açıkça göstergesidir (Kurtubi, 2000, c. 16, s. 265-266).

Ayet-i Kerime: “Mümin erkeklere ve mümin kadınlara, yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir (Ahzap Suresi, 33/58)”.

Taberi, (2015) ayeti kerime ile ilgili “mümin erkek ve kadınlara” yapmadıkları fiil ve söylemedikleri sözler yüzünden sanki onları yapmış gibi isnad da bulunmanın yahut onları aşağılamanın, itibarsızlaştırmanın ve yermenin büyük günah olduğunu ifade etmiştir. Nitekim asr-ı saadet döneminde sahabe efendilerimize dil uzatan, sözlü tacizde bulunan, onlara eziyet eden, toplum içinde rencide edenlere hitaben Peygamber Efendimiz (s.a.v); sahabeler hakkında Allah'tan (c.c.) korkulmasını, kendisinin yüzünden

onlara bir eziyet yapılmamasını ve bu takdirde de en son Allah'ın (c.c.) gazabına uğrayacaklarını ifade etmiştir (Taberi, 2015, c. 6, s. 520-521). Toplumsal yaşayıştaki ilişkilere dikkat çeken ayet-i kerime; iftiradan maksadın, mümin erkek ve kadınların yapmadıkları işleri onlara mal ederek kınamak, eksik göstermek ve bunları açığa vurmak olduğu belirtilmiştir (İbn Kesir, 2010, c. 7, s. 555-556).

Mümin erkek ve kadınlara eziyet, kötü fiil ve kötü söz; iftira atmak, gıybet etmek, hayasızca ithamlarda bulunmak, çalıştığı meslekten ötürü kınamak, bulunduğu konum veya toplumsal rol bakımından önyargıda bulunmak, kendisine ağır gelecek sözlü veya sözsüz fiillerde bulunmak mümine yapılan eziyet kapsamına girmektedir. Mümine yapılan eziyet ise dinimizce haram kabul edilmiştir. Eziyet kavramı fiili bir durum olabileceği gibi sözlü bir durumda olabilmektedir (Kurtubi, 2000, c. 14, s. 183-184). Müminlere eziyet eden, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) eziyet etmiş olur, Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) eziyet eden ise Allah'a (c.c.) eziyet etmiş olur ki bunun neticesi çok ağırdır (Toptaş, 1992, c. 6, s. 296-298). Büyük kötülük olarak nitelendirilen bu durumlar karşısında insanların musibete uğraması kaçınılmazdır. Rivayete göre; uyuz hastalığına yakalanan bir kişinin durumu sorulduğunda, bunun nedeninin "müminlere yaptığı eziyetler" yüzünden olduğu cevabı verilmiştir (Suyuti, 2012, c. 12, s. 137). Ayet-i kerime de ifade edilen eziyet durumlarının ağırlıklı olarak sözlü eziyetler olduğu düşünülmektedir. Çünkü söz direk kalbe sirayet edip etkilediği için kişide bir stres, sıkıntı, huzursuzluk, moral bozukluğu, üzüntü vb. durumları ortaya çıkardığı için tüm bunlar eziyet olarak nitelendirilmektedir (Razi, 2013, c. 18, s. 293-294).

Ayet-i Kerime: "Ey iman edenler! Allah (c.c.) için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adil davranmamaya itmesin. Adaletli olun; bu, Allah (c.c.) korkusuna daha çok yakışan (bir davranış) tır. Allah'a (c.c.) isyandan sakının. Allah yaptıklarınızı hakkıyla bilmektedir (Maide Suresi, 5/8)".

Söz konusu ayet-i kerime de İslam dininin sosyal, hukuki ve ahlaki amaçlarının değerlendirilmesi öngörülmüştür. Kur'an-ı Kerim'in ana gayelerinden biri adalet ve hukuk sistemi üzerine toplumsal bir düzen kurmaktır. Adalet kavramı bir toplumun denge unsuru olmakla birlikte; şahsi ve sosyolojik yapıda düzeni, hakkaniyeti ve eşitlik ilkelerini göz önüne alarak davranış sergilemeyi sağlayan ahlaki erdemlerin en üstünüdür. Müminlerin toplumlar arasında fark gözetmeksizin adaletle davranmaları, şahitlik

etmeleri ve kin, nefret, öfke ve husumet halinde dahi adaletten yüz çevirmemeleri gerektiği emredilmiştir. Adaletli olmanın, Allah (c.c) katında en üstün değer olan takva ya erişebilmenin bir şartı olduğu; müminlerin yeryüzünde hakkı ve adaleti tesis etmekle mükellef olduğu ve bu tarzdaki faaliyetlere katkıda bulunmanın da bir vazife olduğu ifade edilmektedir (İbn Kesir, 2010, c. 3, s. 262-263; Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 229).

Ayet-i kerime Müslümanlara hitaben; verilen hükümlerde ve icra edilen işlerde haksızlık yapılmamasını öğütlemektedir. Düşmanlık yapanlara karşı bile sınırın aşılmasında ve yine dost oldukları için de tolerans tanınmaması gerektiği, her ne sebep olursa olsun Müslümanın adaleti elden bırakmaması gerekmektedir. Adaletli olmak ve bu şekilde davranmak Allah'tan (c.c.) korkulduğunun bir göstergesidir. Müslüman ne yaparsa yapsın ne hükümde bulunursa bulunsun Allah (c.c) her şeyden haberdar olmaktadır (Taberi, 2015, c. 3, s. 239-241). Kutup, (1968) adaletli olmanın “nefse ağır ve zor gelen bir görev” olduğunu ifade etmektedir. Bir olay karşısında memnuniyetsizlik ve öfkeye rağmen, bilinçli bir şekilde adaleti tesis etmek, kendini zapt etmek her insanın icra edeceği bir durum değildir. Bu tarz bir adaletin tecelli etmesinin ise Allah'tan (c.c.) korkmayla mümkün olacağı belirtilmektedir (Kutup, 1968, c. 4, s. 156-159). Adalet hakkında çeşitli mana ve bilgiler için ayrıca bk. Nisa Suresi, 4/58,135; A'raf Suresi, 7/159, 181; Nahl Suresi, 16/90; Hicr Suresi, 15/85; Zümer Suresi, 39/69; Enbiya Suresi 21/47; En'am Suresi, 6/115; Al-i İmran Suresi, 3/21).

Ayet-i Kerime: “Kim iyi bir işe aracılık ederse onun da o işten bir nasibi olur. Kim kötü bir işe aracılık ederse onun da ondan bir payı olur. Allah (c.c.) her şeyin karşılığını vericidir (Nisa Suresi, 4/85)”.

Ayet-i kerime de geçen “iyi bir işe aracılık etmek” tabiriyle alakalı müfessirler çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. İbnü'l-Cevzi, (2009) insanın insana faydasının dokunması yahut onu bir musibetten, beladan, dertten kurtarması; arası bozuk olan iki insanın arasını düzeltmek; orta yolu bulmak, erkek ve kadın müminlere hayır duaları etmek, Allah (c.c.) yolunda mücadele eden insanların sayısını çoğaltmak için aracı olmak, gibi durumlar iyi işlere aracı olmak olarak sayılabilir. Ayet-i kerimenin devamında yer alan “kötü bir işe aracılık etmek” tabirinden maksat ise; koğuculuk (söz taşıma) yapmak, erkek ve kadın müminlere karşı beddua etmek, Allah'a (c.c.) karşı mücadele eden insanların sayısını çoğaltmaya aracı olmak gibi durumlar sayılabilir (İbnü'l-Cevzi,

2009, c. 1, s. 604-605). Suyuti, (2012) insanların birbirlerine iyi işlerde aracı olmasını ifade ederken, bu hususta icra edilen bazı durumlara da açıklık getirmiştir. Her ne kadar aracı olduğu takdirde iş yerine gelmezse aracı olan kişinin bunun mükafatına nail olacağı, aracı olunan iyi durum süreklilik arz eden bir durum ise mükafatın sürekli aracı olanın hanesine yazılacağını belirtmiştir (Suyuti, 2012, c. 4, s. 537-539). Her türlü iyi ve güzel işlere aracı olmak ve kabul etmek gerektiği gibi, her türlü kötü işlere aracılık etmekten de sakınmak gerekir. İyi işlere aracılık dinen meşru sayılan, helal; caiz olan durumlarken, kötü işler ise dinen meşru olmayan, haram durumlardır (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 347-348).

Ayet-i kerime iyi işlere aracılık etme konusunda bir ölçü ve bir kural ortaya koymaktadır. Aracı olmanın şartının İslam dinine, hukuka, ahlaka, etik ilkelere uygun olması; başkasının aleyhinde haksız bir durumun ortaya çıkmaması gibi durumlar bir ölçü olarak sayılabilir. Kötü işlerin hiçbir şekilde İslam dinine, hukuka, ahlaka ve etik ilkelere bir yeri yoktur. Nitekim kötü işlere aracılık edenlerde büyük bir sorumluluğun altına girmektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 106-107). Nasıl ki iyi işlere aracılık edenlere mükafat varsa, kötü işlere aracılık edenlere de ceza vardır.

Ayet-i Kerime: “Allah’a (c.c.) ibadet edin ve O’na hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi ve benzerlerine) iyi davranın; Allah (c.c.) kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez (Nisa Suresi, 4/36)”.

Ayet-i kerime Müslümanlara toplumsal manada yararlı olan dokuz hasletten bahsetmiştir. Müfessirlerden bazılarının göre, “Allah’a (c.c.) ibadet etmek” tabirinden maksat; Allah’ı (c.c.) birleyip tevhit inancını savunmak, Allah’ın (c.c.) emretmiş olduğu şeyleri yerine getirmek veya yasakladığı şeylerden uzak durmak (Razi, 2013, c. 8, s. 29), riya ve benzeri durumlardan sakınmak, yapılan ibadetlere dünyevi menfaat katmamak (orucu hem zayıflamak hem de ibadet için tutmak) (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 185) gibi durumlardır.

“O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak” tabirinden maksat; yapılan ibadetlerde ihlaslı olmak, Allah’tan (c.c.) başkasına hiçbir şekilde ibadet etmemektir (Razi, 2013, c. 8, s. 29).

“Anne-babaya iyi davranmak” onlara ihsanda, iyilikte, güzellikte bulunmak, onlara hizmetkar olmak, onlara bağırp çağırılmamak, kötü konuşmamak, onların ihtiyaçlarını gidermek, onların nafakalarını, geçimlerini temin etmek ve onları öldürmemektir (Razi, 2013, c. 8, s. 29-30).

“Akrabaya iyilik” anne-babaya iyilik kavramından hemen sonra akraba kavramının zikredilmesi, bu tarz sosyal yardımlaşmaların önce ev ortamında icra edilmesi daha sonra yakın çevreden uzak çevreye doğru sistematik bir şekilde yayılmasıdır. (Kutup, 1968, c. 3, s. 225-229). Akrabaya iyilikte bulunmak hem iyilikte bulunmanın sevabı hem de akrabayı gözetip kollamak kapsamında değerlendirildiği için kişiye iki sevap verilmektedir (Taberi, 2015, c. 2, s. 524-529). Yüce Allah’ın (c.c.) bu şekilde bir sıralama yapması ve bir sosyal düzen koymasında bir rahmet, bereket ve fazilet olduğu aşikardır.

“Yetimlere iyilik” tabirinden maksat, yetimlere sahip çıkmak, maddi-manevi ihtiyaçlarını temin etmek, onları güven ve emniyet içerisinde büyütmek, onlara infakta bulunmaktır. “Yoksullara iyilik” tabirinden maksat, onların gerekli asli ihtiyaçlarını temin etmek, onlara fayda sağlamak, onlara infakta bulunmak, onlara sahip çıkmaktır (Razi, 2013, c. 8, s. 31).

“Yakın komşuya iyilik” tabirinden maksat, komşunun korunması, komşu haklarına riayet edilmesi ve özen gösterilmesi gibi durumlar zikredilebilir. Ayet-i kerime de Allah’a (c.c.) ibadet ve anne babaya iyilikten sonra komşuya iyilik kavramından bahsedilmesi, komşu hakkının ne denli önemli ve değerli olduğunu anlamamız açısından önemlidir (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 191-192).

“Uzak komşuya iyilik” tabirinde geçen “uzak komşu” ile, sosyal ilişki anlamında yakınlık kurulamayan kimseler, farklı dinlere (Hristiyan, Yahudi) mensup kimseler (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 190), fiziki anlamda uzakta oturan kimseler ve akrabalık bağı olmayan (Kur’an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 65) kimseler kastedilmektedir.

“Yakın arkadaşına iyilik” tabirinden maksat, kişinin eşi (Taberi, 2015, c. 2, s. 524-529), insanın konuşup görüştüğü bir birey, kapı komşusu, meslek ortamındaki insanlar, herhangi bir meclisteki bireyler vb. insanlar kişinin arkadaşısı sayılmaktadır. Bu durumda onların hakkını gözetmek, onları iyi olana sevk etmek, kötü olandan geri çevirmek gibi durumlar onlara iyilik kapsamındadır (Razi, 2013, c. 8, s. 33). Kurtubi, (2000) “yakın arkadaş” tabiriyle “yol arkadaşısı” kastedildiğini ileri sürmektedir. Yolculuğun kendine

özgü bir adabının olduğu vurgulayarak; yemeğini yol arkadaşıyla paylaşabilmek, herhangi bir sorun çıkarmamak, mutlu, mesut ve sevinçli davranışlarda bulunmak gibi durumları yolculuğun adabından zikretmektedir (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 198).

“Yolcuya iyilik” tabirinde geçen “yolcu” dan maksat, yolda kalmışlar, misafirler, gurbette olanlardır (Razi, 2013, c. 8, s. 33). Yolcuya iyi ve güzel davranmak, ona gideceği yolu doğru bir şekilde göstermek yolcuya yapılan iyilikler arasında sayılabilir (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 198-199).

“Elinizin altındakilere iyilik” tabirinde geçen “elinizin altındakiler” ifadesiyle; özellikle insanın elinin altında bulunan tüm canlılar (köleler, cariyeler, hizmetçiler, işçiler, memurlar vb.) kastedilmiştir. “İyilik etmek” ise onlara güçlerinin yetmediği işleri yüklememek, herhangi bir kötü söz ve muamelede bulunmamak, onların her türlü asli ihtiyaçlarını temin etmek, onlara iyi, güzel, hoş, sevgi ve saygı içerisinde davranmak sayılabilir (Razi, 2013, c. 8, s. 33-34). Ayet-i kerimenin özellikle bu tabirinde müfessirler ayrıca “köle, cariyeye ve hizmetçiye karşı yapılan haksızlıklara kefarete” kavramını zikretmişlerdir. Nitekim tefsirlerde köle, cariyeye ve hizmetçi kavramları zikredilmişse de bunu günümüz yaşantısına uyarladığımızda aynı şekilde işçiler, memurlar, hizmetkarlar vb. gruplarda bu kısma dahil edilebilir. Yapılan kötülük ve zulümlerin kefareti olarak duruma göre; kölenin azad edilmesi, sahibine had cezası verilmesi gibi çeşitli cezalar sayılabilir. Nitekim Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) “kölelerine kötü davranan cennete giremez” buyurması, ölçülü olmayı ve yapılan kötülük ve zulümlerin bir sorumluluğu olduğuna işaret etmektedir (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 199-200). Günümüzde ise işçinin, memurun veya hizmetçinin maruz kaldığı kötülük ve zulümler (Mobbing) sebebiyle çeşitli davalar açılıp hak mücadelesi verilmektedir.

“Kendini beğenen ve daima böbürlenen” tabiri ise; insanın kibirlenmesi, haklıya hakkını vermemesi, hakka çok az riayet etmesi, Allah’ın (c.c.) verdiği nimetleri diğer insanlara karşı bir saygısızlık ve büyüklük olarak görmesi (Razi, 2013, c. 8, s. 34), Allah’ın (c.c.) o kişilerden razı olmayacağı, Allah’ın (c.c.) nimetlerinden mahrum olacağı (Kurtubi, 2000, c. 5, s. 202) gibi durumlar sayılabilir.

Ayet-i kerime genel manada değerlendirildiğinde; cemiyet düzeni, olumlu sosyal ilişkiler, yakın çevreden uzağa çevreye doğru dayanışma içerisinde olmak, maddi-manevi dayanışma ve yardımlaşma içerisinde olmak ve tüm bunlara karşı yapılan iyilikleri sırf

Allah (c.c.) rızasını gözeterek yapmak; dünyevi bir menfaat sağlamamak, dünya hayatında hüküm sürerken bu şekilde sosyal ilişkilerde bulunarak Allah'a (c.c.) karşı kulluk bilincini yerine getirilerek çevreye örnek olunması gibi durumlar ayet-i kerimenin genel manada anlamını barındırmaktadır (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 2, s. 62-67). Ayet-i kerime, başlığımız olan sosyal etkileşim kavramının kısa bir özeti olarak da değerlendirilebilir.

Ayet-i Kerime: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir (Al-i İmran Suresi, 3/104)”.

Kur'an yolu müellifleri, (2017) ayet-i kerimeyi “sosyal kontrol mekanizması” adı altında toplumsal olarak değerlendirmiştir. Yüce Allah (c.c.) toplumda Müslümanlara önderlik edecek, Müslümanları iyi, faydalı ve güzel olana sevk edecek, Müslümanların birlik ve beraberliğini tesis edecek, Müslümanları her türlü kötü ve şer olandan muhafaza edecek bir mekanizmanın bulunmasını emretmektedir. Müslümanların bu tarz bir mekanizma oluşturmaları farz-ı kifaye olarak emredilmiş ve toplumda bu tarz mekanizmaların olmaması durumunda tüm Müslümanların sorumluluk altında olacağı bildirilmiştir. Toplumun kontrol altında tutulması için gerekli ilimlerin öğrenilmesi ile toplum dizayn edilerek; toplumu iyiliğe çağırarak ve kötülükten sakındıracak, toplumun parçalanıp bölünmemesi için çaba sarf edecek insanların bulunması ve yetişmesi sağlanmalıdır. Bu tarz görevleri ifa edecek kişilerin hakkaniyet ve liyakat açısından bazı şartlara haiz olması gerekmektedir. Bu kişilerin sağlıklı ve güçlü bünye yapılarının olması, iyi ve kötü olanı ayırt edebilecek yeterli ilmi bilgiye sahip olması, toplumsal işleyiş içerisindeki genel ahlaki durumların bilgisinde olması, insani münasebetler ile ilgili gerekli bilgilere de sahip olması gerekmektedir. Bu tarz görevleri yerine getirirken üslubun hoş olması, kalp kırmaktan uzak olmak ve toplumda fitne ve fesada sebebiyet verecek söylemlerden uzak durması da gerekmektedir (Kur'an yolu müellifleri, 2017, c. 1, s. 645-649).

Toptaş, (1992) bu tarz görevlerin ifa edilmesi noktasında temel bilgi kaynağının mutlaka İslam dini hükümleri baz alınarak yerine getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sebebini ise insanın kendi düşünceleri doğrultusunda iyiyi ve kötüyü belirleyerek toplumu kendi şahsi görüşleri doğrultusunda yönlendirmesi ve topluma önderlik etmesinin toplumda infiale neden olacağı yönündedir (Toptaş, 1992, c. 2, s. 112-114). Nitekim “iyiliği emredip kötülüğü menetme” noktasında İslami bir otoritenin

belirlenmesi, insanın topluma kendi şehvet ve isteklerini, menfaatlerini, kendi görüş ve düşüncelerini empoze etmesinin önlenmesi açısından zaruri bir durumdur. Aksi takdirde insanın kendi çıkarı ve istekleri diğer bazı insanların çıkarları ile ters düşeceğinden toplum bundan ciddi manada zarar görecektir. İslami otoritenin bünyesinde insanları eğitmek, yönlendirmek, onlara önderlik etmek, insanları iyiye teşvik edip kötülükten alıkoymak zor ve meşakkatli bir iştir. Tüm bunlar kapsamında İslam dini sosyal manada otorite kabul edilip insanların aydınlanması, eğitilmesi ve geliştirilmesi noktasında son derece şiar edinilmesi gereken bir kurumdur. İslami otoriteyi baz alıp gerekli çalışmaları yapan insanların da kurtuluşa ereceği, yüzlerinin ak olacağı ifade edilmektedir (Kutup, 1968, c. 2, s. 384-388). (İyiliği emredip kötülükten menetmek konusu için bkz. Al-i İmran Suresi, 3/113-114; Tevbe Suresi, 9/71, 112).

Ayet-i Kerime: “Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eğlenmeyi adet edinen herkesin vay haline (Hümeze Suresi, 104/1) “.

Müfessir ayet-i kerime de geçen “hümeze” yani mealde geçen “arkadan çekiştiren” kelimesi ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler; “gıybet eden”, “insanı yüzüne karşı ayıplayan”, “insanlara laf söyleyen”, “gözle ayıplayan”, “dili ile eziyet eden”, “mimikleri ve eli ile işaret eden”, “kınayan”, “sataşan” gibi çeşitli manalardır. Ayet-i kerime de geçen “lümeze” kelimesi de benzer görüşleri içermektedir. Kısacası “hümeze” ve “lümeze” genel manada “insanları arkadan çekiştiren” ve “insanları küçük düşüren” manalarına gelmektedir (İbn Kesir, 2010, c. 10, s. 328; İbnü'l-Cevzi, 2009, c. 6, s. 528-529; Kurtubi, 2000, c. 19, s. 335; Suyuti, 2012, c. 15, s. 601-602). Hümeze kelimesinin “vuran, kıran, cimcikleyen, dürten, ısırın, inciten” gibi değişik şekilde anlamları da mevcuttur (Elmalı, 1995, c. 9, s. 439; Kurtubi, 2000, c. 19, s. 336). “Vay haline” diye çevrilen “veyl” kelimesi ise kınamayı, öfkeyi ve sıkıntılı durumlarda beddua etmeyi içerisinde barındıran bir tabirdir (Razi, 2013, c. 23, s. 401-402).

Allah (c.c.) yukarıda sayılan tüm olumsuz tabirleri insanların birbirlerine karşı söylemelerini, bu tarz manalarda bulunmalarını, dili ile söylemese bile el, kol, jest, mimik, kaş, göz gibi değişik şekillerde aşağılamayı ve insanlara eziyet verecek diğer söylemleri mutlak surette yasaklamıştır. Bu şekilde davranan kimselerin mutlaka cehennemde yanacakları da ifade edilmektedir (Toptaş, 1992, c. 8, s. 366-368). Kutup, (1968) bu tarz davranışta bulunan kişileri “basit ruhlu ve aşağılık” olarak nitelendirmiş ve her toplumda böyle insanların mutlaka bulunabileceğini belirtmiştir. Bu tarz kişilerin

kişilikten ve imandan yoksun olduklarını, bir insanın en kötü hali olduğunu vurgulamıştır. İslam dini yüksek ahlaki değerler üzerinden insanları ve toplumları yetiştirdiği için bu tarz davranış sergileyenlere karşı nefret nazarıyla bakmaktadır. Ayet-i kerimenin ilk başta bu davranışları yasaklayıp devamında tehdit içermesi durumun çok ciddi manasının olduğunu hatta İslam'ın ilk yıllarında müşriklerin, Allah (c.c.) ve Resûlüne (s.a.v) karşı yapılan davranışları da içerdiği ifade edilmektedir (Kutup, 1968, c. 16, s. 362-364).

3.8. Hadis-i Şeriflerde Boş Zaman Farkındalığı

Hadis-i Şerif: “İbn Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: İki nimet vardır ki insanların çoğu onları değerlendirme hususunda aldanmıştır: Sağlık ve boş zaman (Buhari, Rikak, 1; Tirmizi, Zühd, 1)”.

İki nimet de insan da bulunup eğer tembelliğe düşerse o insan “aldanmış insan” olmaktadır. İnsan boş vakti ile sağlığını Allah'a (c.c.) iyi bir kul olmak ve kendisini Allah'a (c.c.) götürecekt faydalı işler için kullanırsa bu kişiye gıpta edilir. Eğer insan boş vaktini ve sağlığını hayırsız işler için ve Allah'a (c.c.) isyanı içeren işler için kullanırsa bu kişi “aldanmış” kişidir. Hadis-i şerifte yer alan iki nimet “insanın sermayesi” olarak açıklanmıştır. Bu sermayeden kar elde edebilmenin şartının ise insanın iman etmesine, nefsinin terbiye etmesine ve kişiyi Allah'a (c.c) götürecekt davranışlarda bulunmasına bağlanmıştır. Kişi bu sayede hem dünya da hem de ahirette kâr elde etmiş olacaktır. Eldeki sermaye ve kârı kaybetmemenin yolunu ise nefse uymamak ve şeytandan uzak durmakla mümkün olacağı belirtilmiştir. Aldanmış kişi Allah'a (c.c.) yönelmeyen, onun emrinde gitmeyen, kendi nefsinin uyup başıboşluk yapan kişidir. Boş vaktini faydalı, yararlı, iyi işler ile Allah (c.c.) yolunda harcamayan kişi de aldanmış kişidir. Herhangi bir işle meşgul olanlar bu aldanmışlığın dışındadır; meşguliyeti olmayanlar ise boş durdukları için aldanmış kişiler olup, boş durmak aleyhlerine delil olmaktadır (Canan, 1988, c. 16, s. 435-436).

İbn-i Ömer rivayetinde hadis-i şerifin “boş vakit” kısmıyla alakalı konunun “erteleme” boyutuna dikkat çekmiş ve kişinin akşama eriştiğinde hem dünya hem de ahiret işlerini yerine getirip sabahı beklememesini, sabaha eriştiğinde ise akşamı beklemeyip işlerini vakitlice bitirmesini buyurmuştur (DİB, 1987, c. 12, s. 178). İnsan ömrünün hesabını bilmeden işlerini ve sorumluluklarını “erteleme” yoluna gider ve bu durumu alışkanlık haline getirir. Bu işler ve sorumluluk içerisinde kendi yapacağı kişisel

işler; ailesine, topluma ve dinine karşı yerine getirmesi gereken birçok iş ve sorumluluk bulunmaktadır (Erdem, 2014, s. 36). İnsan bu işleri erteledikçe paralel olarak kişinin sorumlulukları da artmaktadır.

Dini ve hayati bir unsur olan boş zamanın nimet olarak vurgulandığı hadis-i şerifin toplumsal boyutu dikkate alınarak incelendiğinde Miladi 6. ve 7. yüzyılda İslam Arap toplumunda “boş vakit” kavramının olduğunu anlamaktayız. Peygamberimiz Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v) boş zamana hitaben hadis-i şerif zikrederek müminleri bu konuda uyarılmış ve müminlerin zamanını iyi, faydalı ve yararlı bir şekilde düzenlemesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Okumuş, 2005, s. 37). Boş zaman iyi ve faydalı değerlendirilip anlamlı bir şekilde geçirildiği zaman nimet olurken, faydasız, hayırsız ve nefsin kötü manada istediği şeyleri yerine getirince de nimet olmaktan çıkıp kişi için bir afet olmaktadır (el-Karadavi, 2020, s. 15). Nitekim boş zamanla ilgili bu bilgi Antik Yunan felsefesinin de boş zaman üzerine yüklediği anlamlarla paralellik göstermektedir. MÖ 500 yıllarında “Altın Çağ” olarak nitelendirilen dönemde (Munusturlar, 2018, s. 5) boş zamanın kişisel ve sosyal gelişim açısından büyük bir imkan olduğunu vurgulanmaktadır (Torkildsen, 2005, s. 13).

Kişi zamanının bereketli ve yararlı olmasını istiyorsa Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin işaret ettiği “zamana bağlı” yapılan ibadetleri ifa etmeli ve zamanın Allah (c.c.) tarafından insanlara verilmiş büyük nimetlerden biri olduğunun bilincinde olmalıdır. İslam’ın önde gelen büyükleri zamanı doğru kullanma hususunda bizlere daim örnek olmuşlardır. Peygamberler, alimler ve topluma mal olmuş örnek kişiler, kısa ömürlerine bütün insanlığın yapamadığı birçok şeyi sığdırmışlardır. Sabah erkenden kalkıp işe koyulmayı hayat prensibi haline getirmişlerdir. Örnek olarak İmam Gazali’ye o kadar çok eseri ömrü hayatına nasıl sığdırıp kaleme aldığı sorulunca “bana zaman içinde zaman verildi” diyerek zamanının bereketine vurgu yapmıştır. Nice uzun ömürlü insanlar ise hayatlarında hiçbir şey yapmadan bu dünya dan göçüp gitmektedirler (DİB, 2013, c. 1, s. 335).

Boş zamana israf boyutu açısından bakıldığında israfın sadece yiyecek, içecek, giyecek; mal-mülk, servet gibi durumlarda söz konusu olmadığını, boş zaman olgusunun da iyi değerlendirilmediğinde israf olacağını bununda kişiye bir sorumluluk yükleyeceği belirtilmektedir. Boş vaktin faydalı ve verimli kullanılması gerektiğinin insana sağladığı yararlarından biri de diğer birçok nimetin boş zamanı iyi yönetme ve boş zamanı iyi

değerlendirme ile mümkün olmasıdır. İnsan boş zamanların iyi yönettiği takdirde hayat şartlarında iyileşme ve gelişme meydana gelmektedir (DİB, 2013, c. 3, s. 522).

Karaküçük, (2014)'ün aktardığına göre Mısırlı İslam mütefekkeri Ahmed Emin “Evkatü'l-Ferağ” isimli makale çalışmasında; boş zamanların iş zamanları gibi değerlendirilmesi gerektiği, özellikle İslami öğretilerde yer alan faydalı işlerin, sporların, aktivitelerin yapılması; ilmi çalışmalarla meşgul olunması, Kur'an-ı Kerim ve hadis okunması, manevi ibadetlerle meşgul olunması gibi kısacası İslami hedefler gözetilerek bir amaç çerçevesinde boş zamanları değerlendirmenin gerektiğini vurgulamıştır (Karaküçük, 2014, s. 49).

Günümüzde Kapitalist sistem içerisinde boş zamanın büyük bir önemi vardır. Çünkü kapitalist sistem boş zamanı bir tüketim aracı olarak görür ve çalışanların mesai saatlerini boş zaman fazla olacak şekilde düzenler ve insanlar bu boş zamanlarında üretilen o ürünleri, eşyaları, araç ve gereçleri satın almak için boş vakitlerini kullanır. Kapitalist sistem kitlelere sunduğu değişik imkanlar ve seçenekler ile boş zamanı bir tüketim pazarı haline getirmiş ve boş zamanı bu pazarın olanaklarıyla ilişkilendirip boş zamanı bir “tüketim üssü” haline getirmiştir. Boş zamanın tüketici bir ticari meta haline gelmesi “boş zaman endüstrisinin” ortaya çıkmasına sebep olmuş; bu endüstri boş zaman olanaklarını sürekli yineleyerek yeni haz ve arzuların, çeşitli isteklerin üretimi ile meşgul olmuştur. Kısacası, boş zamanı hazcı tüketim haline dönüştürerek boş zamanın bu şekilde algılanmasına ve yaşanmasına neden olmuştur. Endüstri, hazcı tüketim sayesinde insanların boş vakitlerini satın alarak, insanları etkisi altına alır ve boş zamanlarına yön verir. Kapitalist sistem bu şekilde bir boş zaman anlayışı öngörmektedir (Aytaç, 2005, s. 6-8).

Hadis-i Şerif: “Beş şey gelmeden önce şu beş şeyin kıymetini bilin; Ölüm gelmeden önce hayatın, hasta olmadan önce sağlığın, meşguliyetten önce boş vaktin, ihtiyarlamadan önce gençliğin, yoksulluğa düşmeden önce zenginliğin kıymetini bil (Buhari, Rikak, 3; Tirmizi, Zühd, 25)”.

Hadis-i şerif insanın yaşamı boyunca değerini bilme hususunda zayıflık gösterdiği bazı unsurlardan bahsetmektedir. Bu unsurlardan biri de hadis-i şerifte zikredilen “meşguliyetten önce boş vaktin” ifadesidir. İslam dini, yaşamı belli bir zaman çerçevesine göre programlamıştır. Nitekim bu programlama namaz vakitleri, oruç vakti, hac vakti gibi

çeşitli birçok ibadette de görülmektedir (DİB, 2013, c. 1, s. 335). Hadis-i şerifte “boş vakit” vurgusu yapılması insanların boş zamana karşı bir farkındalık oluşturması açısından oldukça önem arz etmektedir. Boş zaman insanların içerisinde hayır ya da şer doldurduğu bir zaman dilimini ifade eder. İnsan boş zaman diliminde faydalı, yararlı kısacası hak üzerine bir iş ile meşgul olmazsa, nefsi batıl şeylerle meşgul olmaktadır. Sahabe efendilerimiz, dini veya dünyevi hiçbir iş ile ilgilenmeyip bomboş bir yaşam süren kişilerden hoşnut olmazlardı. Çünkü boş vakit hem erkek için hem de kadın için Allah (c.c.) tarafından hesap sorulacak bir zaman dilimidir (el-Karadavi, 2020, s. 17-18).

Hadis-i şerif, insanların her gününün ve zamanının kâr, fayda ve gelişim içerisinde olması gerektiğini öğütlemekte ve yararsız şeylerle de ilgilenilmemesi gerektiği vurgusunu yapmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hususta “iki günü eşit olan ziyandadır” hadis-i şerifini buyurarak konunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir. İnsan zamanını kendisine, ailesine, çevresine ve topluma faydalı işlerle harcaması gerekir. Nitekim insan din, dil, ırk, renk, mezhep, meşrep ayrımı yapmaksızın vakitlerini herhangi bir kişisel ayırım göstermeksizin tüm insanlığa faydalı ve yararlı olacak şekilde planlaması ve yönlendirmesi gerekir (Şentürk, 2017, c. II, s. 106-107). Tüm bunları yapması için de öncelikle zamanının, boş vakitlerinin farkına varması ve bu durumu yönlendirecek adımlar atması gerekmektedir.

Hadis-i Şerif: “Malayanıyi (faydasız söz ve lüzumsuz işleri) terk etmesi, kişinin iyi Müslüman oluşundandır (Tirmizi, Zühd, 11; İmam Malik, Muvatta, Hüsnü'l-Huluk, 3)”.

Boş zaman farkındalığı içerisinde değerlendirdiğimiz “malayanilik” kavramı ile ilgili hadisi şerifin şerhinde malayanilik bir insanın sözlerinde, davranışlarında, düşüncesinde, görmesinde, hayal etmesinde olabilmektedir. Malayanilik insanı hiç ilgilendirmeyen, insanın hem bugünü hem de yarını için kendisine fayda sağlamayan, ilgilendirilmediğinde kendisine hiçbir zararı olmayan gereksiz ve lüzumsuz meşguliyetlerdir. Bireyin malayanilik kavramından kendini korumasının ve bu durumdan uzaklaşmasının yolu ise İslam dininin temel prensipleri çerçevesinde yer alan haramlar, mekruh ve şüpheli durumlar gibi unsurlardan uzak durmasıyla mümkün olmaktadır. Malayanilik kavramı insanın sorumlulukları çerçevesinde değerlendirildiğinde insan; kalbi, gözü, dili, kulağı ve aklı gibi bütün azalarından hesaba çekilecektir. Bu durum ise insanın dünya hayatındaki davranışlarında dikkatli davranmasını, yaşamı boyunca iradeli

ve idareli olmasını, faydalı ve yararlı işlerle uğraşmasını, bu durumların bilincinde ve farkında olmasını, bu yolda olumlu alışkanlıklar kazanmasını gerekli kılmaktadır. Hadis-i şerif insana bir yöntem belirleyerek bu hususta hangi adımları atması gerektiği bilgisini de vermektedir. İnsan sürekli kendisine, ailesine ve topluma faydası olan yüksek işlerle meşgul olmalı, uğraştığı her meseleyi bir amaç çerçevesinde yerine getirmelidir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “malayaniliğin terki İslam’ın güzelliklerindedir” (Tirmizi, Zühd, 11; İbn Mace, Fiten, 12) buyurarak konunun ehemmiyetine dikkat çekmiş ve Müslümanları bu yolda şuurlu olmaya davet etmiştir (Canan, 1988, c. 16, s. 340-351).

Nitekim “malayanilik” durumu insanın bilhassa zorunlu işlerini yerine getirdikten sonra boş zamanlarında görülmektedir. Çalışmamızda bu hadis-i şerifi boş zaman farkındalığı altında ele almamızın sebebi, boş zamanları doğru, akıllı ve faydalı yönetme bilincinde olmamız gerektiği için malayanilik gibi unsurların boş zamanımızı yönetmede engel teşkil etmemesi ve bazı tuzaklara düşürmemesidir. Nitekim Resûlullah (s.a.v) “Biliniz ki Allah (c.c) kalbi gafil, boş işlerle meşgul bir kişinin duasını kabul etmez” (Tirmizi, Da’avat, 66) buyurarak malayanilik kavramının Müslümana büyük zararı olduğuna dikkat çekmiş ve bir Müslümanın asla istemediği bir durum olan “duasının kabul edilmemesi” gibi ağır bir durumun ortaya çıkacağına vurgu yapmıştır.

Malayani olarak nitelendirilen ve kaçınılması gereken söz, fiil ve davranışlar insanın şahsi görüş ve ilkelerine göre değil, İslam dininin temel prensipleri ve temel ilkeleri çerçevesi ile bağdaşan durumlar örnek alınarak belirlenir. Bu hususta İslam dininin yasakladığı haramlar, mekruhlar, şüpheli fiiller ve gereksiz görülen durumlar bu kapsamda malayani olarak değerlendirilmektedir. İslam dininin de yer alan helal durumlar, kendisine ve topluma faydalı fiiller, ilmi araştırma ve çalışmalar, dinin öğrenimi, ibadet etme, geçimini temin etme, asli ihtiyaçları temin etme, fizyolojik ihtiyaçlar ve diğer birçok zaruri durum malayanilik kapsamında yer almamaktadır (DİB, 2013, c. 3, s. 561-565). İnsanın toplum içerisindeki yanlış fiilleri, kötü sözleri, edepsiz söz ve tavırları, su-i zanda bulunması, gereksiz televizyon izleme, sosyal medyada çeşitli oyun ve gereksiz davranışlarda bulunma, magazin haberleri, insanı kötülüğe sürükleyecek farklı mecralar birer zaman tuzağı olarak kabul edilip aynı zamanda da günümüz zamanının malayanilik unsurlarıdır. Bu unsurlar insanları zorunlu olarak yapacağı birçok iş ve işlemden, İslam dininin emrettiği dini vazifelerden de alıkoyduğu için tasvip edilmemektedir (Karaküçük, 2019, s. 95).

Nitekim Bera İbni Azib (r.a)'den rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz (s.a.v) “boş şey kötüdür” (Buhari, el-Edebü'l-müfred) buyurmuş Müslümanları boş fiil ve davranışlarla ilgili uyarılmış ve bu hususta bir farkındalık oluşturmuştur. İnsan özellikle boş zamanların da kötü fiil ve durumlara yaklaşarak günaha girme hususunda iradesine hakim olmalıdır. Çünkü insan kötü fiil ve durumları asli zamanlarının dışında; boş zamanlarında gerçekleştirilmektedir. Peygamber Efendimiz'de (s.a.v) diğer birçok hadis-i şerifinde boş zamanın farkındalığına dikkat çekmiş ve Müslümanları bu hususta uyarmıştır. İslam bilginlerinden Muaviye bin Kurre (r.a); “Kıyamet günü en şiddetli hesap, boş vaktin hesabıdır” buyurmuş, İbn Mesud (r.a) insanın hesaba çekileceği nimetlerden bahsederken bunların “emniyet, sıhhat ve boş vakit” olduğunu vurgulamıştır. Bu rivayetlerden yola çıkarak boş zaman farkındalığının önemi ve ehemmiyeti vurgulanmış ve Müslümanlar her zaman ve her dönemde bu nimetlerle ilgili farkındalık oluşması için uyarılmıştır (http-2).

3.9. Hadis-i Şeriflerde Kişisel Farkındalık

Hadis-i şerif: “Kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah (c.c.) katında daha sevimlidir (Müslim, Kader, 34)”.

Allah (c.c.) insanı birçok üstün vasıflara sahip kılmış ve onu bazı özelliklerinden sebep diğer canlılardan farklı ve özel yaratmıştır. İnsan, zihni yapısı, bilinçli olması, idrak kabiliyetinin olması ve irade sahibi olması gibi özelliklerinden dolayı diğer canlılardan ayrılmıştır. İnsana bahşedilen bu özellikler onun aynı zamanda sorumluluk bilincinin ortaya çıkmasını, kendi özellik ve yeteneklerini tanımasını, çevresini ve dış dünyayı bilmesi ve öğrenmesi gibi durumları da beraberinde getirmiştir. İnsanın yeryüzünde üstün bir varlık kılınması ve bazı özelliklerin sadece insana özgü olması onu yükümlü kılmıştır (Doğan, 2007, s. 136). Bu yükümlülük insanın varlığını ve yaşamını idame ettirmesi açısından büyük öneme sahiptir. Bedeni korumak, sağlıklı, güçlü ve dayanıklı olmasını sağlamak ve bedeni tehlikeye atmamak asli sorumluluklarımız arasında yer almaktadır. Müslümanın sağlıklı ve kuvvetli olması hem dünyevi görevlerini hem de İslami görevlerini etkin ve verimli olacak şekilde yerine getirmesi açısından önemlidir. Birkaç husus bedenin korunması noktasında yol göstericidir. Bunlar; “sağlığımızı korumak ve dengeli beslenmek, yiyecek ve içecekler ile çevrenin ve bedenin temizliğine dikkat etmek, kötü ve zararlı alışkanlıklardan uzak durmak ve bunlardan korunmak, iyi, faydalı

ve yararlı alışkanlıklar edinmek, vücudumuzun sağlıklı, kuvvetli, dayanıklı ve güçlü olması için yaşam boyu fiziksel egzersiz ve spor yapmak” tır (Dede, 2010, s. 101-103).

Nitekim bir başka husus ise İslam dininde “zarurat-ı hamse” (korunması gereken beş ilke) adıyla bilinen bazı ilkelerin bulunmasıdır. Bunlar; dinin korunması, aklın korunması, canın korunması, malın korunması ve neslin korunmasıdır. Bu beş temel ilkeyi korumak İslam dinince zaruri görülmüştür. İnsan beden en güçlü ve kuvvetli olduğu zaman bu beş temel ilkenin korunması daha etkin olabilecektir (http-3).

Hadis-i şerif: “İnsan, kendisine nasıl davranılmasını istiyorsa, o kişide diğer insanlara öyle davransın (Müslim, İmare, 46)”.

Yaratılan tüm varlıklar içerisinde insanoğlunun yeri ve konumu diğer canlılardan farklı olarak “sorumluluk”, “akıl” ve “irade” bilinciyle donatılmıştır. Allah (c.c.) bu özelliklerin yanında insana eşsiz bir güzellikte yaratılış, ona şeref verme ve onu üstün kılma gibi birçok özellik de vermiştir. Bunların dışında insana çeşitli nimetleri bahşetmiş ve dünyayı onun istifadesine sunmuştur. Sorumluluk duygusu insanın hayatına yön veren ve yaşadığı dünyada onu amaçsız yaşam sürmekten kurtaran bir niteliktir. Sorumluluk duygusu gelişmiş insanlar kendi kişiliklerinin farkına varır ve bu bilinç doğrultusunda kaliteli bir yaşam sürer (DİB, 2013, c. 3, s. 99).

İslam dini açısından kişisel farkındalık kavramının niteliği, Müslümanların Allah’ın (c.c.) ve Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) emir ve yasaklarına uymaları ve diğer İslami öğretilere riayet ederek dini vecibelerini yerine getirmeleridir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “...bedeninin senin üzerinde hakkı vardır...” (Müslim, Sıyam, 193) buyurarak insanın ilk önce bedenini tanımasını ve ruhunun ihtiyaçlarını karşılmasını vurgulamaktadır. İnsan, bedenine iyi ve güzel bir şekilde bakmalı, yeme-içme, dinlenme gibi bedenin ihtiyacı olan unsurları da yerine getirmelidir. İnsan, bedeninin özelliklerinin farkında olmalı ve hayatını bu özelliklere göre şekillendirmelidir. İnsan hayatı içerisinde yaşamının vazgeçilmez unsurları olan akıl, can, mal, din ve namus gibi unsurlar da insanın hayatında yer aldığı korunması gerekli olan kişisel unsurlardır. Bu unsurların dışında insanın ailesine, çevresine ve topluma karşıda birçok sorumluluğu bulunmaktadır. Bu sorumluluklar insanın farkındalık bilincini arttırmakta ve insanın duyarsız kalmasını engellemektedir (DİB, 2013, c. 3, s. 100-104).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) “hepiniz çobansınız ve sorumluluğunuz altındakilerden mesulsünüz” (Buhari, Ahkam, 1, Cum’a 11, İstikraz, 20; Müslim, İmaret 20; Tirmizi, Cihad, 27; Davud, İmaret, 1) buyurarak, toplumdaki her insanın farklı birçok sorumluluğu olduğu ve bu sorumluluk neticesinde hareket etmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. “Çobansınız” tabirinden maksat “güvenilir olan kişi” manasıdır. İnsan, kendi farklılıklarını bilen ve bu şekilde sosyal yaşam içerisinde konumlanarak gerekli sorumlulukları üstlenerek yaşamını idame ettirir. Bu sorumluluklar içerisinde insanın; ailesine bakması, işlerini yürütmesi, haklara riayet etmesi, emri altındakileri koruması, verilen işleri yerine getirmesi gibi birçok sorumluluğu bulunmaktadır. İnsanın çevresine karşı sorumluluğunun yanında kendi şahsi sorumluluğu da bulunmaktadır. İslam dini açısından insana emredilen ve yasaklanan söz, fiil ve davranışlarında insan açısından bir sorumluluğu bulunmaktadır. Nitekim insan yaşantısı içerisindeki bu unsurların farkında olmalı ve bu bilinçle İslam dininin emrettiği şekilde hayat sürmelidir (Canan, 1988, c. 5, s. 389-390).

Hadis-i şerif: “Ebu Berze el-Eslemi’nin (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Kıyamet gününde hiçbir kul, ömrünü nasıl ve nerede tükettiği, ilmi ile ne yaptığı, malını nereden kazanıp nerede harcadığı ve bedenini ne uğruna yıprattığı sorulmadıkça bir yere kıpırdayamayacaktır (Tirmizi, Sıfatü’l-Kıyame, 1)”.

Kişisel farkındalık kapsamında ele aldığımız diğer bir hadis-i şerif insanın ömrünü ne uğurda tükettiği, dünya hayatında öğrendiği ilmi, kazandığı malı ne uğurda feda ettiği ve bedenini ne gibi işlerde kullandığı (Tirmizi, Sıfatü’l-Kıyame, 1) gibi insanı yakından ilgilendiren konulardan İslam dinince sorumlu olmasıdır. Birey olarak insanın dışarıdan nasıl görüldüğü ve çevresinde nasıl algılandığı önem arz etmektedir. İnsan çevresine karşı duyarlı olmalı, rahatsız edici söz ve tavırlarda bulunmamalı, kişiliği ve karakteri ile diğer insanlara güven vermeli ve saygılı davranışlar sergilemelidir. Nitekim kıyamet günü insan dünya da yaptığı her işten hesaba çekilecek ve sorumlu birer varlık olarak söz ve fiillerinden yargılanacaktır (DİB, 2013, c. 7, s. 468).

Hadis-i şerifte zikredilen “insanın ömrünü ne uğurda tükettiği” tabirinden maksat, insanın iman edip ibadetlerini yerine getirmesi gibi Allah’a (c.c.) karşı olan sorumlulukları, temiz bir hayat sürüp bedenimize ve sağlığımıza iyi bakmak gibi kendisine karşı olan sorumlulukları, kendisini türlü zahmetlerle büyüten anne ve babasına karşı hürmetli, saygılı ve edepli davranışlar sergilemesi gibi anne-babasına karşı olan

sorumlulukları, geçimini temin edip haklarına riayet eden ve her türlü ihtiyacını gidermek gibi ailesine karşı olan sorumlulukları, toplum içerisinde yardım ve dayanışma, birbirine sahip çıkma, huzurun sağlanması, kötülüklerden engel olunması gibi topluma karşı olan sorumluluklar ve dünya nimetlerini israf etmeme, çevreyi kirletmeme, yaşadığımız dünyaya sahip çıkıp doğal yaşamı koruma gibi çevreye karşı olan sorumluluklar gibi birçok sorumluluk unsuru insanın ömür hayatı ile ilişkilidir (Altuntaş, 2020, s. 17-22).

“İlmi ile ne yaptığı” tabirinden maksat insanın dünya hayatında öğrendiği ilmi ne uğurda harcadığı, iyi niyetle mi bu ilmi öğrendiği yoksa şöhret, heves ve kibir gibi İslam dininin asla tasvip etmediği bir uğurda mı kullanmak için öğrendiğidir (DİB, 2013, c. 1, s. 371-384). Nitekim hadis-i şerifte ilim konusuna vurgu yapılması bu konuda bir farkındalığın oluşması açısından önem arz etmektedir. Çünkü ilim kişinin hayatına yön veren önemli bir etkidir.

“Bedenini ne uğruna yıprattığı” tabiri insanın fiili durumlar karşısında kullandığı bedeninden sorumlu olup bunun sonucunda hesap vereceğidir. İnsan ilk önce bedenine temiz ve sağlıklı bakmalı, bedeninin kişisel ihtiyaçlarını gidermeli ve bedenini zorlayıcı fiillerde bulunmamalıdır. İnsan bedeninin dengesini koruyacak ve bedeninin kendisine Allah (c.c.) tarafından verilen bir emanet olduğunu bilmeli; bunun farkında olmalı ve bu emanete sahip çıkmalıdır. Allah (c.c.) insana en güzel bedeni vermiş ve aynı şekilde bu bedeninin korunmasını istemiştir (DİB, 2013, c. 7, s. 467-468). İslam dini insan sağlığının korunmasına büyük önem vermiş, sağlığı bozucu her türlü durumlardan uzak durmamızı emretmiştir (Şentürk, 2017, s. 344).

Hadis-i şerifte ayrıca Allah’ın (c.c.) insanlara verdiği bu imkan ve olanakların, çeşitli nimetlerin ve hadis-i şerifte geçen unsurların bir karşılığı olarak hesap sorulacağıdır. İnsanın dünya da yaptığı iş ve işlemler, aldığı her karar, çevresine karşı tutumu, dini anlamdaki sorumlulukları gibi birçok nitelik iyi ya da kötü manada bir karşılık bulacaktır (Karadaş, 2020, s. 66-67). Nitekim bu hususta hadis-i şerifte vurgulanan etkenlerin bireyin farkındalık içerisinde hayatını idame ettirmesi ve bu etkenleri bilinçle şekilde yönlendirmesi de bireye önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

İslam dinince sorumluluk bilinci, insanın yerine getirmesi gereken görev ve sorumlulukları yapıp yapmadığı, iman, amel, fiil, söz ve davranışlarının İslam dininin

prensiplerine uygun olup olmadığı konusunda hesaba çekilmesidir. Kalp, inandığı, düşündüğü, planladığı ve fiili olarak yapmaya niyetlendiği şeylerden; göz, gördüğü, izlediği ve baktığı şeylerden; kulak ise duyduğu, işittiği ve dinlediği şeylerden sorumlu olacaktır. Bu yüzden insan dünyada yapıp ettiği ve bu yaptığı şeylerde aracı olarak kullandığı ne varsa bunların farkında olmalı ve yaşamını bu şekilde sürdürmelidir (Karagöz, 2009, s. 40).

3.10. Hadis-i Şeriflerde Zaman Yönetimi

Hadis-i Şerif: “Ebu Hüreyre’nin (r.a) anlattığına göre, Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Allah (c.c.) buyurdu ki Âdemoğlu zamana söver. Halbuki zamanı var eden benim, gece de gündüz de benim elimdedir (Buhari, Edeb, 101; Ebu Davud, Edep, 181)”.

Hadis-i Şerif: “Zamana (dehre) lanet etmeyin. Çünkü onu Allah (c.c.) yaratmıştır (Müslim, Elfaz, 2)”.

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) hadis-i şerifi buyurmasındaki maksat; Cahiliye toplumunun Kur’an-ı Kerim’in getirdiklerini reddederek, zaman kavramını anlayamamaları ve bütün kötülüklerin başı olarak zaman kavramını sorumlu tutmalarıdır. Cahiliye toplumu zamanı kötülüklerin kaynağı olarak görüyor ve türlü sıkıntı ve meşakkat durumlarında zamana sövüyor ve lanet okuyorlardı. Zaman kavramı cahiliye toplumu için adı olmayan bir İlah, kaderlerine hükmeden bir Tanrı ve onları hayattan koparıp öldüren gizli bir güçtü. Cahiliye toplumundaki zaman kavramı İslam dininin temel inanç değerlerine karşı çıkan ve İslam dininin temel öğretileri ile bağdaşmayan bir unsur olarak yer almıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) cahiliye toplumunun bu düşüncelerini reddetmiş ve zaman kavramının Allah (c.c.) tarafından yaratılmış bir olgu olduğunu, zamanı yaratanın; yıllara, aylara, günlere, saatlere, saniyelere ve saliselere bölünen de yine Allah (c.c.) olduğunu buyurmuş ve hadis-i şerifi bu olaylar üzerine zikretmiştir. Hadis-i şerifin anlatımında “Allah buyurdu ki” ifadesi ile Allah’a (c.c.) vurgu yapılması, söylenen sözlerin kesin bir yargı olduğunu ispatlamaktadır (DİB, 2013, c. 1, s. 327-336; el-Cevziyye, 1990, c. 2, s. 363-364). Hadis-i şerifte zikredilen “zamana sövmek, dehre lanet etmek” tabirinden maksat bütün zaman mefhumunu, gece ve gündüzü yaratan Allah’a (c.c.) karşı bir sövmedir. Çünkü bütün kainatı yaratan, gece ve gündüzün oluşmasını sağlayan ve zamanı yaratan Allah’tır (c.c).

Hadis-i şerif de zikredilen gece ve gündüz kavramı, insanlar için içerisinde büyük nimetlerin bulunduğu bir zaman dilimidir. Gece zamanının en büyük nimetleri uyku, istirahat, dinlenme, sakinlik vb. durumlar olup bu nimetler gündüzde yapılacağı gibi tam verim açısından gece daha özel kılınmıştır. Uykunun gece yapılabileceği gibi gündüzün kısa bir bölümünde de yapıldığı hadis-i şeriflerde görülmektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) gündüz vaktine özel öğle vaktinde "kaylule" adı verilen kısa bir uyku uyuduğu da rivayet edilmiştir. Kaylulenin insan bedenine ve zihnine faydalı olduğu, zamanı verimli kullanma açısından önemli olduğu gibi faydalı özellikleri bulunmaktadır. Kaylulenin hem ömür hem de rızık açısından değişik yararları da bulunmaktadır. Yarım saat kaylulenin gece uykusundan iki saate eşdeğer olduğu, bu durum da insanın çalışması açısından daha verimli olmasına ve rızıkının artmasına vesile olduğu da rivayet edilmiştir (Canan, 1988, c. 16, s. 88-92).

Hadis-i Şerif: "İnsanoğlu kıyamet günü beş şeyden hesaba çekilmedikçe yerinden kımlidayamayacaktır: Ömrünü nasıl tükettiğinden, gençliğini nasıl yıprattığından, malını nereden kazanıp nerede harcadığından ve öğrendiği bilgilerle nasıl amel ettiğinden (Tirmizi, Sıfatü'l-Kıyame, 1)".

Hadis-i Şerif: "Ebu Bekre'den (r.a) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki zaman Allah'ın (c.c.) gökleri ve yeri yarattığı gündeki (ilk) biçimine dönmüştür. Sene on iki aydır. Bunlardan dördü (savaşılması) haram aylardır. Üçü ardı ardınadır ki bunlar; Zilkade, Zilhicce ve Muharrem aylarıdır. (Diğeri ise) Cümada (el-ahir) ile Şaban arasındaki Mudar'ın Receb ayıdır (Buhari, Bed'ü'l-Halk, 2)".

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) hadis-i şerifi zikretmesinde bazı özel sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerden ilki, zaman kavramının yaratılmasının, zamanın tanzim edilmesinin, zamanın aylara bölünmesinin ve isimlendirilmesinin Allah (c.c) tarafından oluşturulduğudur. İkinci husus ise, Arap toplumundaki bazı kabilelerin ayların yerini değiştirmek suretiyle takvimle oynamaları hadis-i şerifin zikredilmesinde önemli rol oynamıştır. Hadis-i şerifte zikredilen "Mudar'ın Receb ayı" ifadesiyle Mudar kabilesinin hicri takvimde yer alan aylara sadık kaldığı, özellikle Recep ayında değişiklik yapmak isteyen Rebia kabilesine karşı olması gerektiği gibi davrandığı rivayet edilmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) dokuzuncu ayı ramazan ayı olan ve on iki aydan oluşan bu sıralama düzeninin Allah'ın (c.c.) emrettiği şekilde olduğunu ve insanların gerek ibadet

hayatını gerekse dünyevi iş ve işlemlerini bu düzene göre ayarlamaları gerektiğini emretmiştir (DİB, 2013, c. 1, s. 330-331).

Hadis-i Şerif: “Ebu Hüreyre’den (r.a) rivayet edildiğine göre, Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: İlim kaybolmadıkça, depremler çoğalmadıkça, zaman kısalmadıkça, fitneler ortaya çıkmadıkça, herc yani cinayetler artmadıkça ve elinizde mal çoğalıp taşmadıkça kıyamet kopmaz (Buhari, İstiska, 27)”.

Hadis-i şerifte zikredilen “zaman kısalmadıkça” tabiriyle alakalı olarak; günümüz dünyasında gerekli olmayan birçok meşgalenin ortaya çıkması ve bu meşgalelerin giderek artış göstermesi, teknolojinin gelişmesinden sebep yaşamın her bakımdan hızlanması, dünyanın en ücra noktasında olan bir olayın çok hızlı bir şekilde çeşitli telekomünikasyon şebekeleri aracılığı ile tüm dünyaya yayılması, dünyanın bir bölgesinde olan bir olayın dünyanın farkı birçok bölgesinde hızlı bir şekilde tesirini göstermesi hadis-i şerifin tabirinin izahlarından (DİB, 2013, c. 7, s. 595-596).

Hadis-i Şerif: “Ebu Hüreyre’den (r.a) nakledildiğine göre, Allah Resûlü (s.a.v) cuma gününden bahsetti ve şöyle buyurdu: Onda öyle bir an vardır ki şayet bir Müslüman kul namaz kılarken o ana rastlar da Allah’tan (c.c.) bir şey isterse, Allah (c.c.) ona dilediğini mutlaka verir (Müslim, Cum’a, 13)”.

Hadis-i Şerif: “Allah’ım! Ümmetim için (günün) erken vakitlerini bereketli kıl (DİB, 2013, c.5, s.35)”.

İslam dininde bazı ay ve günler diğer ay ve günlerden manevi olarak daha faziletlidir ve özel kılınmıştır. Hadis-i şerifte zikredilen “cuma günü” Müslümanlar için haftanın en değerli günüdür ve cuma günü farklı yaşanmaktadır. Bu husus ile alakalı Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) zikrettiği başka bir hadis-i şerif Cuma gününün önemini konusunu açıklamaktadır. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) buyurduğu hadis-i şerife Cuma gününün önemine hitaben; Cuma gününün günlerin efendisi olduğu, Allah (c.c.) katında en faziletli gün olduğu, ramazan ve kurban bayram günlerinden de üstün olduğu, Hz. Âdem’in (a.s) cuma günü yaratıldığı; cennetten Cuma günü çıkarılıp yeryüzüne indirildiği ve Hz. Âdem’in (a.s) cuma günü vefat ettiği, kıyametin Cuma günü kopacağı, Cuma günü belli olmayan bir an da duaların kabul edileceği, meleklerin, semanın, rüzgarların, dağların ve denizlerin Cuma gününden korktuğu gibi bazı özellikler hadis-i

şerifte zikredilmiş (İbn Mace, İkametu's-Salat, 79) ve bulgu olarak tespit ettiğimiz hadis-i şerifi açıklamıştır (Canan, 2008, s. 51).

İslam dininde zamanın etkin ve verimli kullanılmasında çeşitli birçok yöntem bulunmaktadır. el-Karadavi, (2020) “Müslüman hayatında vakit” isimli kitabında “vakit yönetimi” başlığı altında İslam dininde zamanın nasıl etkin ve verimli yönetilmesi hususunda detaylı bilgiler vermektedir. Mümin bir kişinin gerek dünyevi gerekse dini işlerini hemen yerine getirmesi, önemli işleri varken önemsiz işlerle vakit kaybetmemesi, zamana dayalı işler varken zamansız işlerle meşgul olmaması bu yöntemlerden bazılarıdır. Nitekim günümüzde sorumluluğu fazla olan insanların vakitlerini belli bir program çerçevesinde planlamaya ve zamanlarını yönetmeye ihtiyaçları vardır. İnsanlar bu planlama ve yönetme çerçevesinde işlerini tertip ve düzen içerisinde yerine getirmiş olacak ve arta kalan zaman dilimleri de olacaktır. Zaman yönetimi içerisinde insanın mutlaka dinlenmeye ve eğlenmeye de vakit ayırması gerekmektedir. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Muhakkak ki bedeninin senin üzerinde hakkı vardır” buyurmuş, Hz. Ali (r.a) “her saatte bir kalplerinizi dinlendirin, çünkü kalp zorlandığı zaman körleşir” buyurarak dinlenme ve istirahate dikkat çekmişlerdir. Dinlenme ve istirahatın bedeninin bir hakkı olduğu ve bu hakkın da mutlaka yerine getirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (el-Karadavi, 2020, s. 21-23).

İslam Tasavvuf Düşüncesinde zaman kavramıyla alakalı iki kavram öne çıkmaktadır. Bunlar; “ibnu'l-vakt” ve “ebu'l-vakt” kavramlarıdır. İbnu'l-vakt kavramı, Türkçe “vaktin oğlu” anlamına gelip vaktin kişiyi yönetmesi, vaktin içerisindeki durumlardan etkilenme, vaktin gerektirdiği her hal den nasibini alma, vaktin tesiri altında yaşam sürme gibi anlamlara gelmektedir. Ebu'l-vakt ise Türkçe “vaktin babası” anlamına gelmekte olup “İbnu'l-vakt” kavramının tersi olup kişinin vaktin üzerinde yaşaması, vaktin hal ve değişimlerinden etkilenmemesi, zamana hükmetme gibi anlamlara gelmektedir. Kısacası “ibnu'l-vakt” kavramı “zamana mahkum olmak” anlamına gelirken, “ebu'l-vakt” kavramı ise “zamana hakim olmak” anlamına gelmektedir (Günaydin, 2020, s. 327-329). İbnu'l-vakt kavramının karşılığı günümüz zaman yönetimi içerisinde yer alan kendini akıntıya bırakma yaklaşımı ile paralellik göstermektedir. Kendini akıntıya bırakma yaklaşımı bireylerin kendilerini zamana bırakarak zaman akışı içerisinde olması gereken ve yaşanması gereken ne varsa; bunların yerine gelmesini savunan bir yaklaşım türüdür (Akbeyik, 2013, s. 57).

İslam tasavvuf düşüncesinde “ibnu'l-vakt” kavramı ile ilgili sofilerin tarikat görevleri, dersleri ve işlerini icra etmede vakti gözetmenin, bu fiiller yoluyla meydana gelecek olan halleri ve nefsi hesaba çekmenin, muhasebesini yapmanın Allah’a (c.c.) vuslat yolunda önemli hususlardan biri olduğu ifade edilmiştir. Sofi, bulunduğu vakit içerisinde o vakitte yapılması en uygun olan ibadet durumlarından en iyisini yapmakla meşgul olmalıdır. Nitekim bu yüzden mutasavvıflar kendilerini “ibnu'l-vakt” (vaktin çocuğu, vaktin oğlu, vaktin uşağı) olarak nitelendirirler. Ebu'l-vakt ise “ibnu'l-vakt” makamının bir üst derecesi olup zaman mefhumundan kurtulma, zamanı kendi idaresi altında yönlendirme, zamana yön verme gibi halleri kapsamaktadır. Tasavvuf düşüncesinde birçok mutasavvıf “ibnu'l-vakt” olarak kalmayı istemekte olup “ebu'l-vakt” makamının getireceği sorumluluktan uzak durmaktadırlar (Yıldırım, 2015, s. 5).

3.10.1. Zamanın izafiliği

İslam dininde zaman kavramının izafi olduğu yani kesinlik ve mutlak arz etmediği düşüncesi birçok ayet-i kerime ve hadis-i şerifte yer almaktadır. Çalışmamızın Tefsir bölümünde tespit edilen bulgularda ilgili ayet-i kerimeler ile zamanın izafiliği anlatılmış olup bu bölümde sadece hadis-i şerifler üzerinden zamanın izafiliği konusu hakkında kısa bilgi verilecektir.

Hadis-i Şerif: “Ebu Hüreyre (r.a) rivayet etti ki, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Müslümanların fakirleri zenginlerinden, yarım gün önce cennete girecektir ki bu da beş yüz yıldır (Tirmizi, Zühd, 37)”.

Hadis-i Şerif: “Nevvas b. Sem'an el-Kilabi'den (r.a) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v) “...Ashabının Deccal'in dünyada ne kadar kalacağını sorması üzerine şu cevabı vermiştir: Kırk gün (kalacak). Onun bir günü bir sene gibidir, bir günü bir ay gibidir, bir günü de bir hafta gibidir. Diğer günleri sizin günleriniz gibidir... (Ebu Davud, Melahim, 14)”.

Hadis-i Şerif: “Enes b. Malik'den (r.a.) rivayete göre, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Zaman yakınlaşmadıkça kıyamet kopmaz. Bu yakınlaşma öyle olur ki, bir yıl bir ay gibi; ay hafta gibi, hafta gün gibi; gün saat gibi, saat de bir çıra tutuşması gibi (kısa) olur (Tirmizi, Zühd, 24)”.

Hadis-i şerif: “İbn Amr İbni’l-As (r.a) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Allah (c.c.) mahlukatın miktarını, semavat ve arzı yaratmazdan elli bin sene evvel, arşı da su üzerinde iken yazdı (Müslim, Kader, 16; Tirmizi, Kader, 18)”.

Yukarıda zikredilen hadis-i şerifler İslam dininde zaman mefhumunun ayet-i kerimelerde ifade edildiği gibi hadis-i şerifler özelinde de izafi olduğunun kanıtıdır. Yukarıdaki ilk hadis-i şerifte Peygamber Efendimiz (s.a.v.) “fakir ve zenginin cennete girmesi” üzerinden zamanın izafiliğine dikkat çekmiş ve bu hususta zengin ve fakir kimselerin aralarındaki yarım günün dünyadaki zaman kavramı ve zaman hesaplamasına göre 500 yıl olduğunu ifade etmiştir. İfade edilen 500 yılın ahiretteki karşılığı yarım gün olarak nitelendirilmiş ve zaman kavramının dünya da farklı bir işleyiş ahirette de farklı bir işleyiş ile yaşandığını vurgulamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanın izafiliğini farklı birçok olay ve durumla da izah etmiş ve ilgili hadis-i şeriflerle (Tirmizi, Zühd, 24; Ebu Davud, Melahim, 14) de bu durumu desteklemiştir. Günümüz dünya yaşantısında da zamanın izafiliği bireysel anlamda karşılık bulmaktadır. İnsan içinde bulunduğu durumlardan sebep zamanın bazen çok yavaş ilerlediğini bazen ise çok hızlı ilerlediğini düşünür; güzel bir yaşantıda zamanın hızlı, sıkıntılı bir yaşantıda ise zamanın yavaş ilerlediği algısına kapılmaktadır. Bu yüzden zaman Allah (c.c) tarafından yaratılan, Allah’ın (c.c.) kudreti ile şekillenen ve çeşitli şartlara göre değişen bir olgudur (DİB, 2013, c. 1, s. 323-336).

Nitekim Ebu Said el-Hudri’nin (r.a) rivayet ettiğine göre Peygamber Efendimiz’e (s.a.v) Mearic suresi 4. ayet-i kerime (Mearic Suresi, 70/4) nazil olmuş ve ayet-i kerime de geçen “miktarı elli bin sene olan gün” tabirinin çok uzun bir gün olduğu hususunda diğer sahabeler tarafından soru sorulmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu tabirin müminler için kolay bir gün olarak geçeceği ve müminlerin dünya hayatında kıldığı farz bir namaz miktarından da hafif olacağını (http-4) buyurmuştur. Hadis-i şeriften de anlaşılacağı üzere dünya hayatı ile ahiret hayatının zaman bakımından farklı olduğu ve bu hususun delili olarak birçok ayet-i kerime nazil olmuş ve Peygamber Efendimiz’de (s.a.v) birçok hadis-i şerif zikretmiştir.

İslam dininde yer alan zamanın izafiliği Sübjektif zaman olarak bilinen bir zaman türü ile benzer özellikler taşımaktadır. Sübjektif zaman hissedilen, algılanan veya o an yaşanan durumdur (Akatay, 2003, s. 282-283). Sübjektif zaman, insanın içerisinde bulunduğu ortama göre değişen, insanın duygu durumuna göre ve o an ki ruh haline göre

şekil alan zamandır (Incaz vd., 2017, s. 486). Mesela, çok severek yaptığımız bir ibadeti yerine getirirken zamanın hızlı geçtiğini ve nasıl geçtiğini hissedemeyiz fakat Ramazan ayında oruç tuttuğumuz vakit zamanın geçmediğini, çok uzun bir zaman diliminde bu ibadeti yerine getirdiğimizi hissederiz. Bu duygu durumu hem İslam dinindeki zamanın izafiliğini göstermekte hem de sübjektif zamanın örneğini teşkil etmektedir.

3.10.2. Özel zaman dilimleri

İslam dini ayların, günlerin ve farklı zaman dilimlerinin hepsini bir tutmamış bazı ay, gün ve geceleri diğer zamanlara nazaran ve birçok sebepten ötürü özel, mübarek ve faziletli kılmıştır. Özel kılınmasının sebebi insanoğlunun bu günlerin farklı bir zaman dilimi olduğunun farkında olması ve bu zaman dilimlerinin faziletçe farklı bir maneviyat içerdiğinin bilinmesiyle ilgilidir. Peygamber Efendimiz’de (s.a.v) birçok hadis-i şerifinde bu özel günlere dikkat çekmiş ve Müslümanları bu hususta dikkatli davranmaya ve bu zaman dilimlerini ifa ederken gerekli hassasiyeti göstermeleri konusunda uyarmıştır (Canan, 2008, s. 48). Hadis-i şeriflerde zikredilen bu özel, mübarek ve faziletli kılınan günler ise; “Kurban Bayramı günleri” (Ebu Davud, Menasik, 19), “zilhicce ayının ilk on günü” (Ebu Davud, Savm, 61; Tirmizi, Savm, 52) “bayram öncesi arafe günleri” (Müslim, Hacc, 436; Nesai, Hacc, 194), “Şaban ayının 15. Gecesi” (Tirmizi, Savm, 39), Cuma günü (Ebu Davud, Salat, 207; Nesai, Cum’a, 5) “Cuma günü içerisinde belli olmayan bir an ve belli olmayan bir zaman dilimi” (Buhari, Cum’a, 37, Talak 24, Da’avat, 61; Müslim, Cum’a, 13; İmam Malik, Muvatta, Cum’a, 15; Nesai, Cum’a, 45) “Muharrem ayı” (Müslim, Sıyam, 202; Ebu Davud, Savm, 55; Tirmizi, Salat, 324; Nesai, Kıyamu’l-Leyl, 7) “gecenin bir saati” (Müslim, Musafirin, 166) “Ramazan ayı” (Buhari, Savm, 5; Bed’ü’l-Halk, 11; Müslim, Sıyam, 2; Nesai, Sıyam, 5) “Kadir gecesi” (Tirmizi, Tefsir, Kadr) “Aşure günü” (Tirmizi, Savm, 48) “hicri ayların 13,14 ve 15. günleri” (Eyyam-ı Bid) (Ebu Davud, Savm, 68; Nesai, Savm, 83) “namaz vakitleri” (Müslim, Mesacid, 176, 177; Tirmizi, Salat, 115; Nesai, Mevakit, 12) gibi zaman dilimleridir (Canan, 1988).

3.10.3. Mekruh vakitler

İslam dininde bazı ay ve günlerin faziletli ve değerli olmasının yanında bazı zamanlar ise mekruh vakit kapsamında değerlendirilmiştir. İslam dini Allah’tan (c.c.) başkası adına ibadet etmeyi ya da bu tarz davranışları çağrıştıracak bütün tutumları

yasaklamıştır. Bazı vakitlerin de mekruh vakit olmasının sebebi bu şekilde değerlendirilmiştir. Bu vakitlerde ibadetler kısıtlanmış ve bazı dini vecibelerin de yapılması yasaklanmıştır. Bu mekruh vakitler; “Güneşin doğmasından yükselmesine kadar olan zaman dilimi, güneş tam tepe noktasında olduğu vakit ve güneşin batma zamanı” gibi vakitler olup İslam dinince mekruh kabul edilen vakitlerdir. Mekruh vakitlerde özellikle “namaz ibadeti” kesinlikle yasaklanmıştır. Bu vakitlerin mekruh kabul edilmesinin sebepleriyle ilgili olarak Mecusiler (ateşe tapanlar)’in ibadet vakitleri olması ve Müslümanların onlara benzememesi hasebiyle mekruh olduğu (DİB, 2018, s. 120) gibi görüşler ileri sürülmüştür.

3.11. Hadislerde Boş Zaman Becerileri

3.11.1. Bireysel Sporlar

3.11.1.1. Amatör balıkçılık ve deniz avı

Hadis-i şerif: “Cabir’den (r.a) rivayet edildiğine göre; “Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: “Denizin dışarı attığı veya yarısından çekildiği balığı yiyin. Denizin içinde ölmüş ve suyun üstüne çıkmış (tafi) balığı yemeyin (Buhari, Sayd, 12; Müslim, Sayd, 17; Ebu Davud, Et’ime, 47)”.

Hadis-i şerif: “Bu, Allah’ın (c.c.) sizin için (denizden) çıkardığı bir rızaktır (Tirmizi, Kıyamet, 35; Nesai, Sayd, 35)”.

Hadis-i şerifte başta balık olmak üzere çeşitli deniz hayvanının avlanmasının ve yenmesinin helal olduğunu bildirilmektedir. Deniz hayvanı su içerisinde öldüğü bilinip daha sonra su yüzeyine çıktığında bu hayvanın da avlanıp yenilmesinde sakınca bulunmamaktadır (DİB, 1987, c. 12, s. 19). İslami mezheplerde deniz avı ve deniz ürünleri ile ilgili farklı hükümler söz konusudur. Bu hükümler ilgili ayet-i kerime ve hadis-i şerifler neticesinde ortaya konmuştur (Kahraman & Gül, 2020, s. 175-200). Çalışmamızda amatör balıkçılık ve deniz avının hükmü konusundan ziyade daha çok bir boş zaman becerisi olarak yapılabileceği üzerinde durulmuştur.

3.11.1.2. Atıcılık ve Okçuluk

Hadis-i şerif: “İbnu Amir’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v)’in şöyle söylediğini işittim: Kim atıcılık öğrenir ve sonra bırakırsa o bizden değildir veya asi olmuştur (İbn Mace, Cihad, 19)”.

Hadis-i şerif: “Ukbe b. Amir (r.a), Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Allah (c.c.) tek bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete koyar: 1- Onu yapan; yeter ki bunu hayır maksadıyla yapısın 2- atan 3- atana ulaştıran (Müslim, İmare, 169; İbn Mace, Cihad, 19)”.

Hadis-i şerif: “Kim öğrendikten sonra atışı, nefretle terk ederse bilsin ki, bir nimeti terk etmiştir veya Resûlullah şöyle dedi: Bu nimete karşı nankörlük etmiştir (Tirmizi, Fedailu'l-Cihad, 18)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Ebu Hüreyre (r.a) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Şu üç şeyde armağan vardır: Deve yarışı veya at yarışı veya ok yarışı (Ebu Davud, Cihad, 67; Tirmizi, Cihad, 22; Nesai, Hayl, 14)”.

Hadis-i şerif: “...Kişinin atını terbiye etmesi, hanımıyla şakalaşması, yayla ok atıp, atılan okları toplaması. Bunlar Hak'tandır (Tirmizi, Fedailu'l-Cihad, 11; Ebu Davud, Cihad, 24)”.

Hadis-i şerif: “Seleme İbnu'l-Ekva'dan (r.a) rivayetle Resûlullah (s.a.v) çarşıda ok yarışı yapan Beni Eslem kabilesinden bir grupla karşılaşmıştı. Onlara: “Ey İsmail oğulları, atın, zira atalarınız atıcı idiler. Atın, ben falan kabileyi tutuyorum” dedi. Bu söz üzerine bir grup atıştan vazgeçti. Efendimiz (s.a.v): “Ne oldu, niye atmıyorsunuz?” diye sordu. Şöyle cevap verdiler: “Nasıl atalım, siz öbür tarafı tutuyorsunuz!” Bunun üzerine: “Atın!” dedi, “ben hepimizi, her iki tarafı da tutuyorum (Buhari, Cihad, 78, Enbiya 12, Menakıb, 4)”.

Hadis-i şeriflerden rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.v) sadece “ok” kavramını ele almamış, buyurmuş olduğu bazı hadis-i şeriflerde “atıcılık, atma, atan” gibi tabirler kullanmıştır. Özellikle “atma” tabirini kullanması her devri kapsayan bir tabir olmakla beraber o dönemlerde “ok ve mızrak” meşhur atma araç ve gereçleri iken günümüzde “füze, roket, bomba, mermi” gibi daha teknolojik ve devre daha uygun aletler ortaya çıkmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “atıcılık” ile ilgili “Allah (c.c.) tek bir ok sebebiyle üç kişiyi cennete koyar” hadis-i şerifi ile “müjdeleyici” ifade kullanırken “Kim atıcılık öğrenir ve sonra bırakırsa o bizden değildir” hadis-i şerifi ile de yeren ifadeler kullanmıştır. Nitekim bu tabirler ile atıcılığın ne kadar önemli olduğu vurgulanmakta ve bu konuya Müslümanların dikkati çekilmektedir. Sahabe Efendilerimiz ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bu teşviklerine karşılık atıcılığa büyük önem vermiş ve her fırsatta atıcılık ile ilgilenmişlerdir. Atıcılığın askeri önemi dışında boş zamanları değerlendirme,

can sıkıntısını giderme, kişinin eğlenme ihtiyacı, zamanın etkili ve verimli kullanılması gibi durumlarda da yapılabileceği rivayet edilmiştir (Canan, 1988, c. 7, s. 147-149).

Hamidullah, (2003)'ın aktardığına göre Peygamber Efendimiz (s.a.v) askeri gücü arttırmak, gençlerin boş vakitlerini değerlendirmesini sağlamak gibi durumlardan sebep ok ve mızrak gibi sporların yapılmasını ve yarışmalar düzenlenmesini teşvik etmiştir. "Dirkele" adında mızraklarla oynanan yerel ve geleneksel bir spor çeşidinin ise siyahi Araplar arasında yaygın şekilde oynandığı da rivayet edilmiştir (Akyüz, 2012, s. 9-10; Hamidullah, 2003, c. 2, s. 1075).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) ok atmasıyla meşhur olmuş bir sahabeye hitaben "fırlat ey Sa'd İbn-i Ebi Vakkas anam babam sana feda olsun buyurmuş ve bu hitap şekli hiçbir sahabeye nasip olmamıştır (DİB, 1987, c. 8, s. 333). Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bu hitabından okçuluğa ve ok öğrenimine verdiği değeri görmekteyiz.

Hadis-i şeriflerde zikredilen atıcılık ile ilgili hususlar günümüzde karşılığı olan spor, sosyal aktivite ve rekreasyon faaliyetleri gibi alanlarda da icra edilmektedir. Bunlar; okçuluk, cirit, atlı cirit vb. gibi aktivelerdir. Hadis-i şeriflerin şerhlerinde ifade edildiği gibi atıcılık ve türevi aktiviteler boş zamanları becerisi olarak da yapılabilmektedir.

3.11.1.3. Av hayvanları ile diğer canlılara eziyet ve işkencenin yasaklanması

Hadis-i şerif: "İbnu Abbas'tan (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Kendisinde ruh olan hiçbir canlıyı (atışlarınıza) hedef ittihaz etmeyin (Müslim, Sayd, 58; Tirmizi, Sayd, 1; Nesai, Dahaya, 41)".

Hadis-i şerif: "Abdullah İbnu Cafer İbni Ebi Talih'ten (r.a) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v), bir keçiyi hedef ittihaz ederek ok atmakta olan bir kalabalığa rastlamıştı. Bu halden hiç hoşlanmadı ve: "Hayvanlara eziyet vermeyin!" buyurdu (Nesai, Dahaya, 42)".

Hadis-i şerif: "Abdullah İbnu Muğaffel (r.a) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v) el ile taş atmayı yasakladı ve: O, avı öldürmez, düşmanı paralamaz; ancak göz patlatır, diş kırar! buyurdu (Buhari, Edep, 122, Zebaih 5; Müslim, Sayd, 54; Ebu Davud, Edep, 178; Nesai, Kasame, 37)".

Hadis-i şerif: “Cabir’den (r.a) rivayet edildiğine göre; Resûlullah (s.a.v) hayvanlardan herhangi birisi olursa olsun, hedef yapılarak (sabran) öldürülmesini yasakladı (Müslim, Sayd, 60)”.

Hadis-i şerif: “Şerid İbnu Süveyd’den (r.a) rivayet edildiğine göre; Kim bir kuşu boş yere sırf eğlence olsun diye öldürürse kıyamet günü, o kuş, sesini yükselterek Allah’a (c.c.) şöyle seslenir: “Ey Rabbim! Falan beni boş yere öldürdü, bir menfaat için öldürmedi” (Nesai, Dahaya, 42)”.

İslam dini, hem Kur’an-ı Kerim’de yer alan ayet-i kerimeler hem de Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) buyurduğu birçok hadis-i şerifte kara ve deniz avını meşru ve helal saymıştır. Nitekim bu husus günümüzde suiistimal edilerek zevkine hayvan vurma, eziyet, işkence, sebepsiz avlanma, eğlence amaçlı avlanma gibi birçok problemi de beraberinde getirmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu hususla alakalı “kim av peşine düşerse gafil olur” hadis-i şerifini buyurmuştur. Alimler bu hadis-i şerife binaen eğlence amaçlı yapılan avcılığın yasak oluşunda ittifak etmişlerdir. Avlanma, insanın gıdasını temin maksadıyla yapılırsa o zaman caiz olmaktadır. Amaçsız şekilde avlanmanın; insanın kalbi hislerini zayıflatacağı, avcıyı gaflete düşüreceği, avcının zamanla şefkat ve merhamet duygularını yitireceği gibi hususlar da bulunmaktadır. Avcılığın kontrolsüz, kaçak, bilgisizce, eğitimsiz ve usulsüz yapılması doğanın ve ekosistemin dengesini bozmakta ve geri dönüşü olmayan birçok sorunu da beraberinde getirmektedir (Canan, 1988, c. 6, s. 310). Nitekim bu kapsamda Karaküçük, (2019) “doğada yapılan aktivitelerde, ekolojik düzene zarar verecek her türlü eylemden uzak durulması, sürekli yaşam alanlarını kısıtlayan ve daraltan, teknolojik silahların, çeşitli tuzak sistemlerinin ortaya çıkması gibi unsurların “avcılık” becerisini boş zaman ve rekreasyonel aktivite olmaktan çıkardığını” ifade etmektedir. Bu yüzden avcılığın belli bir disiplin çerçevesinde planlanması ve yürütülmesi gerekmektedir. Bu disiplinin elde edilmesinde özellikle hadis-i şeriflerin örnek alınması avcılığın zararlarını minimum seviyeye indirmede yararlı olabileceği öngörülmektedir.

Cahiliye döneminden günümüze kadar gelmiş eski bir gelenek ise manda, tosun, deve, horoz, köpek, ördek ve kuş gibi hayvanları eğlenmek ve zevk almak suretiyle dövuşturme. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu tarz eziyet verici adetleri yasaklamıştır (Akyüz, 2012; Karaman, 2010, s. 9). Ebu Hüreyre’den (r.a) nakledildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) “Her canlıya yapılan iyilikte bir sevap vardır” (Buhari, Müsakat, 9;

Müslim, Selam, 153) buyurarak canlıların türüne bakılmaksızın merhametli olunması gerektiğini emretmiştir.

Hayvanların dövüştürülmesi

Hadis-i şerif: “İbn Abbas’tan (r.a) rivayet edildiğine göre; “Resûlullah (s.a.v) dövüştürmek için hayvanların arasını kızıştırmayı yasakladı (Ebu Davud, Cihad, 56; Tirmizi, Cihad, 30)”.

Oyun ve eğlence aracı olmaya müsait olan bazı hayvanların çeşitli yollarla tahrik edilip dövüştürülmesi, yarışmaya tabii tutulması ve bahis olarak oynatılması İslam dinince yasaklanmıştır. Günümüzde bilhassa horoz dövüştürülmesi ve güvercinin yakalanıp dövüğe maruz bırakılması ve kafeslenmesi bu yasaklara örnek olarak verilebilir. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) güvercinle oynayan bir adam hakkında “şeytan” tabirini kullanmıştır (Canan, 1988, c. 12, s. 134-135). Bu konuda istisna olarak; atmaca, kartal, doğan, şahin vb. avcılıkta kullanılan kuş türleri ile arama-kurtarma, askeri ve polis operasyonları gibi çeşitli branşlarda istihdam edilen köpek vb. hayvanlar bu yasaklar dışında tutulmuştur (Yeniçeri, 2014, s. 231).

3.11.1.4. Binicilik

Hadis-i şerif: “Hz. Ebu Hüreyre (r.a) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Şu üç şeyde armağan vardır: Deve yarışı veya at yarışı veya ok yarışı (Ebu Davud, Cihad, 67; Tirmizi, Cihad, 22; Nesai, Hayl, 14)”.

Hadis-i şerif: “İbn Ömer (r.a) anlatıyor: Resûlullah (s.a.v) atı antrenmana tabi tutar, (sonra da) onunla yarışa katılırdı (Ebu Davud, Cihad, 67)”.

Hadis-i şerif: “İbn Ömer’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v), antrenmanlı atı el-Hafya’dan Seniyyetul-Veda’ya kadar koşturdu. Antrenmanlı olmayanı da Seniyyetü’l-Veda’dan Bern Zürayk Mescidine kadar koşturdu (Buhari, Salat, 41; Cihad, 56, 57, 58, İ’tisam, 16; Müslim, İmaret, 95; İmam Malik, Muvatta, Cihad, 45; Ebu Davud, Cihad, 67; Tirmizi, Cihad, 22; Nesai, Hayl, 13)”.

Hadis-i şerif: “İbn Ömer’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) atlar arasında yarışma yaptırdı. Hedefte, beş yaşına basanları tafdil etti (Ebu Davud, Cihad, 67)”.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde at yarışları yapılmış ve bunun için özel bir hipodrom yeri olmamış fakat belli bir alan içinde faaliyet icra edilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde koşu ve diğer maksat olmak üzere iki çeşit at yetiştiriciliği yapılmıştır. Bununla birlikte sadece at hayvanı değil; deve, eşek gibi hayvanlarla da koşu yarışları düzenlenmiştir. Birçok yarış, ticaret kervanlarının konakladığı geniş alanlarda da düzenlenmiştir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bu tarz alanlara arada sırada gelip ilk beşe girenleri tespit edip hurma vb. gibi ödüller vermekteydi. Bu tarz yarışları özellikle günümüzde yer alan "at yarışı" gibi bahse konu olan durumlarla karıştırmamak gerekir. Nitekim günümüz de ki at yarışları bahisli oyun kapsamında oynandığı için dinen caiz değildir (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 1075). Arabistan bölgesinde develerin çokluğu nedeniyle deve yarışı da yaygın şekilde yapılmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Abda" isimli devesi ile bu yarışlara katılmış ve girdiği her yarışı kazanmış sadece bir bedeviye karşı yarışı kaybetmiştir. Bu yarışı kaybedince "yükselen her dünyevi nesnenin düşmesi, ilahi hikmet gereğidir" buyurarak kaybettiği yarışın normal olduğunu ifade etmiştir (Akyüz, 2012, s. 9; Canan, 1988, c. 7, s. 149).

3.11.1.5. Dövüş oyunları

Hadis-i şerif: "Hz. Cabir (r.a) şöyle rivayet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) bizi yüzü damgalamaktan ve yüze vurmaktan sakındırdı (Müslim, Libas, 106; Ebu Davud Cihad, 56; Tirmizi, Cihad, 30)".

Hadis-i şerif: "Ebu Hüreyre (r.a) rivayet ettiğine göre: Resûlullah (s.a.v) biriniz kardeşiyle kavga ettiği vakit yüze vurmaktan sakınsın buyurmuştur (Buhari, Itk, 20; Müslim Birr, 177)".

Yüz, insan vücudunun en şerefli bir parçasıdır. İnsan için hayati öneme sahip ve mühim olan bazı organlar yüzde toplanmıştır. Yüz, aynı zamanda insanın şahsını temsil eden tek uzuvdur. Bu gibi sebeplerden dolayı Peygamber Efendimiz (s.a.v) yüze vurmaktan kaçınılması gerektiğini buyurmuştur (Sofuoğlu, 1987, c. 5, s. 2355). Hadis-i şerifte "vurma" ile alakalı birçok görüş bildirilmiştir. Bunlar; herhangi bir kadına ve erkeğe vurmak, çocuğa vurmak, hayvana vurmak, öğrenciye vurmak, emri altında olanlara vurmak, kavgada vurmak ve kardeşe vurmak gibi birçok anlama gelebilecek ifadelere gelebilmektedir. Hadis-i şerif "cevamiu'l-kelim" yani az sözle çok şey ifade edilmesi (Müslim, Mesacid, 5; Buhari, Cihad, 122) kapsamında değerlendirilmektedir.

Çünkü Allah (c.c.) Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) böylesi üstün özellikli bir konuşma sanatı vermiştir (Canan, 1988, c. 6, s. 215-216). Nitekim bu kapsamda karşılıklı zarar vermeye yönelik yüze vurulan boks, kick box, karate gibi ve bu türdeki dövüş sporları İslam dinince yapılması uygun görülmemiştir. Bu tarz dövüş becerileri boş zaman becerisi olmamakla birlikte savunma amaçlı öğrenilirse bunda herhangi bir problem görülmemiştir (http-5).

3.11.1.6. Egzersiz ve Fiziksel Aktivite

Hadis-i şerif: “Kuvvetli mümin zayıf müminden daha hayırlı ve Allah (c.c.) katında daha sevimlidir (Müslim, Kader, 34)”.

Riyazet kelimesi Arap dili ve edebiyatında birçok anlama gelmektedir. Bunlardan biri de “vücudun canlı, güçlü ve sağlıklı olması için düzenli hareketler yapmak” anlamına gelmekte olup spor kavramından daha geniş kapsamlı olarak ele alınmaktadır. İslam tasavvuf düşüncesinde bu kavrama “er-riyazetü'l-bedeniyye” veya “er-riyazetü'l-cesediyye” denilmektedir. Spor, fiziksel terbiyenin yanında boş vakti değerlendirme, oyun ve eğlence gibi kavramları da içerisinde barındırmaktadır. Spor çocuk ve gençlerin sağlıklı yetişmesinde ve yetişkin bireylerin de düzenli bir hayat yaşayabilmesinde son derece önemli bir kavramdır. Sporun, bireyin fiziksel olarak güçlenmesini sağlamak, hareket kabiliyetini arttırmak, ani karar verme becerisini geliştirmek, güzel ahlak sahibi olmak, biriken enerjiyi boşaltmasını sağlamak, bireyi ruhen ve manen rahatlatmak, dünya hayatının getirdiği sıkıntı ve gerginliği azaltmak gibi birçok fayda ve yararı bulunmaktadır. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) birçok tavsiyesi bulunmaktadır (Bozkurt, 2009, c. 37, s. 418-421).

Sporun yapılış şekli

İslam dininde genel anlamda spor yapmak için bazı hususlar zikredilmiştir (el-Cevziyye, 1990, c. 4, s. 453-454). Bu hususlardan bazıları şunlardır:

- Spor, vücuda alınan besinlerin iyice mideye oturması ve sindirilmesinden sonra yapılmalıdır
- Normal spor, vücut ısısının yükseldiği, derinin kızardığı, vücudun terlediği ve geliştiği spordur
- Terlemenin aşırı olup sürekli ter akıtılacak şekilde spor yapmak uygun değildir

- Sporda organların ve kasların güçlü olması için sayıca yüksek egzersiz yapılmalıdır

Sporun Faydaları

- Spor yaparken vücutta bulunan toksinler ve zararlı birçok madde terleme, organların ısınması, kalori yakımı gibi yollarla vücuttan atılır
- Spor fazla kiloların vücuttan atılmasını sağlar ve zamanla vücuda rahatlık, dinçlik ve hafiflik verir
- Spor vücudun besin emilimini düzenler, kasları sertleştirir ve bağları güçlendirir
- Spor düzenli ve ölçülü yapıldığı takdirde birçok hastalığın engellenmesine yardımcı olur
- Ata binme, okçuluk, güreş, koşu vb. bedensel sporların cüzzam ve kulunç başta olmak üzere müzmin birçok hastalığa şifa olduğu rivayetler geçmektedir.

Spor ve egzersiz yapmanın bedenini kuvvetlenmesine, sağlığın korunmasına, kalbin korunmasına, vücuttaki fazlalıkları atmaya, üzüntü, gam, keder, sıkıntı gibi manevi hastalıklardan korunmaya kadar birçok faydası bulunmaktadır. Bu faydaların yanında dünyevi iş ve işlemlerin yapılması, rızık temini, dinin emrettiği başta cihad olmak üzere ibadetlerin yapılması, güç ve dayanıklılık gerektiren hac, umre, oruç vb. ibadetlerin yerine getirilmesi gibi sporun ve egzersizin sayısız faydası bulunmaktadır (el-Cevziyye, 1990, c. 4, 454-455).

Sporun faydaları, olumsuzlukları ve eğlendirici gibi farklı yönleri bulunmaktadır. Yukarıda sayılan bireysel sporların yapılmasında İslam dini açısından ise bazı hususlar bulunmaktadır (Akyüz, 2012, s. 11). Bunlar;

- Bireysel sporların ve diğer spor çeşitlerinin İslami esaslar gözetilerek meşruiyet sınırları içerisinde yapılması gerektiği
 - Spor faaliyetleri icra edilirken sporcu hem kendisine hem rakibine hem de canlı varlıklara yönelik zarar verici durumlardan kaçınması gerektiği
 - Sporun hem icra edilmesi hem de izlenilmesi durumunda İslam dininin fıkhi görüşlerine aykırı davranış, fiil ve söylemlerin olmaması gerektiği
- gibi hususlar sporun icra edilmesinde dikkat edilmesi ve uygulanması gereken durumlardır.

Hadis-i şerif: “Her eğlence batıldır. Eğlenceleriniz içerisinde sadece şu üç şey mubahtır: Kişinin atını terbiye etmesi, hanımıyla şakalaşması, yayla ok atıp, atılan okları toplaması. Bunlar Hak’tandır (Tirmizi, Fedailü’l-Cihad, 11; Ebu Davud, Cihad, 24)”.

Bu hadis-i şerife dayanarak bazı İslam fıkıhçıları diğer oyun ve spor türlerinin haram olduğu söylemişlerdir. Nitekim birçok sahih hadis, Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) hayatını ve sahabe efendilerimizin yaşantılarına baktığımızda İslam dininde sadece bu üç sporun yapılmadığını aksine birçok oyun ve sporun yapıldığı görülmektedir. Hadis-i şerifte zikredilen “batıl” tabiriyle ilgili bu kelimeden kasıt “haram” ifadesi olmadığı; boş ve faydasız anlamında kullanılmasının daha anlamlı olduğudur. Nitekim günümüzde sporun ve birçok sosyal faaliyetin çok çeşitli olması ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde olmaması bu faaliyetleri haram saymaz. Burada esas alınan İslami öğretiler çerçevesinde İslam dinine aykırı bir durumun olmamasıdır. Spor, eğlence ve diğer sosyal birçok faaliyet icra edilirken vakit namazları başta olmak üzere İslam dininin emrettiği ibadetleri ihmal etmemek ve erteleme yapmamak; spor ve sosyal faaliyetlere kumar, bahis, şans oyunları gibi İslam dininin kesinlikle yasakladığı haram işleri bulaştırmamak; spor, eğlence ve sosyal faaliyetlerde sövme, hakaret, edebe aykırı davranışlar, ölçsüz hareketler ve gayri ahlaki fiillerin olmamasına dikkat edilmesi gereklidir. Ayrıca spor, eğlence ve sosyal faaliyetleri icra ederken İslam dininin ölçülerini belirlediği kılık-kıyafete ve setr-i avrete dikkat edilip bu ölçülere riayet edilmesi gerektiği gibi durumlar spor, eğlence ve sosyal faaliyetlerin yapılmasında İslam dininin emrettiği temel ölçütlerdir (Akyüz, 2012, s. 11).

3.11.1.7. Futbol

Mekke ve Medine şehirlerinde “kurrek” adında ayak topu ile oynanan ve futbola benzeyen bir sporunda yapıldığı rivayet edilmektedir (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 1075). Mekke şehrinde bu sporu oynamak için alanların bulunduğu ve Peygamber Efendimiz’in de (s.a.v) bu alanlarda oyun oynayan insanlara karşı bir yasaklama koymadığı ve kötü bir şeyde söylemediği rivayet edilmektedir (Akyüz, 2012, s. 10-11; M. Bayram vd., 2019, s. 218). Günümüzde futbol sporu yaygın şekilde ve herkes tarafından oynanan bir spordur. Boş zaman becerisi olarak da yer alan futbol İslami hükümler dikkate alınarak oynanmasında herhangi bir sakınca görülmemektedir.

3.11.1.8. Güreş

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) hayatında yer alan ve bizzat kendisinin yaptığı rivayet edilen sporlardan biri de “güreş” tir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Mekke'nin o dönemki en ünlü güreşçisi olarak bilinen Rukane adında bir müşrik ile üç kez güreştiği rivayet edilmektedir. Bu güreşmenin başlangıç sebebi ise Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Rukane'nin İslam dinine girmesi için yaptığı davettir. Bu davete karşılık Rukane Peygamber Efendimiz'den (s.a.v) farklı mucizeler istemiş ve sonra güreş yapmayı teklif etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) mucize göstermesine karşın Rukane bunu kabul etmeyerek güreşmek istemiş ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) Rukanenin sırtını üç kez yere getirmiştir. Bu güreşin ardından iki rivayet nakledilmiş; birincisi, Rukanenin İslam dinine girdiği, ikincisi sözünde durmayarak İslam dinini kabul etmediği ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) sihirbaz olduğunu ileri sürdüğüdür (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 103-104,126).

Güreş ile ilgili diğer bir husus askeri harekatlara katılmak isteyen özellikle genç yaştaki Sahabelerin Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) huzurunda güçlerini ispatlamak amacıyla güreşmeleridir. Yaşı küçük sahabeler kendilerinden büyük sahabeleri yenip gücünü ispatladığı vakit gönüllü olarak askeri harekatlara katılma hakkını elde ediyorlardı (Akyüz, 2012, s. 8; Hamidullah, 2003, c. 2, s.1076). Sahabe Efendilerimizden Hz. Ömer (r.a) ve Halid b. Velid (r.a) panayırlarda güreş tutmuşlardır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bir hadis-i şerifinde “asıl pehlivan ve güçlü kimse güreşte başkalarını yenen değil öfke anında öfkesine hakim olan kimsedir” (Buhari, Edeb, 102; Müslim, Birr, 106-108) buyurmuş ve bu hadis-i şeriften yola çıkılarak o dönemde güreş sporunun yapıldığını anlamaktayız (Özcan, 1996, c. 14, s. 317-320). Hz. Hüseyin (r.a) ile Hz. Hasan (r.a) dedeleri Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) huzurunda güreştikleri, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Hz. Hasan'ın (r.a) tarafını tuttuğu sebebi sorulunca ise Hz. Cebrail'in (a.s) Hz. Hüseyin'in (r.a) tarafını tutup yardım ettiğini buyurmuştur (Canan, 1988, c. 7, s. 150).

3.11.1.9. Halter

Peygamber Efendimiz (s.a.v), bir gün kendi aralarında toplanan ve kimin daha güçlü ve kuvvetli olduğunu ispatlamak amacıyla büyükçe bir taşı yerden kaldıran insanları görmüş, bu durum karşısında herhangi bir sıkıntı, sorun ve kötülük görmemiştir (M. Bayram vd., 2019, s. 218; Hamidullah, 2003, c. 2, s. 1075-1076). Bu durum Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) anlatan kitaplarda “halter sporu” adı altında değerlendirilmiştir.

3.11.1.10. Koşu

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) koşu müsabakaları düzenlenmesine izin verdiği, kendisinin de koşu müsabakalarını izlediği ve kazanan kişilere de ödül verdiği rivayet edilmektedir. O dönemlerden günümüze kadar gelmiş, Medine şehrinde bulunan Sabak (Koşu) adında bir camii olduğu ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) koşu müsabakalarını bu bölgede tertip ettiği ve seyrettiği bilinmektedir (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 997). Nitekim Peygamber Efendimiz'de (s.a.v) hanımı Hz. Aişe (r.a) ile koşu yapmış; ilk koşuyu Hz. Aişe (r.a) kazanmış, ikinci koşuyu ise Peygamber Efendimiz (s.a.v) kazanmıştır (İbn Mace, Nikah, 50; Ebu Davud, Cihad, 68). Koşu ile alakalı bir başka husus ise askeri yapılanma içerisindeki büyük önemidir. Dönemin savaş şartları çerçevesinde insan bedeninin ön planda olması hasebiyle askeri kuvvetlerin hareket kabiliyetinin yüksek olmasına büyük önem verilmiştir (Hamidullah, 2003, c. 2, s.1076). Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) damadı ve dördüncü büyük halife Hz. Ali (r.a)'nin de çok iyi bir koşucu olduğu rivayet edilmektedir (Bayram vd., 2019, s. 218).

3.11.1.11. Yüzme

Peygamber Efendimiz (s.a.v) çocukluğunda Medine şehrinde yüzücülüğü öğrenmiş ve Peygamber olduktan sonra ümmetine yüzmeyi öğrenmeleri konusunda teşviklerde bulunmuştur (Canan, 1988, c. 7, s. 149-150). Peygamber Efendimiz (s.a.v) “çocuklarınıza ok atmayı, binicilik ve yüzmeyi öğretiniz” buyurarak bu tarz aktivitelerin mübah olduğunu ve öğrenilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır (Akyüz, 2012, s. 8).

3.11.2. Çeşitli oyun ve eğlence türleri

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe (r.a) Resûlullah (s.a.v)'ın yanında bebeklerle oynardım. Arkadaşlarım (da oynamak için) yanıma gelirlerdi. Resûlullah (s.a.v) eve gelince, utanarak saklanırlardı. Ama Resûlullah (s.a.v) onları tekrar bana gönderirdi. Beraber oynamaya devam ederdik (Buhari, Edep, 81; Müslim, Fedailu's-Sahabe, 81; Ebu Davud, Edep, 62)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre (r.a)'den rivayet edildiğine göre Habeşliler, harbeleriyle, Resûlullah (s.a.v)'ın yanında oynarken Ömer İbnul-Hattab (r.a) içeri girdi. Hemen yere eğilip çakıl alarak onlara fırlattı. Resûlullah (s.a.v): “Ey Ömer! Bırak onları (oynasınlar). Zira onlar Beni Erfide'dirler” buyurdu (Buhari, Cihad, 79; Müslim, İydeyn, 22; Nesai, İydeyn, 35)”.

Hadis-i şerif: “Enes’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) Medine’ye (hicretle) geldiği zaman, onun gelişinden sevinç izharı olarak, Habeşliler mızraklarıyla oynadılar (Ebu Davud, Edep, 59)”.

Hadis-i şerif: “...Hz. Aişe (r.a) buyurdu ki: Bir bayram günüydü. Siyahiler, mescit de kılıç-kalkan oyunu oynuyorlardı. Ben mi Resûlullah’tan (s.a.v) talep etmiştim (bilemiyorum), yoksa o (kendiliğinden) mi, “Seyretmek ister misin?” buyurdular. Ben: “Tabii!” dedim. Kalktı, beni geri tarafına aldı yanağım yanağının üstünde olduğu halde durduk. “Ey Erfideoğulları göreyim sizi (oynayın)!” diyordu. Ben usanıncaya kadar böyle devam ettik. Usandığımı fark edince: “Yeter mi?” buyurdular. Ben: “Evet!” dedim. “Öyleyse git!” dediler (Buhari, Salat, 69, İydeyn 2-3, 25, Cihad, 81, Menakıb, 15, Menakıbu’l-Ensar, 46, Nikah 82, 114; Müslim, İydeyn, 18; Nesai, İydeyn, 34-36)”.

İslam dininde oyun ve eğlence insanları dinlendiren, rahatlatan ve insanların diğer iş ve işlemleri için onları motive eden, dinçleştiren ve sosyal hayata hazırlayan çeşitli araçlardır. Bu hususla alakalı İmam Gazali “oyun ve eğlencenin İslami ölçüler çerçevesinde yapılması dini ibadetlerin eda edilmesi açısından bedenen ve ruhen güç toplama anlamı taşıdığı için mubah olduğunu” söylemektedir. Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) oyun ve eğlence ile alakalı birçok hadis-i şerif buyurmuştur. Mesela, Hanımı Hz. Aişe (r.a) ile kılıç-kalkan oyunu seyretmesi (Müslim, İdeyn, 18), Habeşlilerin kılıç ve mızraklarıyla oynaması (Buhari, Cihad, 79), ashabin çeşitli müsabaka oyunlarını ifa etmesi (Ebu Davud, Cihad, 67) gibi birçok oyun ve eğlence çeşidi Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından hoş görülmüştür (DİB, 1987, c. 2, s. 397-398, 2013, c. 7, s. 500-501).

İslam dininde oyun ve eğlenceyle alakalı hususları Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) hadis-i şerifleri ve yaşantısı ile öğrenmekteyiz. Peygamber Efendimiz (s.a.v) hem büyükler için hem de çocuklar için oyun oynamalarına izin vermiş bilhassa çocukların hayatının bir bölümünün oyundan ibaret olduğunu ifade etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) torunları Hz. Hüseyin (r.a) ve Hz. Hasan (r.a) ile yakını Hz. Enes (r.a) gibi çocukları sokakta başka çocuklarla oynaması için teşvik etmiş, sokakta oyun oynayan çocukları görünce onlara selam vermiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) oyunların çocukluklar için hayata hazırlayıcı mahiyette olduğunu ifade etmiş ve aile büyüklerinin İslam dininin hoş gördüğü oyunlar ile çocuklarını yetiştirmelerini hatta bu hususta çocuklara geniş imkanlar verilmesi ve kendilerinin de bizzat bu oyunlara katılmasını

tavsiye etmiştir. Erkek çocuklar için yüzme, atıcılık, binicilik vb. oyunlarla meşgul olunması; kız çocuklar için bebek ve ev işleri gibi oyunlarla meşgul olunmasını emretmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) eğitimin ilk önce evde başladığını ve ebeveynlerin çocukları hayata hazırlamada vazifeli olduklarını belirtmiştir. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) “hiçbir baba çocuğuna güzel terbiyeden daha kıymetli miras bırakmamıştır” buyurarak konunun ehemmiyetine dikkat çekmiştir (Canan, 1988, c. 7, s. 144-155).

3.11.2.1. *Mizah ve şakalaşma*

Hadis-i şerif: “Hz. Enes (r.a) Resûlullah’ın (s.a.v) kendisine: “Ey Zü’l-üzüneyn (iki kulaklı)” diye hitap ettiğini, bu sözünüle şaka yapmayı kastettiğini rivayet etmiştir (Tirmizi, Birr, 57; Ebu Davud, Edep, 92)”.

Hadis-i şerif: “Yezid İbnu’s-Saib’den (r.a) rivayetle Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Sizden kimse ne şaka ne de ciddi olarak kardeşinin değneğini almasın. Kim kardeşinin değneğini almışsa hemen ona geri versin (Ebu Davud, Edep, 93; Tirmizi, Fiten, 3)”.

Hadis-i şerif: “Useyd İbnu Hudayr (r.a), Ensardan mizahçı bir zat vardı. Bir gün yine konuşup yanındakileri güldürürken Resûlullah (s.a.v) elindeki çubuğu (şaka yollu) adamın böğrüne dürttü... (Ebu Davud, Edep, 160)”.

Hadis-i şerif: “Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme! (Tirmizi, Birr, 58)”.

Hadis-i şerif: “İbnu Ebi Leyla’dan (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah’ın (s.a.v) Ashabı’nın (r.a) anlattıklarına göre, onlar bir sefer yürüyüşünde idiler. (Bir konaklama sırasında) içlerinden biri uyurken, arkadaşı gidip ipini alır. Uyanınca ipini bulamayan zat (kaybettim diye) korkar. (Duruma muttali olan) Resûlullah (s.a.v): “Bir Müslümana bir başka Müslümanı korkutmak helal olmaz!” buyurdular (Ebu Davud, Edep, 93)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Enes’den (r.a) rivayetle bir adam Resûlullah’a (s.a.v) gelerek: “Ey Allah’ın (c.c.) Resûlü! Beni bir deveye bindir!” dedi. Resûlullah’da (s.a.v): “Ben seni devenin yavrusuna bindireceğim!” dedi. Adam: “Ey Allah’ın (c.c.) Resûlü, ben deve yavrusunu ne yapayım (ona binilmez ki!)” deyince Resûlullah (s.a.v): “Acaba deveyi deveden başka bir mahluk mu doğurur?” buyurdular (Tirmizi, Birr, 57; Ebu Davud, Edep, 92)”.

İslam dini bazı ölçüler çerçevesinde olmak suretiyle mizah ve şakalaşmaya izin vermektedir. İslami çerçevede yapılan mizah ve şakalaşma dinlendirici, eğlendirici ve insanlar arasında sevgi ve muhabbet vesilesi olmaktadır (DİB, 2013, c. 7, s. 495-497). Mizah ve şakalaşmaya yer vermemek, her durum ve ortamda fazlasıyla ciddi olmak İslam dininde hoş karşılanmaz ve bu durum aşırılık olarak nitelendirilir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) zikrettiği birçok hadis-i şerifte mizah ve şakalaşmanın nasıl olması gerektiği ile ilgili bilgiler vermektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) mizah ve şakalaşmada; yalan söylemeyi, küçük düşürücü ifadeler kullanmayı, korkutmayı, kavgaya sebep olacak durumları, zarar verici aletlerle şaka yapmayı, mizah ve şakayı meslek haline getirmeyi yasaklamıştır. Nitekim sahabe içerisinde Ebu Hureyre (r.a), Nuayman (r.a), Abdullah İbn Huzafe (r.a), Zeyd İbn Sabit (r.a) ve Büreydetu'l-Eslemi (r.a) mizah ve şakalaşma yönü meşhur olan bazı sahabelerdir. Nuayman'ın (r.a) Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) dahi defalarca şaka yaptığı ve Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) bu şakalar karşısında güldüğü ve hoş karşıladığı rivayet edilmiştir (Canan, 1988, c. 15, s. 50-55; Karaman, 2010, s. 126-127). Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) kendisi de mizah ve şaka yapmayı sever ve aynı ölçüde mizah ve şaka yapılmasını da hoş görürdü. Birçok sahabe, Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) mizah ve şakalarına mazhar olmuştur. Bu sahabeler arasında hem yetişkin hem de çocuk sahabeler de bulunmaktadır (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 1079).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) küçük çocukları gördüğünde onların arasına girer; onlarla şakalaşır ve güler yüzlü davranır şaka maksatlı sözlerde bulunurdu (DİB, 1987, c. 12, s. 152).

3.11.2.2. Zeka oyunları

Santraç ve benzeri zeka oyunları akıl ve zekayı geliştirici oyunlar olup hem bireyi bilişsel yönden geliştirici hem de çeşitli harp kurnazlıklarını da yapma açısından önemi olan oyunlardır. Santraç oyunu konusunda mezhepler ve alimler ihtilafli görüşler ileri sürmüşlerdir (Yeniçeri, 2014, s. 229). Sahabeden; Hz. Ali (r.a), İbn Ömer (r.a) ve mezheplerden; Hanefi mezhebi ve Hanbeli mezhebi santraç oyununun “haram” olduğu görüşündedirler. İbn Abbas (r.a), Ebu Hüreyre (r.a) gibi bazı sahabelere göre “mubah”; Şafii mezhebi ve Maliki mezhebine göre ise “mekruh” kabul edilmiştir. Santraç oyununu kesin bir hüküm ile “haram” sayılmadığından “caiz” olup oynanabilmesi için bazı şartlar getirilmiştir. Bu şartlar; oyuna dalıp namaz ve diğer ibadetleri yapmamak, kumar ve bahis gibi durumları oyuna alet etmemek ve uzak tutmak, oyun sırasında hakaret, küfür, kötü

söz ve fiil gibi İslam dininin tasvip etmediği durumlardan sakınmak olarak sayılabilir (Karaman, 2010, s. 131). Dolayısıyla İslam dininin belirlemiş olduğu kriterler dikkate alınarak diğer zeka oyunları ve kişisel gelişim oyunları oynanabilir.

3.11.3. İlmi Uğraşlar

Hadis-i şerif: “Hz. Ebu Hüreyre’den (r.a) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: “Sadakanın en üstünü, kişinin bir ilim öğrenip sonra da onu Müslüman kardeşine öğretmesidir (İbn Mace, Mukaddime, 44)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre’den (r.a) rivayet edildiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Allah’ım (c.c.) bana öğrettiklerinle beni faydalandır. Bana fayda verecek ilmi bana öğret ve ilmimi artır... (Tirmizi, Da’avat, 128; İbn Mace, Sünnet, 23)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Enes’den (r.a) rivayet edildiğini göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: İlim talebi her Müslamana farzdır... (İbn Mace, Mukaddime, 17)”.

Hadis-i şerif: “Muaz İbn Enes’in (r.a) babası anlatıyor; Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Kim bir ilim öğretirse ona bu ilimle amel edenlerin sevabı vardır. Bu, amel edenin sevabını eksiltmez (İbn Mace, Sünnet, 20)”.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) ilme, ilim öğrenmeye, ilim öğretmeye ve ilmi çalışmalara destek vermiş ve bu konuda birçok hadis-i şerif zikretmiştir. İlim adabıyla ilgi zikrettiği hadis-i şerifler ilmin ne denli önemli olduğunu göstermekte ve başta okuma-yazma gibi ilimlerden başlanıp hem dinin zaruri durumlarını öğrenme hem de insanlık için gerekli olan diğer ilimleri öğrenmeyi teşvik etmiştir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) ilim ve ilim adabı ile zikrettiği hadis-i şeriflerde buyurduğu; çeşitli ilimlerin öğrenilmesi ve bu ilimlerin diğer insanlara aktarılması gerektiği (Ebu Davud, İlim, 9; Tirmizi, İlim, 3), ilim öğrenen ve öğreten kişilerin hidayete ereceği (Ebu Davud, İlim, 10; Buhari, Ashabu’n-Nebi, 9; Müslim, Fedailu’l-Ashab, 34), ilmin eksiksiz öğretilmesi ve hayrın tavsiye edilmesi (Tirmizi, İlim, 10), ilim sahibi olan kişilerin nefsi istek ve arzularla bu ilmi heba etmemesi (Buhari, İlim, 21), ilmi usandırmadan ve bıktırmadan öğretmek gerektiği (Buhari, Da’avat, 20), insanların anlama ve kavrama düzeyine göre ilim öğretilmesi (Buhari, İlim, 49; Müslim, Mukaddime, 5), ashabına yazı yazmayı emrettiği ve teşvik ettiği (Ebu Davud, İlim, 3; Tirmizi, İlim, 12), ilmin, ilim öğrenmenin ve ilim öğretmenin devamlılığının sağlanması

gerektiği (Buhari, İlim, 34, İ'tisam, 7; Müslim, İlim, 13; Tirmizi, İlim, 5), ilmin gizli kalmaması yani öğretilmesi gerektiği (Buhari, İlim, 34), ilmin insanlarla sırf münazara yapmak için, alim desinler diye ve halk içerisinde dikkat çekmek için öğrenilmemesi gerektiği (Tirmizi, İlim, 6) vb. hadis-i şerifler Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) ilim konusunda emrettiği birkaç hadis-i şeriften bazılarıdır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) emrettiği bir başka hadis-i şerifinde faydasız ilimlere dikkat çekmiş ve insanları bu tarz ilimlerin getirdiği zararlardan korumak istemiştir.

Hadis-i şerif: “Abdullah ibn Amr ibni'l-As (r.a) anlatıyor: “Resûlullah (s.a.v) şöyle dua etmiştir: “Allah'ım faydası olmayan bir ilimden, sana sığınırım (Tirmizi, Da'avat, 69; Nesai, İstiaze, 21)”.

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) böyle bir dua yapması insanların bu hususta dikkat etmesi gereken bazı durumlara işaret etmektedir. Hadis-i şerifte zikredilen “faydasız ilim” tabirinden maksat, öğrenildiği halde yerine getirilmeyen ilimler, insanlara hiçbir surette yararlı olmayan bilgilerdir. İhtiyaç duyulmayan ve İslam dinince öğrenilmediği takdirde herhangi bir günahı olmayan ilimler de bu kapsamdadır. İslam alimleri ve bu hadis-i şerifi şerh eden muhaddisler hangi ilimlerin faydasız olduğu hususunda bir isim zikretmemişlerdir. Bu durum ise göreceli bir düşüncenin varlığını göstermektedir. Buradaki göreceli durum da insan bazı temel bilgilerden yola çıkılarak faydasız ilmin hangisi olduğuna kendi iradesi ile karar verecektir. Faydasız ilmin ayırt edilmesinde temel teşkil eden bazı durumlar; ilmin öğrenilmesinde dünyevi ve uhrevi bir meselenin olması, öğrenilecek ilmin diğer insanlara faydası ve yararı olması, ilmin işlevsel bir nitelik taşıması, öncelikle öğrenilmesi gereken mesleki ilimler varken, gereksiz meşguliyet içeren bilgilerin öğrenilmesi, insanların en çok ihtiyaç duyduğu ilimler bulunurken sırf heva, heves, kibir ve maddi kazanç için başka ilimlerin öğrenilmesi gibi temel durumlar faydalı ve faydasız ilmin ayırt edilmesinde önemli olan bazı etkenlerdir (Canan, 1988, c. 6, s. 101-102).

3.11.3.1. Yabancı dil

Hadis-i şerif: “Zeyd b. Sabit'in (r.a) şöyle dediği rivayet olunmuştur: Resûlullah (s.a.v) bana emretti de ben kendisine hizmet etmek için Yahudilerin yazısını öğrendim. Hz. Peygamber (s.a.v) bu hususta bana “Vallahi yazışmalarım hususunda Yahudilere güvenemiyorum” dedi. Ben de yarım ay geçmeden Yahudilerin yazısını iyice öğrendim.

(Resûlullah (s.a.v) bir mektup) yazmak istediği zaman kendisine ben yazıveriyordum. Kendisine bir mektup yazıldığı zaman da ben okuyuveriyordum (Buhari, Ahkam, 40; Tirmizi, İsti'zan, 23; Ebu Davud, İlim, 17)".

Hadis-i şerif: "A'meş, Sabit b. Ubeyd el Ensari'den, Zeyd b. Sabit'in (r.a) şöyle dediğini rivayet etmektedir: "Resûlullah (s.a.v) bana Süryanice öğrenmemi emretti (Tirmizi, İsti'zan, 22)".

Bir devlet başkanı olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v) devletlerarası ikili ilişkilerde yabancı dilin gerekliliği üzerine sahabeden zeka seviyesi, anlama ve kavrama kabiliyeti yüksek olan Zeyd b. Sabit (r.a)'e yabancı dil öğrenmesi ve yazabilmesi için talimat vermiştir. Devletlerarası ilişkilerde sadece siyasi değil; ilmi, ticari, kültürel ve birçok alanda da yabancı dil elzem olmuştur. Özellikle Mekke gibi ticaret yönü kuvvetli olan bir şehrin diğer birçok devletlerle ilişkisi bulunmaktaydı. Bu çerçevede ticaretle uğraşanlar mesleki seviyede ilişki kurdukları diğer tüccarların dillerini az çok biliyorlardı. Siyasi anlamda çeşitli yabancı yazışmalar, haber gönderme ve haber alma gibi durumlarda Peygamber Efendimiz (s.a.v) diğer devletlere pek güvenmiyordu. Bu hususta Zeyd b. Sabit'e (r.a) talimat vererek yabancı dil hususundaki gerekli bilgileri öğrenmesi istedi ve Zeyd b. Sabit (r.a) Süryanice dilinden başka Farsça, Latince, eski Mısır dili ve Etiyopya dillerini de öğrendiği bilinmektedir. Hadis-i şerif de bu kapsam da Zeyd b. Sabit (r.a) tarafından rivayet edilmiştir. O dönemde diğer birçok sahabe nispeti oranında yabancı dil öğrenmişlerdir. Bunlardan, Selman-ı Farisi (r.a), Süheyl er-Rumi (r.a), Suhayb b. Sinan (r.a) bazılarıdır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) "katiplik ve yazışma" görevini üstlenen sahabeler "Farsca, Rumca, Kıbtca, Habeşce dilleri ile Süryani ve İbranice dillerini ve yazılarını da bildikleri rivayet edilmiştir (Kutluay, 2009, s. 134-138).

3.11.3.2. *Şiir*

Hadis-i şerif: "İbnu Abbas'ın (r.a) naklettiğine göre Resûlullah'a (s.a.v), bir bedevi geldi. Dikkat çekici bir üslupla konuşmaya başladı. Efendimiz (s.a.v): "Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiirde de hikmetler vardır" buyurdu (Buhari, Edeb, 90; Ebu Davud, Edeb, 95; Tirmizi, Edeb, 69; İbni Mace, Edeb, 41)".

Hadis-i şerif: "Cabir İbnu Semure (r.a) ben, Resûlullah'la (s.a.v) yüz defadan fazla birlikte oturdum. Ashabı ona şiirler okuyor, cahiliye devriyle ilgili hadiseleri

zikrediyorlardı. Resûlullah (s.a.v) da bir şey demeden onları dinlerdi. Bazen anlatılanlara onlarla beraber tebessüm buyurduğu olurdu (Tirmizi, Edep, 70)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Bera (r.a) Resûlullah (s.a.v), Kureyza günü, (şairi) Hassan İbnu Sabit’e (r.a): “Müşrikleri hicvet, zira Cebrail seninle beraberdir!” dedi (Buhari, Edeb, 91, Bed’u’l-Halk, 6, Megazi, 30; Müslim, Fezailu’s-Sahabe, 153)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe (r.a) anlattığına göre, kendisinden, Resûlullah’ın (s.a.v) şiirden bir şeyler terennüm edip etmediği sorulmuştur ve kendisi şu cevabı vermiştir: “Evet, İbnu Ravaha’nın (r.a) şiirini terennüm eder ve şu mısrayı okurdu: Kendisine azık vermediğin kimseler sana haber getirecek (Tirmizi, Edep, 70)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe (r.a) buyurduğuna göre; Hassan İbnu Sabit (r.a), (Mekkeli) müşrikleri hicvetmek için Hz. Peygamber’den (s.a.v) izin istedi. Hz. Peygamber (s.a.v): “Benim nesebimi nasıl hariç tutacaksın?” dedi. Hassan (r.a): “Senin nesebini sade yağdan kıl çeker gibi, onlardan çekip çıkaracağım!” cevabını verdi (Buhari, Edeb, 91, Menakıb, 16, Megazi, 33; Müslim, Fedailu’s-Sahabe, 156-157)”.

Hadis-i şerif: “Amr İbnu’s-Şerrid, babasından rivayetle: “Bir gün ben Resûlullah’ın (s.a.v) bineğinin arkasına binmiştim. Bir ara bana: “Hafızanda Ümeyye İbnu Ebi’s’Sait’in şiirinden birşeyler var mı?” diye sordu. Ben: “Evet!” deyince: “Söyle!” dedi. Ben kendisine bir beyit okudum. O yine: “Devam et!” dedi. Ben bir beyit daha okudum. O yine, “Söyle!” emretti. Böylece kendisine yüz beyit okudum (Müslim, Şiir, 1)”.

Şiir, cahiliye devrinde çok yaygın bir şekilde icra edilen ve cahiliye toplumunun vazgeçilmez edebi uğraşlarından biridir. Peygamber Efendimiz’de (s.a.v) Arap toplumunun Müslüman olduktan sonra da şiiri bırakmalarının zor olduğunu ve bu hususu “deve yavrusuna olan bağlılığını bırakmadıkça Araplar da şiiri bırakmayacaktır” ifadesiyle açıklamıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) Müslüman olan Arapların şiire olan bu ilgilerinden ötürü, şiiri İslam dininin gereklilikleri ile bağdaştırmış ve bu ölçüde bir yol izlemiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) şiirin önemine binaen, şiiri İslami değerlerle bağdaştırarak bazı ölçüler koymuştur. Hadis-i şeriflerden de anlaşılacağı üzere Peygamber Efendimiz (s.a.v) şiiri kötü bulmamak da bu bağlamda şiirin İslami değerlerle ters düşmemesi, İslami ilke ve usullere aykırı olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini buyurmaktadır. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) bizzat kendisinin şiir okuttuğu (Müslim,

Şiir, 1), yine kendisinin de bizzat şiir terennüm ettiği (Tirmizi, Edep, 70) hadis-i şeriflerde zikredilmektedir (Yalar, 2009, s. 68-69). Şiirin önemi ile ilgili bir rivayette Peygamber Efendimiz (s.a.v) Mekke yolculuğu sırasında bir sahabeden şiir okumasını istemiş ve sahabe efendimiz şiir okuduğu esnada Hz. Ömer (r.a) okunan şiire müdahale etmiş ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Ey Ömer bırak onu. Onun şiirleri, Mekkeli kafirlere oktan daha çabuk tesir eder” buyurmuştur (Canan, 1988, c. 7, s. 302). Bu rivayet şiirin etkisini, tesirini, önemini ortaya koyan hadis-i şeriflerden biridir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Müslüman şairleri himaye etmiş ve onların müşriklere karşı şiirler yazmalarını ve Müslümanların morallerini düzelterek şiirler yazmalarını istemiştir. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) etrafında yer alan meşhur şairler; Hassan ibnu Sabit (r.a), Abdullah ibnu Ravaha (r.a), Ka’b ibnu Malik (r.a)’dır. Bu şairler ihtiyaç anında Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) emirleri doğrultusunda hizmet etmekteydiler. Nitekim bir ihtiyaç zamanı Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Kureyş’e karşı hicivlerinizi fırlatın. Zira sizin şiirlerinin onlar üzerinde ok yarasından daha ağır yaralar açmaktadır” buyurmuştur (Canan, 1988, c. 7, s. 289).

Şiirle alakalı hadis-i şeriflerden anlaşılacağı üzere Peygamber Efendimiz (s.a.v) şairlere ve şiire büyük önem vermiş; şairleri korumuş, şiir edebiyatını canlı tutmuş, bu konuda bazı ölçüler belirlemiş, şiirin amaç değil bir araç olarak görülmesini sağlamış, şairlerin şiir yetenekleri karşısında onları ödüllendirmiş ve dua etmiştir. Bu rivayetler Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) şaire ve şiire değer verdiğini ve bu edebi uğraşın İslami ölçüler gözetilerek yapılabileceğinin göstergesidir (Uzut, 2012, s. 108-109).

3.11.4. Musiki ve Müzik

Hadis-i şerif: “Muhammed b. Hatıb el-Cumahi’nin (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Haram olan (ilişki) ile helal olan (nikah) arasındaki ayırıcı özellik, def çalmak ve şarkı söylemek (suretiyle duyurmaktır) (Tirmizi, Nikah, 6)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe’nin (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Nikahı ilan edin, onu topluma açık ola) mescitlerde yapın ve onda def çalın (Tirmizi, Nikah, 6)”.

Hadis-i şerif: “Amr İbnu Sa’d’dan (r.a) rivayet edildiğine göre; Bir düğün sırasında Karaza İbn Ka’b ve Ebu Mes’ud el-Ensari’nin yanına girdim, bir kısım cariyeler şarkı söylüyorlardı. Dayanamayıp: “Sizler Resûlullah’ın (s.a.v) Bedir ashabından olun da

yanınızda şu iş yapılınsın, olacak şey değil” dedim. Bunun üzerine onlar “dilersen bizimle dinle, dilersen git. Bize düğünde eğlenme ruhsatı verildi!” dediler (Nesai, Nikah, 80)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe’den (r.a.) rivayet edildiğine göre “Resûlullah (s.a.v), benim yanımda iki cariye, Buas savaşı ile ilgili hamasi türküler söylerken çıkageldi. Gidip yatağın üzerine (yan üstü uzandı ve yüzünü de (aksi istikamete) çevirdi. Derken (babam) Hz. Ebu Bekr (r.a) girdi. Derhal beni azarladı ve: “Resûlullah’ın (s.a.v) hane-i saadetlerinde şeytan çalgısı ha!” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v), ona yönelip: “Bırak onları (söylesinler!)” buyurdu. (Onlar sohbe dalıp, bizden) dikkatlerini çekince, ben cariyelere göz işareti yaptım, kalkıp gittiler (Buhari, İydeyn, 2, Cihad, 81, Menakıb, 15; Müslim, İydeyn, 18)”.

Musiki ve müzik kavramı İslami hüküm açısından ele alındığında musiki ve müziğin icra edilmiş bakımından her türlü unsuru değerlendirilmiş ve bu şekilde bir hükme bağlanmıştır. Bu hükümler doğrultusunda musiki ve müziğin icra edildiği yer, amaç, icra eden kişiler dahil hepsi ele alınıp bu şekilde bir sonuç elde edilmiştir. Bu konu kapsamında da İslami mezhepler arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefi mezhebine göre, musiki ve müziğin icra edilmesi ve dinlenilmesi “haram” hükmündedir. İstisna olarak savaşlarda vurulan “kös” ve düğünlerde çalınan “def” gibi aletler bu hüküm kapsamında değildir. Hanefi mezhebi ulemasından İmam Serahsiye göre musiki ve müzik başkalarına dinletmekten ziyade kendini dinlendirmek, sakinlik bulmak ve yalnızlığı defetmek amacı ile yapılırsa caiz kabul edilmiştir. Hanefi mezhebi ulemasından İmam Ebu Yusuf ise düğün ve düğün dışında def çalınmasın da bir mahsur görmemiş sadece “aşırı oyun ve teganniye” mekruh görmüştür. Hanbeli mezhebi ise Hanefi mezhebi ile paralel doğrultuda hükümler ortaya koymuştur. Şafii mezhebi kurucusu İmam Şafii ile Maliki mezhebi kurucusu İmam Malik ise aynı görüşler üzerinde ittifak etmişler ve iki görüş bu hususta nakledilmiştir; ilk görüş, musiki ve müziği haram saydıkları; ikinci görüş ise yanında bir haramın işlenmediği, harama alet edilmediği takdirde musiki ve müziğin mubah olacağı yönündedir (Karaman, 2010, s. 132-133).

Karaman, (2010)’ın aktardığına göre İmam Gazali İhyau Ulumi’ d-Din adlı eserinde musiki ve müzik konusun da geniş bilgilere yer vermiştir. Gazali, musiki ve müziğin duruma göre haram, mekruh, mubah ve müstehab olabileceği görüşünü savunmuştur.

- Dünyaya meyiletme, çeşitli dünyevi arzu ve istekler ile şehveti tahrik eden türdeki müziklerin haram olduğu
- Vakitlerinin çoğunu musiki ve müziğe vererek zamanlarını boşa geçirenler için mekruh olduğu
- Sadece güzel ses dinletisi amacıyla dinleyip farklı niyetler yoksa bu şekilde mubah olacağı
- Allah (c.c.) sevgisi amacı ile yapılan ve dinlenen; kendisinde güzel sıfatları çağrıştıran türdeki musiki ve müzik ise müstehab kapsamında değerlendirilmiştir.

Gazali, musiki ve müziğin sadece asli itibari ile değil diğer dış unsurların da musiki ve müziğin hükmünü değiştirdiğini ifade etmiştir (Karaman, 2010, s. 134). Bunlar;

- Musiki ve müziği icra eden kadından etkilenip şehvi duyguları artan ve tahrik olan kişi için bu ses haramdır.
- Musiki ve müzik aleti içki ve türevi yerlerin sembolü haline gelip de bu aleti kullanmak haramdır; diğer aletler mubah olmaktadır
- Musiki ve müzik eserlerinin güftesi bozuk olup İslam dininin temel ilkelerine aykırı ise ister aletli ister aletsiz olsun bu tür eserler de haramdır.
- Gençliğin vermiş olduğu şehvi duyguları sadece musiki ve müzik yoluyla coşturan ve bu konuda aşırılığa düşüp musiki ve müzik bu kişinin cinsi tatmin yolu olursa haramdır
- Kişi bütün vakitlerini musiki ve müziğe ayırıp diğer sorumluluklarını yerine getirmez ise bu da haramdır (Karaman, 2010, s.132-135).

İslam dininin temel kaynaklarında müzik konusunda ayrıntılı ve özel hükümler yerine genel ilkelerin bulunduğu görülmektedir. Müzik konusu İslam alimleri tarafından eski dönemlerden günümüze dek çoğu kez tartışılmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı fetva kurulu müziğe yönelik fetvasında; İslam dininin ilke ve esaslarına aykırı olmayan, insanı günaha, şehvete ve sıkıntıya sevk etmeyen, insanı harama sürüklemeyen vb. özellikteki müzikleri dinlemede sakınca olmadığı görüşündedir. İslam dininin temel ilke ve esaslarına aykırı olan, insanı günaha ve harama sevk eden bütün müzik ve müzik türlerini yapmak da dinlemek de haram kabul edilmiştir (DİB, 2018, s. 535-536).

Musiki ve müzik konusu boş zaman becerileri kapsamında yeri olan ve sosyal aktivite türlerinin yapılışında herkes tarafından bir eğlence ve dinlence aracı olarak kullanılan bir aktivitedir. Bu çerçevede İslami hükümler göz önüne alındığında musiki ve müziğin yapılması ve dinlenilmesi çeşitli yer ve durumlara göre değişmekte olup İslam dininin “caiz” olarak gördüğü durumlarda bir eğlence aracı ve boş zaman becerisi kapsamında sosyal aktivite veya aktivite aracı olarak yapılabilir.

3.11.5. Seyahat

Peygamber Efendimiz (s.a.v) seyahatle ilgili birçok hadis-i şerif zikretmiştir. Bu hadis-i şeriflerde seyahatin önemine değinmiş, yolculuğun usul ve adabları ile alakalı bazı hususları belirtmiş ve seyahatin nasıl olması gerektiğine dair çeşitli bilgiler vermiştir.

Hadis-i şerif: “Kab İbnu Malik’den (r.a) rivayetle Resûlullah (s.a.v) hep perşembe günleri yola çıkardı. Perşembe dışında yola çıktığı nadirdi (Ebu Davud, Cihad, 84; Buhari, Cihad, 103)”.

Hadis-i şerif: “Sahr İbnu Vedda el-Gamidi’den (r.a) rivayetle Resûlullah (s.a.v) şöyle dua ederdi: “Allah’ım, ümmetime erkenciliği mübarek kıl”. Nitekim, Aleyhissalatu Vesselam Efendimiz bir seriyye veya bir ordu göndereceği zaman, onu günün erken saatinde yola çıkarırdı (Ebu Davud, Cihad, 85; Tirmizi, Büyü, 6)”.

Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) “Seyahat ediniz sıhhat bulunuz” hadis-i şerifi birçok kaynak da zikredilmiş ve çeşitli sebeplerle de kendisi bizzat seyahat etmiştir. Diğer birçok hadis-i şerifte seyahatin amaçlarına yönelik durumlar zikredilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “İlim elde etmek amacıyla evinden çıkan kimse evine dönünceye kadar geçirdiği bütün zamanını Allah (c.c.) yolunda harcamış sayılır” (İbn Mace, Cihad, 13; Tirmizi, İlim, 2) buyurmuş, farklı bir hadis-i şerifte ise “İlim elde etmek için yola çıkanlara Allah (c.c.) cennetin yollarından birini bulmayı kolaylaştırır” (Buhari, İlim, 10; Ebu Davud, İlim, 1) buyurarak ilim için seyahat edildiğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte hac ibadeti, cihad, ticaret ve İslam büyüklerinin kabirlerini ziyaret gibi seyahat çeşitleri de bulunmaktadır. Günümüz de ise ulaşım araçlarının gelişmesi ve uzun mesafelerin bu ulaşım araçları sayesinde yakın olması seyahat edilebilirliği kolaylaştırmış ve seyahat çeşitlerini de çoğaltmıştır. Bu çeşitli seyahatler içerisinde başlıca siyasi, kültürel, coğrafi, idari, ekonomik, turizm, ilmi, dini ve ahlaki birçok başlık mevcuttur. Özellikle günümüz İslam dünyası çerçevesinde turizm seyahatleri artış göstermektedir.

Bu seyahatler hac ve umre gibi dini ibadet, kandiller gibi özel gün ve geceler, Mescid-i Aksa gibi dini açıdan özel mekanlar, İslam dünyası açısından özel camiiler ve ilim merkezleri, İslami turizm ve İslami tatil gibi birçok alanda seyahat mevcuttur (DİB, 2013, c. 7, s. 513-522; Çağrıcı, 2009, c. 37, s. 7-9).

Peygamber Efendimiz diğer birçok hadis-i şerifinde seyahat kavramının usul ve adabları ile ilgili geniş bilgiler vermiştir. Seyahat ederken grup halinde olmanın önemi (İmam Malik, Muvatta, İsti'zan, 25; Ebu Davud, Cihad, 86; Tirmizi, Cihad, 4), yalnız seyahat etmenin sakıncalı bir durum olduğu (Buhari, Cihad, 135; Tirmizi, Cihad, 4), en az üç kişilik seyahatler de yolculuğun daha güvenli ve daha rahat olacağı (İmam Malik, Muvatta, İsti'zan, 36), seyahat yolları güzergahındaki ve insanların yol olarak kullandığı güzergahlardaki rahatsızlık veren şeylerin ve engel durumların kaldırılması gerektiği (Müslim, Birr, 131; Buhari, Mezalim, 28, Cemaat, 32; Müslim, Birr, 128, İmaret, 163; İmam Malik, Muvatta, Salatu'l-Cemaat, 6; Tirmizi, Birr, 38; Ebu Davud, Edep, 172) ve bu yollarda insanlara zarar veren maddelerin kaldırılmasının iyi amellerden biri olduğu (Müslim, Mesacid, 58), seyahatten dönen yolcunun sevgi, saygı ve muhabbetle karşılanması gerektiği (Tirmizi, İsti'zan, 32), Tebuk gavyesi dönüşü sahabelerin Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) karşılamak üzere Seniyyetül Veda olarak bilinen bir mevkiye gittikleri (Buhari, Cihad, 196, Megazi, 82; Tirmizi, 38; Ebu Davud, Cihad, 176) ve Dünyadaki üç büyük mescit olan Mescid-i Haram, Mescit-i Nebevi ve Mescit-i Aksa için seyahat edilebileceği (Buhari, Mescid-i Mekke, 1, 6; Müslim, Hac, 511; Ebu Davud, Menasik, 94; Tirmizi, Salat, 126) gibi hadis-i şerifler seyahat kavramının önemini, usul ve adablarını öğreten ve seyahat hakkında yol gösterici hadis-i şeriflerdir (Canan, 1988, c. 7, s. 85-130).

3.11.6. Yasaklı oyunlar ve eğlenceler

İslam dini meşru olan spor, oyun ve eğlence ile alakalı bazen doğrudan isim zikretmiş bazen ise bu yasaklanmaların sebebine dayanarak diğer oyun ve eğlence çeşitlerini de yasaklamıştır. Spor, oyun ve eğlence insanlar için amaç değil bir araçtır. Bu araçlar, araç oldukları amacın niteliğine göre hüküm alır ve zamanın şartlarına göre değişebilir. Spor, oyun ve eğlence de bu kapsamda değerlendirilip İslami hükümler bu şekilde ortaya konulur ve helal, haram, mubah, mekruh, caiz hükmünü alır. Bu kapsamda spor, oyun ve eğlence insan için anlamsız, zaman israfı, nefret, kin, düşmanlık, bahis, mahremiyet sınırlarına uymama vb. gibi durumları içeriyorsa bunların İslami hükümler

ve İslami ahlak çerçevesinde caiz olmayacağıdır (Awamreh & Al-Khaldi, 2014, s. 70-80; Beşer, 2012, s. 110). Bu hususlar içerisinde İslam dinince yasaklanan oyun ve eğlenceler şunlardır;

3.11.6.1. İçkili, kadınlı ve çalgılı eğlence türleri

Bu tarz eğlence türleri, ismi ne olursa olsun, hangi zamanda olursa olsun, az ya da çok olsun kesinlikle haram kabul edilmiştir. İslam dininin temel öğretilerinde yer alan meşru eğlence dışındaki bütün eğlence türleri yasaklanmıştır. İslam dininin kriterlerine uymayan eğlence türleri yasak kapsamında değerlendirilmektedir. Günümüzde gece hayatı eğlencesi, içkili festivaller ve kadınların eğlence aracı olarak kullanıldığı çeşitli eğlence türleri İslam dinince yasaklanmıştır (Canan, 1988, c. 12, s. 135).

3.11.6.2. Kumar ve şans oyunları

Hadis-i şerif: “Abdullah b. Amr’dan (r.a) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v), şarabı, kumarı, tavlayı ve darıdan yapılmış içkiyi yasaklamıştır (Ebu Davud, Eşribe, 5)”.

Kumar, kazanan tarafın kaybeden taraf veya taraflardan kaybettiğinin bedeli alınması şartı koşulan her türlü oyundur. Kumar oyunları ve bu kapsama girebilecek tüm oyunlar İslam dinince “haram” kabul edilip yasaklanmıştır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de kumar “şeytan işi birer pislik” olarak nitelendirilmiş (Maide Suresi, 5/90) ve kesin bir dille yasaklanmıştır (Canan, 1988, c. 12, s. 134). Kumar oynayan kişi üzüntü, stres, keder, hırs ve intikam, fitne, fesad ve nifak gibi birçok psikolojik ve fizyolojik olumsuz duygu ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında zamanını ve enerjisini israf etmiş, ekonomik yönden tükenmiş; ailesi, çevresi ve toplumsal manada tahribatlar ortaya çıkmasına neden olmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “hiç kimse kendi elinin emeğinden daha hayırlı bir rızık yememiştir...” (Buhari, Büyü, 15) buyurarak kumar ve benzeri birçok oyunu İslam dininde menetmiştir (DİB, 2013, c. 5, s. 221-232).

Milli Piyango, sayısal loto, iddaa, spor toto, at yarışı, müşterek bahis vb. oyunlar farklı isimler adı altında olup olmamasına bakılmaksızın ve ister elden isterse sanal olarak oynansın kumar kapsamında olup “haram” kabul edilmiştir. Nitekim bu oyunlardan elde edilen paralardan belli orandaki payların hayır ve yardım kuruluşlarına aktarılması İslam dini açısından “haram” hükmünü değiştirmemektedir (Hamidullah, 2003, c. 2, s. 756; Karaman, 2010 s. 132).

3.11.6.3. *Tavla ve diğer oyunlar*

Hadis-i şerif: “Büreyde’den (r.a) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v) buyurdular ki: Kim tavla oyunu oynarsa elini domuz kanına bulamış gibi olur (Ebu Davud, Edep, 64)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Musa el-Eşari’den (r.a) rivayet ettiğine göre: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Tavla oynayan kimse Allah’a (c.c.) ve Resûlune (s.a.v) asi olmuştur (İmam Malik, Muvatta, Rü’ya, 6)”.

Hadis-i şerif: “Hz. Aişe (r.a) Anlattığına göre: Mahallesinde oturan bir ailede tavla bulunduğu haberi Hz. Peygamber’e (s.a.v) ulaşır. Bunun üzerine onlara: Eğer tavlayı evinizden çıkarmazsanız ben sizi mahallemden çıkaracağım! diye haber gönderir. Böylece onların tavla bulundurmalarını hoş karşılamadığını ifade eder (İmam Malik, Muvatta, Rü’ya, 6)”.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) hadis-i şeriflerde “tavla oyununu” doğrudan yasaklamış ve alimler tavla oyununun “haram” hükmünde olduğuna kanaat getirmişlerdir. Bunların dışında iskambil, kağıt oyunları, tombala, okey vb. gibi oyunlar ister belli bir mekanda ister sanal ortamda her ne isim adı altında oynanırsa oynansın “haram” hükmünde değerlendirilmiştir (Karaman, 2010, s. 130). Bu tarz oyunlar herhangi bir amaç içermeyen, kişiye oynadığında fayda ve yarar sağlamayan, kişiyi ailesinden uzaklaştıran, kişiyi sorumluluklarından alıkoyan, kişinin zamanını verimsizleştiren ve birçok zararı da içerisinde barındıran oyunlardır. İslam dini bireyin bu tarz faydasız ve zararlı oyun ve alışkanlıklardan uzak durmasını emretmiştir (Yeniçeri, 2014, s. 230).

3.11.6.4. *Vücut ve güzellik yarışmaları*

İslam dininin ölçü ve sınırları dışına çıkıp insanın çeşitli oyun ve müsabaka adı altında vücutlarını açmaları ve sergilemeleri İslam dinince yasaklanmıştır. İnsan bedeninin uygunsuz şekilde müsabaka konusu yapılması İslam dininin meşru saydığı sportif oyun ve aktivitelerin özüne ve İslam ahlak felsefesinin ruhuna aykırı davranıştır. İnsanın çeşitli özellikleri ile bizzat vücudunun malzeme konusu edilmesi ve insanın bir eşya olarak baz alınması İslam dininin yasakladığı bir durumdur. Çünkü İslam dini insanı yücelten bir din anlayışına sahiptir ve insanın aşağı konumlara düşmesine izin vermemektedir (Yeniçeri, 2014, s. 219, 231).

3.11.7. Boş zaman becerileri kapsamında dikkat edilmesi gereken hususlar

İslam dinin de eğlence türleri hüküm itibari ile caiz kabul edilmiştir. Oyun ve eğlence diye tabir edilen birtakım aktiviteler ise bazı sebeplerden ötürü caiz kabul edilmemiş hatta bazı aktivite türleri ise haram sayılmıştır. Çünkü İslam çerçevesin de insan ve insan hayatı çok kıymetli kabul edilmiş ve daima yararlı işlerle meşgul olunması uygun görülmüştür (Bilmen, 2006, s. 445-446). Ayet-i kerime ve hadis-i şerifler çerçevesinde elde ettiğimiz bazı bulgulardan yola çıkarak boş zaman becerileri çerçevesinde dikkat edilmesi gereken birkaç hususa işaret edilebilir. Bu hususlardan bazıları şunlardır;

- Maide Suresi 90. ayet-i kerime de özellikle içki ve kumar (Maide Suresi 5/90) gibi İslam dinince haram kabul edilen hususlar konusunda uzak durulması gerektiği bildirilmiştir. Bu tarz boş zaman becerilerinden de uzak durulması gerektiği ve bu tarz eğlencelerinde boş zaman becerisi olmayacağı düşünülmektedir.
- Peygamber Efendimiz (s.a.v) Müslümanlara hitaben yüze vurulmasını yasaklamıştır (Müslim, Libas, 106; Ebu Davud Cihad, 56; Tirmizi, Cihad, 30). Bu kapsamda savunma amacı dışında dövüş oyunlarından uzak durulması tavsiye edilmekte ve bu tarz oyunlar boş zaman becerisi dışında değerlendirilmektedir.
- Zaman konusunda büyük kayıplara neden olan ve günümüzde de farklı isimler altında oynanan birçok oyun bulunmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bunlardan biri olan tavla oyununa dikkat çekmiş ve oynamaması gerektiği konusunda (İmam Malik, Muvatta, Rü'ya 6; Muvatta, Rü'ya, 6; Ebu Davud, Edep, 64) uyarıda bulunmuştur.
- Avlanma ile ilgili Peygamber Efendimiz (s.a.v) eğlence amaçlı avcılığın yapılmaması gerektiği (Nesai, Dahaya, 42) ve hayvanlar içinde hiçbir canlıya zarar verilmemesi ve atışlara hedef yapılmaması (Müslim, Sayd, 58; Tirmizi, Sayd, 1; Nesai, Dahaya, 41) ve hayvanların ne niyetle olursa olsun dövüştürülmesini (Ebu Davud, Cihad, 56; Tirmizi, Cihad, 30) gerektiği gibi birçok hususta uyarıda bulunmuştur.
- Boş zamanın büyük nimetlerden biri olduğu (Buhari, Rikak, 1; Tirmizi, Zühd, 1) ve amaçsız kullanılmaması hususunda Peygamber Efendimiz (s.a.v) uyarıcı ifadelerde bulunmuş ve boş zamanın etkin ve verimli kullanılması gerektiğini emretmiştir.

3.12. Hadis-i şeriflerde Motivasyon

İslam dininde motivasyon süreci Peygamber Efendimiz'e (s.a.v) ilk vahyin gelişiyle birlikte başlamıştır. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) Allah'ın (c.c.) elçisi olması ona ciddi manada sorumluluk yüklemiştir. Bu sorumluluğu ayet-i kerimelerin kendisine nazil olup bunları aktarmasıyla yerine getirmiştir. Ayet-i kerimeleri aktarırken yaşadığı birçok olumsuz durum karşısında Allah (c.c.) tarafından kendisine vahiy gönderilmesi veya çeşitli durum ve olaylar karşısında Hz. Cebrail (a.s)'in bizzat gelmesi Peygamber Efendimiz'i (s.a.v) elçilik sürecinde ciddi manada motive etmiştir. Nitekim Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) motive olduğu durumların yanında kendisi de ashabını kendi söz ve fiilleri ile de motive etmiştir (Bayram, 2017, s. 121-141). Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) hadis-i şeriflerinde ve yaşamı içerisinde motivasyona dair birçok örnek olay mevcuttur. Bu örnekler içerisinde en önemli olanı Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve ashabına bedir savaşında Hz. Cebrail (a.s) tarafından savaşın en sıkıntılı anında yardım edilmesi (Buhari, Megazi, 11) Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve ashabını motive etmiş ve savaş kazanılmıştır. İslam tarihinin en büyük olaylarından biri olan hicret olayında göç eden Mekkeli Müslümanlara yerleşik durumda bulunan Medinelî Müslümanların maddi ve manevi yardımda bulunması (Buhari, Hibe, 35; Müslim, Cihad, 70) Mekkeli Müslümanları motive etmiştir. Allah'ın (c.c.) günah işleyen kullarını tövbe ettikleri vakit affedeceğini müjdelemesi (Buhari, Tevhid, 35; Müslim, Tövbe, 29) günah işleyen tüm Müslümanları İslam dinine bağlayıcı büyük bir motivasyondur. Bu durumların dışında, Allah'ın (c.c.) abdest alan Müslümanların hatalarını silip manevi derecelerini yükselteceğini buyurması (Müslim, Taharet, 41; İmam Malik, Muvatta, Sefer, 55; Tirmizi, Taharet, 39; Nesai, Taharet, 106), güzel ahlaklı olan Müslümanların kıyamet günü sevaplarının çok olacağı (Tirmizi, Birr, 62; Ebu Davud, Edeb, 8), alçakgönüllü davranış sergileyen Müslümanın manevi derecesinin artacağı (Buhari, Rikak, 38), anne ve babasına hürmet eden kişinin cennete mükafatlandırılacağı (Müslim, Birr, 9; Tirmizi, Da'avat, 110), terbiyeli evlat yetiştiren anne ve babanın cennete hak kazandığı (Ebu Davud, Edep, 131), kişinin Müslüman kardeşinin sıkıntısını giderdiği vakit Allah'ın (c.c.) da o kişinin sıkıntısını gidereceği (Ebu Davud, Edeb, 46; Tirmizi, Hudud, 3; Buhari, Mezalim, 3, İkra, 7; Müslim, Birr, 58), Müslümanın dua etmesi karşılığında çeşitli mükafatlar alacağı (Tirmizi, Da'avat, 112), namaz kılan Müslümanın cennete gideceği (Ebu Davud, Salat, 272; Nesai, Ezan, 26), oruç tutan müminlerin birçok mükafata nail olacağı (Müslim, Oruç, 1), sadaka ve diğer hayri hizmet yapanların cennete alacağı

mükafatlar (Müslim, Zekat, 28), ilim öğrenmek için uğraşan kişinin karşılaşacağı mükafatlar (Müslim, Zikir, 38; Ebu Davud, İlim, 1), öfkesini yenen kişinin ahirette çeşitli mükafatlar elde edeceği (Tirmizi, Birr, 74; Ebu Davud, Edeb, 3), musibetlere karşı sabreden müminlerin cennetle mükafatlandırılacağı (Tirmizi, Zühd, 58), çeşitli hastalıklara karşı Müslümanın günahlarının affedildiği (Buhari, Marda, 1; Müslim, Birr, 52; Tirmizi, Cenaiz, 1) gibi birçok dini durum Müslümanları yapacakları ibadet ve diğer İslami emirler çerçevesinde alacağı karşılık yönünden motive etmektedir.

İslam dini “helal ve haram” dairesi çerçevesinde Müslümanların gerek kişisel gerekse sosyal yaşam içerisindeki davranışlarına yönelik bir çizgi çizmiştir. Müslümanların söylediği söz, yaptığı iş ve davranışların fıkhi hüküm olarak helal olduğunu bilmesi ve karşılığında bu helal emrine uyduğu için Allah (c.c.) tarafından mükafat alacağını bilmesi motive olma açısından olumlu bir durumdur. Aynı şekilde haram olan bir sözün veya bir davranışın, yapılmadığında yine Allah (c.c.) tarafından bir mükafat alacağını bilmesi Müslüman bir kişiyi motive etmektedir. Helal olan söz, iş ve davranış gibi durumların hem Allah’ın (c.c.) hem de Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) emri olması hem de İslam dinindeki helal sayılan şeylerin bir ilah-i hikmeti olması, insanlara fayda ve yarar sağlaması; haram olan söz, iş ve davranışın hem Allah (c.c.) tarafından hem de Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından yasaklanması günah olan şeylerin insana zararı olduğu ve fayda sağlamadığı gibi durumların bilinmesi İslam dinine müntesip kişilerin motivasyonunun sağlanması açısından önem arz etmektedir (Rıza, 1995, s. 275-276).

İslam dini perspektifinde “dünya-ahiret” çizgisi ele alındığında burada da bir motivasyon örneği karşımıza çıkmaktadır. Müslüman bir bireyin dünya hayatındaki ömrünün belli bir zaman içermesi ve bir gün bu hayatın son bulacağını bilmesi dünyadaki zamanını etkin ve verimli kullanması açısından bireyi ahirete hazırlanma noktasında motive etmektedir. Ahirette ise dünyada elde ettiği sevapların karşılığını göreceğini bilmesi ve bu sevapları da sadece dünyadaki kısa bir zaman diliminde yapabileceğini bilmesi bireyin ahirete hazırlanması ve dünya hayatında dini gerekliliklerini yerine getirmesi açısından bireyi motive etmektedir (Arslan, 2019, s. 29-30).

Hadis-i şerif: “...Bedende bir kalp parçası vardır, o iyi olursa bütün beden iyi olur, o kötü olursa bütün beden kötü olur, dikkat edin! O, kalptir (Buhari, İman, 39)”.

İslami öğretilerde “kalp”, vücudu bütünüyle etkisi altına alan merkezi bir organ görevini görmektedir. Kalp kavramı ilk başta tıbbi olarak insan vücudundaki kanı pompalayan bir organ olarak bilinmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde kalp kavramı vicdan, idrak, duygu, akıl, şuur ve irade gibi unsurlar ile sezgi, duygu ve düşünce gibi unsurların karşılığı olarak yer almaktadır. Kalp, insanın manevi hayatını şekillendiren ve insanın hayatına yön veren önemli bir organdır. İman ve küfür, sevgi ve nefret, iyilik ve kötülük, cesaret ve korku, sevinç ve keder gibi birbirine zıt duygular kalp içerisinde bir arada bulunur. Kalp, haset, kin, nefret, öfke gibi birçok kötülüğü ve kötü duyguları barındırdığı gibi; sevgi, saygı, merhamet, yardım gibi iyiliği ve iyi duyguları da içerisinde barındırır (DİB, 2013, c. 3, s. 60).

Kalp, insanın duygu ve düşüncelerine yön veren ve bu manada motivasyonu sağlayan önemli bir parçadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “kalp” ile alakalı (Tirmizi, Da’avat, 89; Müslim, Kader, 17) birçok hadis-i şerif zikretmiş ve kalbin önemine değinmiştir. Kalp, içsel motivasyonu sağlayan bir araçtır. İçsel motivasyon bireyi hedeflerine ulaşmak için belli bir davranışa yönlendiren, bireyi harekete geçiren, bireyi etkinleştiren ve yönelten içsel bir güçtür (Munusturlar, 2018, s. 14). Bu içsel güç bireyin ne istediğine ve bireyi nelerin ilgilendirdiğine dair duygularında açık bir ifadesidir (Deci & Ryan, 2010, s. 1).

İslam dini açısından kalp anlama, kavrama, düşünme, sezgi ve olumlu-olumsuz birçok duygu durumunu içermektedir. Kalbin insanı insan yapan hisleri ve insanı motive eden duygu durumlarını içerisinde barındırması, insanın sosyal yaşam içerisindeki davranışlarının temelinde bulunması, insanlar arasındaki muhabbete, sevgiye, saygıya ve hissi iletişime yön vermesi gibi birçok durumu kendisinde bulundurmaktadır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Allah (c.c.) sizin gönüllerinize ve davranışlarınıza bakar” (Müslim, Birr ve Sıla, 34) buyurarak bu duygu durumlarının önemine ve hassasiyetine dikkat çekmektedir (Uludağ, 2001, c. 24, s. 230). Nitekim İslam dininde iman etmenin ilk şartı “kalp ile tasdiktir” (Canan, 1988, c. 16, s. 471). İslam dini açısından kalbin önemli oluşu dini emirlerin yerine getirilmesi noktasında ve Müslümanların gerek dine gerekse yaşama motive olmaları açısından önem arz etmektedir.

İslam dininde motivasyon süreci sadece teorik anlamda değil pratik anlamda da vücut bulmuştur. Peygamber Efendimiz’in (s.a.v) birçok spor oyununu teşvik etmesi Müslümanların zamanlarını yönetme, boş zamanlarını değerlendirme ve bireyin yaşama

motive olması açısından önem arz etmektedir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) okçuluk sporu ile uğraşan, ok atan ve ok sporuna yardım eden bir kişinin cennete gireceğini müjdelemesi (Müslim, İmare, 169; İbn Mace, Cihad, 19) bu spor dalıyla uğraşan bir kişinin motive olmasını sağlamaktadır. Kuvvetli müminin zayıf müminden daha hayırlı olduğunu (Müslim, Kader, 34) buyurması bireylerin fiziksel aktivite ve fiziksel egzersiz yapmalarına yönelik motive olmalarını desteklemektedir.

3.13. Hadis-i şeriflerde Problem Çözme

Hadis-i şerif: “Ebu Said el-Hudri'nin (r.a) işittiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Bir kötülük gören kişi, eli ile değiştirmeye gücü yetiyorsa onu eli ile değiştirsin. Buna gücü yetmez ise dili ile değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbi ile o kötülüğe tavır koysun ve onu hoş görmesin. Bu da imanın asgari gereğidir (Müslim, İman, 78; Ebu Davud, Salat, 239-242)”.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) Medine'de yeni bir İslam ümmeti oluşturmuş ve bu İslam ümmetinin temelini sevgi ve kardeşlik bağları üzerine kurmuştur. Peygamber Efendimiz (s.a.v) ashabına sosyal ilişkileri geliştirici tavsiyelerde bulunurken; aynı zaman da toplumda problem olabilecek söz ve fiilleri de yasaklamıştır. Toplumda farklı problemlerin ortaya çıkmaması ya da bu tarz problemlerin minimum seviye de olması için ashabına sürekli din kardeşliğini, iyiliği, sevgiyi ve güzel olanı öğütlerken; ashabını kötü ve çirkin olan her şeyden de uzaklaştırmıştır. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) “emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker” yani iyiliği emredip kötülükten sakındırma ilkesini ashabının yaşamı içerisine sokmuş ve toplumu bu şekilde yönetmiştir. Bu ilke doğrultusunda ashabının kötülük, güçlük, zorluk ve bir problemle karşılaşması neticesinde gücü nispetinde fiili olarak bu sorun ve problemi çözmesini emretmiştir. Gücünü aşan durumlarda ise sözlü olarak bu sorun ve problemi çözmesini emretmiştir. Şayet sözlü olarak da bu sorun ve problemi çözemiyorsa onu hoş görmemesini ve kınamasını emretmiştir (Ebu Davud, Salat, 239-242). Bu sayılan durumların ise kişinin imanını etkileyen durumlar olduğunu zikretmiş (Müslim, İman 78), sorun ve problemler karşısında susulmaması gerektiği ifade ederek “haksızlık karşısında susan dilsiz şeytandır” (Müslim, Muhtasar, 1) buyurarak ağır bir itham kullanmıştır (DİB, 2013, c. 4, s. 465).

Hadis-i şerif: “Kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz (Buhari, İlim, 12, Edeb, 80; Müslim, Cihad, 6, 7)”.

Hadis-i şerif Müslümanların gerek dini gerekse toplumsal konuda karşılaştıkları her durumu değerlendirmeleri ve birçok problemin çözüm noktası olarak rivayet edilmiştir. Hadis-i şerif öncelikle dini ibadetlerin yerine getirilmesi hususunda ele alınmış ve dini ibadetler ifa edilirken aşırıya kaçınılması, usanç verecek noktaya ulaşılması ve bıktırıcılığa gelecek durumların oluşmasına izin vermemiş ve dini ibadetlerde zorlaştırıcı değil kolaylaştırıcı davranışların olması gerektiği bildirilmiştir. Özellikle bazı sahabelerin ibadetlerini aşırıya kaçırarak yerine getirmesi gereken asli sorumluluklarını ertelemesi Peygamber Efendimiz (s.a.v) tarafından uygun görülmemiştir. Gece istirahat, uyku ve dinlenme zamanı olması hasebiyle bazı sahabeler bu durumları göz ardı ederek sabahlara kadar ibadet etmiş ve bedenlerinin hakkı olan istirahat, uyku ve dinlenmeyi yerine getirmemişlerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu ve buna benzer dini anlamdaki birçok problemin çözüm noktası olarak bu hadis-i şerifi zikretmiş ve dinin yaşanması ve tatbik edilmesinde ölçülü davranılması gerektiğini de bildirmiştir (Canan, 1988, c. 1, s. 210-214).

Hadis-i şerifin diğer manaları ise Allah’ın (c.c.) güç, kuvvet ve kudretinden bahsederek müjdeleyici olunması gerektiği, Allah’ın (c.c.) gazabından bahsederek sürekli insanları korkutmanın ve ürkütmenin hoş olmadığı bildirilmektedir. Yeni Müslüman olanlara, buluğa ermiş çocuklara, toplumdaki insanlara ve emir altında çalışanlara iyi davranılması ve müjdeleyici olunması; toplumda rolleri farklı olan kişilerin asla zorlaştırıcı tavırlara maruz bırakılmaması gerektiği ifade edilmiştir. İnsanlara güçlük, zorluk ve meşakkat çıkarmak bu hadis-i şerifin anlam ve kaidelerine ters düşmektedir. Hadis-i şerif toplumsal manadaki işleyişin kolaylaştırmak, müjdeleyici ve merhametli olmakla mümkün olacağını; bu tabirlerin zıttı olan zorlaştırmak, nefret ettirmek ve zulümle davranmanın ise toplumdaki problemlerin ortaya çıkmasına ve artmasına neden olacağını vurgulamaktadır (Canan, 1988, c. 4, s. 18-19).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) insanları eğitirken ve insanlara birtakım şeyler öğretirken daima kolaylıkla davranmış ve bu durumu bir metot olarak belirlemiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) iki sorun arasında kalınca günah değilse en kolay olanı tercih etmiştir (Müslim, Fedail, 77). Sahabeler içerisinde yanlış ve hata yapanları veya sahabeler içerisinde problemler ortaya çıktığında çözüm noktasını kolaylığı baz alarak

belirlemiştir. Hata ve yanlışlar karşısında nasihat ve kolaylıkla davranmış ve kimsenin kalbini kırmadan problemleri çözüme kavuşturmuştur. Nitekim bir mescit içerisinde gayri ahlaki tavır sergileyen bir adam hakkında diğer sahabelere karşı “siz ancak kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak gönderilmediniz” (Ebu Davud, Taharet, 136) buyurarak böyle bir problemi herkese örnek olacak şekilde ve herhangi bir tartışmaya mahal vermeden çözüme kavuşturmuştur (DİB, 2013, c. 6, s. 581).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) birçok problemin çözümünde en uygun ve en etkili yöntemleri kullanmıştır. Bu yöntemler içerisinde muhataplarına karşı, tatlı dil, tebessüm, güzel üslup ve yumuşak huy gibi olumlu duygularla yanaşmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) sahabenin çeşitli olayları karşısında itidalli ve ihtiyatlı bir tavır sergilemiş ve problemleri hem İslam dinine uygun hem de sahabelerin hoşuna gidecek şekilde çözmüştür. Nitekim kendisini adaletsizlikle suçlayan birine karşı gerekli cevabı vermiş ve toplumda huzursuzluk çıkmasını engellemiştir. Zina yapmak isteyen birine karşı “başkasının senin kız kardeşinle zina yapmasına izin verir misin” buyurarak “kısas” metodunu uygulamıştır. Deveye sert şekilde davranan Hz. Aişe'ye (r.a) hitaben “ey Aişe yumuşak davran, çünkü yumuşaklık nerede bulunursa orayı güzelleştirir, nerede bulunmazsa orayı çirkinleştirir” (Müslim, Birr, 77) buyurarak kendi ailesinde vuku bulan problemler karşısında bile gerekli yöntemleri kullanarak çözüm yoluna gitmiştir (DİB, 2013, c. 6, s. 581-582).

Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) problemlerin çözüm odağında kullandığı metotlardan biri de kıssalardır. Çünkü kıssalar Müslümanların ilgisini sürekli çekmiş ve kıssalardan ibret alarak hayatlarına yön vermişlerdir. Kıssalar çeşitli problem ve musibetler karşısında insana dayanma gücü vermiş ve dünya hayatının vermiş olduğu bu sıkıntılar çerçevesinde insanı tekrar hayata bağlamıştır. Nitekim Peygamber Efendimiz'de (s.a.v) ashabını bu şekilde eğitmiş ve ashabına kıssalardan örnekler vererek olayları güzel bir edebi anlatımla çözmüştür (DİB, 2013, c. 6, s. 584).

Hadis-i şerif: “Kim zarar verirse Allah'da (c.c.) ona zarar verir. Kim (insanlara) güçlük çıkarırsa, Allah'da (c.c.) ona güçlük çıkarır (Ebu Davud, Kada (Akdiye), 31)”.

İnsanoğlunun dünya semasına indirildiği andan itibaren tartışma, kavga, zorbalık, problem, fitne, fesad, çekememezlik ve işkence farklı boyutlarıyla vücut bulmuş ve hep taze kalmıştır. Nitekim bu hususun ilk ve en önemli örneği Hz. Âdem'in (a.s) oğulları

Habil ile Kabil arasındaki münakaşanın cinayet ile sonlanmasıydı. Bu hususlar İslam dini gelmeden önce de cahiliye müşrikleri arasında yaygın şekilde görülmektedir. İslamiyet'in doğuşuyla birlikte Peygamber Efendimiz (s.a.v) ve ashabı müşrikler tarafından çeşitli problem, şiddet, güçlük ve işkencelere maruz bırakılmışlardı. Müslümanlar psikolojik, fiziksel, sosyolojik, ekonomik ve kişisel olarak çok yönlü bir problem yaşamış ve Peygamber Efendimiz (s.a.v) bu problemler karşısında ashabına problemin çözümü olarak şiddeti tavsiye etmemiş ve "her işte yumuşak davranılması" (Müslim, Birr, 77) gerektiğini, ani sinirle hareket edilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) "kim zarar verirse Allah'ta (c.c.) ona zarar verir; kim güçlük çıkarırsa Allah'ta (c.c.) ona güçlük çıkarır" buyurarak sosyal yaşam içerisinde problemlerin çözümünde şiddetin, zorlukların, güçlüğün ve kötülüklerin etkili olmayacağını bildirmektedir. Bu duruma örnek olarak Peygamber Efendimiz (s.a.v) "Müslüman, diğer Müslümanların elinden ve dilinden güvende olduğu zarar görmediği kimsedir. Mümin de halkın canları ve malları konusunda kendisinden emin olduğu kimsedir" buyurarak sosyal yaşam içerisindeki yöntemi belirlemiş ve bu şekilde yaşanması gerektiğini ifade etmiştir (DİB, 2013, c. 4, s. 445-458).

Günümüzde Müslümanlar sosyal hayat içerisindeki sorun ve problemlere karşı kayıtsız kalmamalı toplumdaki konumu ve sosyal rolü çerçevesinde bu sorun ve problemlerin çözümü için uğraşmalıdır. Çünkü Müslümanlar elindeki imkanlar, bilgi ve tecrübeleri nispetinde iyiliği tavsiye etmek ve kötülükleri muhafaza etmekle yükümlüdür. Toplumun dayanışması, kalkınması, güçlü olması ve gelecek nesillere aktarılması bu sorun ve problemlerin el birliği ile doğru, etkin ve verimli olacak şekilde çözümlenmesi ile mümkün olacaktır (DİB, 2013, c. 4, s. 470). Nitekim Peygamber Efendimiz (s.a.v) "insanlara problem ve zorluk çıkarmayan; insanlara yumuşak olup kolaylık gösteren kimselerin cehennemden uzak olacaklarını" (Tirmizi, Kıyamet, 14) buyurmuş ve bu konuda hassasiyet gösterip insanlara yumuşak davranıp kolaylık sağlayanların bu kolaylıklarından ötürü cenneti kazanacaklarını ifade etmiştir.

3.14. Hadis-i şeriflerde Sosyal Etkileşim Becerileri

Hadis-i şerif: "Müminin mümine dayanışması, parçaları birbirine bağlayıp kuvvetlendiren bina gibidir (Buhari, Mezalim, 5)".

Hadis-i şerif: “Nu’man b. Beşir’in (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Müminler, birbirlerini sevmeye, birbirlerine merhamet ve şefkat göstermede, tıpkı bir organı rahatsızlandığında diğer organları da uykusuzluk ve yüksek ateşle bu acıyı paylaşan bir bedene benzer (Müslim, Birr, 66)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre’nin (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Müslüman, Müslümanın kardeşidir. Ona hainlik yapmaz, ona yalan söylemez, onu zor durumda yüzüstü bırakmaz... (Tirmizi, Birr, 18)”.

Hadis-i şerif: “Abdullah b. Mes’ud (r.a) tarafından nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Kişi sevdiğiyle beraberdir (Buhari, Edeb, 96)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre’nin (r.a) rivayet ettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Kişinin haksız yere bir Müslümanın şeref ve namusuna dil uzatması, büyük günahların en büyüklerindedir... (Ebu Davud, Edeb, 35)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre’nin (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ...Müslüman kişinin kardeşini küçük görmesi, kişiye kötülük olarak yeter... (Müslim, Birr, 32)”.

Hadis-i şerif: “Vasile b. Eska’nın (r.a) naklettiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Kardeşinin başına gelen bir şeye sevinip gülme. Sonra Allah (c.c.) ona merhamet edip seni (o şeyle) imtihan eder (Tirmizi, Sıfatü’l-Kıyame, 54)”.

Hadis-i şerif: “Ebu Hüreyre’den (r.a) nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Hediyeleşin. Çünkü hediye, gönülden kını söküp atar... (Tirmizi, Vela, 6)”.

Hadis-i şerif: “Birbirinizden nefret etmeyin, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin. Ey Allah’ın (c.c.) kulları, kardeş olun. Bir Müslümanın din kardeşiyle üç günden fazla küs durması helal olmaz! (Buhari, Edeb, 62)”.

Hadis-i şerif: “İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Kardeşinle (düşmanlığa varan) tartışmaya girme, onunla (kırıcı şekilde) şakalaşma ve ona yerine getiremeyeceğin sözü verme (Tirmizi, Birr, 58)”.

Hadis-i şerif: “Allah (c.c.) katında arkadaşların en hayırlısı, arkadaşına karşı hayırlı davranandır (Müslim, Birr, 28)”.

Hadis-i şerif: “Muaviye’nin (r.a) işittiğine göre, Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: İnsanların gizli hallerini araştırırsan ya aralarına fesat sokmuş olursun ya da aralarında neredeyse fesat çıkmasına sebep olursun (Ebu Davud, Edeb, 37)”.

Peygamber Efendimiz (s.a.v) sosyal ilişkiler çerçevesinde sayıca fazla hadis-i şerif zikretmiştir. Konumuzu ilgilendiren hadis-i şeriflerin bazıları şunlardır: İnsanların birbirlerine iyi ve güzel ahlakla muamele etmeleri (Tirmizi, Birr, 55, 62; Ebu Davud, Edeb, 8), insanlara ve bütün canlılara karşı merhametli olunması gerektiği (Tirmizi, Birr, 16; Ebu Davud, Edeb, 66), insanlara karşı alçakgönüllü bir davranış sergileyip kibirden uzak durulması gerektiği (Müslim, İman, 147; İbn Mace, Zühd, 16), insanların birbirlerine karşı sabırla davranması gerektiği (İbn Mace, Fiten, 23; Müslim, Zekat, 124), insanlara karşı doğru sözlü olmanın ve yalan söylememenin gerekliliği (Müslim, Birr, 105), müminin Allah’tan (c.c.) kendisi için istediği güzel bir şeyi mümin kardeşi içinde istemesi (Tirmizi, Sıfatü’l-Kıyame, 59; Nesai, İman, 19), insanların birbirlerine karşı sözünde durması gerektiği (Ebu Davud, Edeb, 82), müminin diğer din kardeşlerini küçük görmemesi gerektiği (Ebu Davud, Edeb, 35), Müslümanın din kardeşinin sıkıntısına yardımcı olması, onun işlerine yardımcı olması ve din kardeşinin ayıbını örtmesi gerektiği (Ebu Davud, Edeb, 60), Müminin insanların ırzına ve namusuna dil uzatmaması, lanet etmemesi, çirkin işler yapmaması ve edepsiz konuşmalarda bulunmaması gerektiği (Tirmizi, Birr, 48), insanlar hakkında gybet yapıp ve iftira atılmaması (Müslim, Birr, 70), insanlar arasında koğuculuk (laf taşıma) yapılmaması (Buhari, Edeb, 50; Müslim, İman, 168), insanlarla alay edip taklidinin yapılmaması (Tirmizi, Sıfatü’l-Kıyame, 51), ara bozuculuk yapmanın ve yaptığı iyiliği başa kakmanın men edilişi (Tirmizi, Birr, 41) Müslümanların kardeş olup birbirlerine hainlik yapmamaları, yalan söylememeleri ve yüzüstü bırakmamaları (Tirmizi, Birr, 18) küçüklere merhamet etmek ve büyüklere saygınlık göstermek (Tirmizi, Birr, 15), Müslümanların birbirleri ile hediyeleşmesi (Tirmizi, Vela, 6), insanlara karşı adaletle davranılması gerektiği (Nesai, Adabü’l-Kudat, 1), insanlara karşı ırkçılık yapmanın, ırkçılığa destek vermenin ve ırkçılık uğruna savaşmanın yasak oluşu (Müslim, İmare, 57; Ebu Davud, Edeb, 111-112), din kardeşinin emanetine sahip çıkması (İbn Mace, Ahkam, 30).

İslam dininde yer alan sosyal etkileşimin temel yapı taşı aileden başlayarak topluma kadar yayılan bir esas teşkil etmekte ve bu sosyal etkileşimin temelinde “kardeşlik ilkesi” yatmaktadır. Bu kardeşliğin temeli aile, soy, toplum, sosyal rol, statü ve eğitim gibi

unsurlar değil tamamen dini ve manevi öğretiler etrafında şekil alan unsurlardan oluşmaktadır. İslam dininde bu kardeşlik söz ve laf da kalmamış Müslüman kişinin diğer kimselerle ilişkisinde fiili anlamda da bu kardeşlik vücut bulmuştur. Sosyal etkileşim unsurları olarak; yardımda bulunma, iyiliğe yöneltme, kötülükten uzaklaştırma, doğru yol gösterme, maddi ve manevi ihtiyacı karşılama, sevinç ve üzüntüsüne ortak olma gibi unsurlar İslam dinindeki başlıca sosyal etkileşim unsurları olarak yer almaktadır. Bu unsurlar “yapıcı unsurlar” olarak adlandırılmaktadır. Küskünlük ve dargınlık, kusur araştırmak, alay etmek ve küçümsemek, gıybet, iftira, dedikodu, namusuna dil uzatmak, hıyanetlik, söz taşımak, ağır ithamlar vb. gibi unsurlar ise İslam dini içerisinde “kardeşliği bozucu unsurlar” olarak adlandırılmaktadır (Çakan, 2011, s. 89-98; Karaman, 2010, c. 136-149).

İslam dini sosyal hayatın bir gereği olarak insanların birbirlerine karşı hoşgörülü, merhametli ve yumuşak davranışlı olmasını öğütlemektedir. Bu davranışların sosyal hayatın her alanın da uygulanması ve bu doğrultuda da diğer insanlara örnek olunması emredilmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Allah (c.c.) rıfk sahibidir ve her işte yumuşak davranılmasını sever” (Buhari, Edeb, 35; Müslim, Selam, 10; Ebu Davud, Edeb, 11) buyurarak sosyal hayat ilişkilerinde Allah’ın da (c.c.) yumuşak davranılmasını emrettiği vurgulamıştır. Hadis-i şerifte buyrulan “rıfk” tabiri söz, fiil ve davranışlarda yumuşak, kibar ve nazik olmak; kaba, sert ve kırıcı davranışlardan uzak durmak demektir. Sosyal hayat içerisinde ticaretten-misafirlığe kadar her alanda yumuşak davranmak insani, ailevi ve toplumsal manada huzur ve mutluluk sağlama aracı olmaktadır. Toplumun sosyal ilişkilerinde birlik, beraberlik ve kardeşlik duygularının güçlü ve kuvvetli olması karşılıklı yumuşak davranma ile mümkün olabileceği İslam dininin öğretilerinde yer alan bir unsurdur (Karagöz, 2009, s. 99-100).

Müslüman bir kişinin sosyal ilişkilerdeki sorumluluğu sadece yakın çevresindeki kişilere değil toplumun her kesimini kapsayan bir şekilde olmalıdır. Nitekim bu hususta Peygamber Efendimiz (s.a.v) toplumdaki kadın, erkek, çocuk, yaşlı, düşkün, fakir, zengin, köle, hizmetçi vb. gibi ayrımlar yapmamış, herkesi toplumun bir ferdi olarak görmüştür. Peygamber Efendimiz (s.a.v) insanları alt ya da üst sınıf olacak şekilde de bir ayrıma tabi tutmamıştır. Bu hususla ilgili; düşkün bir bedeviye yardım etmesi (Müslim, Zekat, 69), kadınları namaz için cemaate teşvik etmesi (Müslim, Salat, 137), kadınların eğitim ve öğretimine zaman ayırması (Buhari, İ’tisam, 9), çocuklara selam verip (Müslim,

Selam, 15) yanaklarını okşaması (Müslim, Fedail, 80), köle ve hizmetçilere ilgi göstermesi (Buhari, İman, 22) ve o dönemler köle olup daha sonra azat olan Bilal-i Habeşi'yi (r.a) İslam tarihinin ilk müezzini yapması gibi durumlar Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) sosyal ilişkilerdeki bazı örnekleridir. Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) toplumda hiçbir ayırım yapmadığının diğer bir örneği gayrimüslim olan kişileri de toplumun bir ferdi olarak görmesidir. Müslüman kişilerin Allah (c.c.) katında gayrimüslimlere karşı sorumlu olduklarını, sırf başka dine mensup diye haklarının ellerinden alınmaması gerektiğini vurgulamıştır (DİB, 2013, c. 4, s. 305).

Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminde sosyal iletişim ve sosyal ilişkinin en zirve noktası Mekke'den Medine'ye hicret olayının yaşanmasıdır. Mekkeli muhacirler vatanlarından, evlerinden ve mallarından ayrı düşmüş Medine'ye göç etmişlerdi. Medineli Müslümanlar göç eden Mekkeli muhacirlere yardım eli uzatmış ve kardeşlik bağlarının temeli atılarak, maddi ve manevi sosyal yardımda bulunulmuştur. Bu olay İslam tarihinin sosyal hayat anlamındaki en önemli olaylarından biridir (Safa, 2015, s. 364-365). Müminlerin birbirlerini sevmeleri birbirlerine sahip çıkmaları iman etmenin bir gereğidir (Buhari, İman, 7). Sevgi kalbi olduğu kadar söz, fiil ve davranışlarla olmaktadır. Mümin sevgisini çevresindeki insanlara yansıtmalı, sevgiyi ve dayanışmayı pekiştirecek şeyler yapmalı, birlik ve beraberliği tesis edecek söz ve davranışlarda bulunması gerekir. Sosyal ilişkilerin güçlenmesi, dayanışmanın, birlik ve beraberliğin en kuvvetli şekilde toplumda yer alması için Müslümanların bazı hususlara riayet etmesi gerekir. Bu hususlardan iyi davranışlar; müminleri sevmek ve sevindirmek, müminlere selam vermek, müminlerle tokalaşmak, müminlere ikramda bulunmak, iyilik etmek, müminlerin ihtiyaçlarını gidermek, müminlerle iyi huylu ve geçimli olmak, karşılıklı güvenilir olmak, karşılıklı davete icabet etmek, hastalandığında ziyaret etmek, birbirlerine karşı merhametli olmak vb. iyi hasletler bir müminde sosyal ilişkilerin kuvvetlenmesi için son derece önemlidir. Diğer kötü hususlar ise, müminlere zulüm etmemek, aldatmamak, hile yapmamak, hainlik etmemek, hakir görmemek, sırt çevirmemek, dargın durmamak, kin tutmamak, yalan söylememek, ilişkiyi kesmemek, küfür etmemek vb. gibi kötü hasletler ise müminlerin dikkat etmesi ve uzak durması gereken davranışlardır (Karagöz, 2009, s. 45-55).

4. SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırmada boş zaman eğitimi bileşenlerine yönelik betimsel analiz ve içerik analizi baz alınarak bir araştırma yapılmıştır. Boş zaman eğitimi bileşenleri içerisinde yer alan kişisel farkındalık, boş zaman farkındalığı, zaman yönetimi, sosyal etkileşim becerileri, boş zaman becerileri, motivasyon ve problem çözümlenmesi, İslam dininin temel kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerifler ile ilişkilendirilerek açıklanması amaçlanmıştır.

Araştırmanın alan yazın taramasında boş zamana yönelik çalışmalar ile boş zaman eğitime yönelik yapılan çalışmalar ve modeller kaynak olarak taranmıştır. İslam dininin temel kaynağını teşkil eden öğretiler dikkate alınarak yapılan bazı boş zaman çalışmaları da alan yazında göze çarpmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde ilk olarak İbrahim, (1982) tarafından "Boş zaman ve İslam" adlı çalışma yapılmış ve İslam dini temel öğretilerinin boş zaman olgusunu desteklediği bulgusuna ulaşılmıştır. el-Sayed, (1997) Boş zamanda İslami eğitimin nasıl olması gerektiği üzerine çalışma yapmış; bireyin ve toplumun iyiliği ve refahı için bireyi fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak geliştirmek için boş zamanın iyi kullanılması gerektiği bulgusu elde edilmiştir. Martin & Mason, (2003) çalışmalarında üç Müslüman ülkenin boş zamana katılım göstermelerinde ekonomik gücün etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Martin & Mason, (2004) başka bir çalışmada boş zaman kavramının, İslam dininin öğretilerindeki yerini incelemiş ve elde edilen bulgularla Batıdaki dinlerin boş zaman kavramına bakışını karşılaştırmış ve İslam dinine mensup bireylerin genel manada boş zaman kavramına uzak oldukları sonucu saptanmıştır. Awamreh & Al-Khaldi, (2014) boş zaman faaliyetlerini İslam dini özelinde değerlendirmiş ve yapılan boş zaman faaliyetlerinin bir amaç niteliği taşıması gerektiği bulgusu elde edilmiştir. Sudjatmiko vd., (2018) İslam dininin sosyal bir din anlayışı ile yaşamın tüm yönlerini kapsadığını ve boş zamanın da sosyal bir din anlayışı kapsamında ele alındığı sonucu saptanmıştır.

Ülkemiz akademik çalışmalarında ise İslam dini ile ilişkilendirilmiş boş zaman çalışmaları alan yazında karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde Okumuş, (2005) "Boş zamanlar ve İslam" adlı çalışmasında İslam dininin temel öğretilerinden elde ettiği bulgularda boş zaman olgusunu bir amaç uğrunda değerlendirmek gerektiği sonucunu elde etmiştir. Ayar, (2018) "İslam'da boş zaman ve spor" adlı çalışmasında ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerden örnekler vererek boş zaman kavramının İslam dininde karşılık bulduğu bulgusu elde edilmiştir. Karaküçük, (2019) "Boş zaman, Rekreasyon ve

İslamiyet” çalışmasında boş zamanı ayet-i kerime ve hadis-i şerifler özelinde değerlendirmiş ve İslam dininin boş zaman olgusunu değerlendirmede uyarıcı nitelikler taşıdığı ve bireylere yol gösterdiği sonucu saptanmıştır.

Yapılan bu çalışmaların hepsi “İslam dini ve boş zaman” çerçevesinde ele alınmış fakat “İslam dini ve boş zaman eğitimi” çerçevesinde ulusal ve uluslararası alan yazında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bilgilerden yola çıkarak çalışmamız da ulusal ve uluslararası alan yazındaki bu boşluğu doldurmak için ayet-i kerimeler ve hadis-i şerifler ışığında boş zaman eğitime ve boş zaman eğitimi bileşenlerine yönelik İslami bir bakış açısı getirilmek amaçlanmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de tespit edilen boş zaman farkındalığı bulgularında boş zamanın büyük nimetlerden biri olarak vurgulandığı göze çarpmaktadır. İslam dinin de boş zamanın kulluk bilincinden hareket ederek, sorumluluk sınırları çerçevesinde; çalışma, dinlenme, üretme, düşünme, ibadet etme vb. unsurlar kapsamında değerlendirilmesi gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Günümüz de temel bir kurum olarak ortaya çıkan boş zamanların nasıl değerlendirileceği, ne şekilde işlerlik kazanacağı, içinin nasıl doldurulacağı gibi durumları belirlemek İslam dininin boş zamanların nasıl değerlendirilmesi gerektiği özelliklerinden hareket ederek mümkün olabilmektedir. İslami bağlamda boş zamanın amaçsız, başıboş, anlamlı ve amaçlı olmak, israfa yer vermemek kaydıyla kurumsal düzlemde boş zamanın çeşitli biçimlerde değerlendirildiği gözlemlenmiştir (Okumuş, 2012, s. 719). İslam dininde boş zaman kavramına ilişkin bulunan ayet-i kerime ve hadis-i şerifler de sürekli aynı uğraşlarla meşgul olmanın insanın zihnini ve bedenini yorduğundan, dinlenmenin başka uğraşlarla olmasının daha sağlıklı olacağı da belirtilmiştir (Ayar, 2006, s. 1055). Hadis-i şeriflerden elde edilen bulgularda ise Peygamber Efendimiz (s.a.v) bizzat boş zaman farkındalığına dikkat çekmiş ve Müslümanlara bu konuda uyarıcı ifadeler kullanmıştır. Boş zamanın nimet olduğu, meşgul olmadan önce boş zamanının değerinin bilinmesi gerektiği, boş zamanı değerlendirmede Müslümanların temkinli davranıp İslami öğretilerin emrettiği şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucu elde edilmiştir. Nitekim Karaküçük, (2019) “Boş Zaman Rekreasyon ve İslamiyet” adlı çalışmasın da boş zaman kavramı üzerine çalışmamızla ilgili paralel çalışmalar yürüttüğü gözlemlenmiştir.

Kişisel farkındalık bulguları kapsamında Allah (c.c.) Kur’an-ı Kerim’de insanı en güzel biçimde yarattığını (Tin Suresi, 95/4) buyurmuş ve bu güzel yaratılışın biyolojik,

fizyolojik ve zihinsel yönden tam bir mükemmeliyet içerisinde olduğunu bunun içinde insanın kendi özelliklerinin, yeteneklerinin ve düşüncelerinin özel olduğunu; insanında bu güzel yaratılıştan ötürü kendi bedeninin farkında olması gerektiği vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen, insanın sorumluluk sahibi olması, çalışması ve başıboş bırakılmayacağına vurgulanması da kişisel farkındalığın önemli boyutlarını göstermektedir. Hadis-i şerifte elde edilen bulgularda ise kişisel farkındalığın sorumluluk bilinci üzerinden değerlendirildiği görülmektedir. Peygamber Efendimiz (s.a.v) insanın irade sahibi olduğunu, kişilik olarak kuvvetli bir yapıya sahip olması gerektiğini, kendi kişiliğinden ötürü sorumluluk sahibi olduğunu ve dünya yaşamı içerisinde yapıp ettiği bütün işler ile ömrünü nerede ve nasıl tükettiğine kadar bir bilinç içerisinde olması gerektiği sonucu elde edilmiştir.

Zaman yönetimi bulgularında ise Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde çok fazla sayıda bulgu göze çarpmaktadır. Bu bulguların çok fazla sayıda olması İslam dininde zaman kavramının ne denli önemli olduğunu göstermiştir. Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de zaman kavramını devir, yıl, ay, hafta, gün, saat, saniye ve an; gece-gündüz, sabaha-akşam, kuşluk ve ikindi olarak detaylı bir şekilde ele aldığı gözlemlenmiştir. Çil, (2011) ve Deliser, (2014) yaptıkları çalışmada Kur'an-ı Kerim'deki zaman kavramının bu bulgularını açıkladığı göze çarpmaktadır. Zaman kavramının İslam dini özelinde farklı yorumlandığı, zaman kavramının Allah (c.c.) tarafından yaratıldığı ve bunun neticesinde Allah (c.c.) katında zaman kavramının bulunmadığı, Allah'ın (c.c.) yaratmış olduğu bütün evrenlerde zaman kavramının farklı işlediği, zamanın izafi (göreceli) olduğu, kıyamet koştuktan sonra zaman diye bir olgunun olmayacağı bulguları ilgili ayet-i kerimelerde göze çarpmaktadır. Demir, (2006) çalışması kapsamında, çalışmamızda elde ettiğimiz bu bulguların hepsini açıklamış ve çalışmamızı destekler nitelikte bulguları elde ettiği saptanmıştır. Hadis-i şerifler özelinde tespit edilen bulgularda zaman kavramın Kur'an-ı Kerim'deki bulgular gibi olduğu gözlemlenmiş fakat zamanın daha çok nasıl kullanılması gerektiği konusuna daha fazla ağırlık verildiği saptanmıştır. Tespit edilen bulgularda zamanın özellikle namaz vakitleri merkeze alınarak programlanması ve yönetilmesine ağırlık verilmiş ve insanın zamanı tüketme konusunda sorumluluk sahibi olduğu ve bu zamanını nerede, nasıl ve niçin tükettiğinden hesap sorulacağı sonucuna varılmıştır. Peygamber Efendimiz (s.a.v) zikrettiği bir hadis-i şerifinde "Zaman yakınlaşmadıkça kıyamet kopmaz. Bu yakınlaşma öyle olur ki, bir yıl bir ay gibi; ay hafta gibi, hafta gün gibi; gün saat gibi, saat de bir çıra tutuşması gibi (kısa) olur (Tirmizi, Zühd,

24)” buyurarak zamanın izafiliğini açıkça vurgulamış ve aynı zamanda günümüzdeki sübjektif zaman anlayışına da dikkat çekmiştir. Sübjektif zaman, insanın içerisinde bulunduğu ortama göre değişen, insanın duygu durumuna göre ve o an ki ruh haline göre şekil alan zamandır (Incaz vd., 2017, s. 486). Nitekim Canan, (2008) “İslam’da zaman tanzimi” ve el-Karadavi, (2020) “Müslüman hayatında vakit” adlı çalışmalarında bu bulguları destekleyen ve açıklayan nitelikte bilgiler verdiği gözlemlenmiştir.

Boş zaman becerileri çerçevesinde Kur’an-ı Kerim’de tespit edilen bulguların az olduğu gözlemlenirken hadis-i şeriflerde bu sayısının daha çok ve detaylı olduğu saptanmıştır. İslam dini özelinde boş zaman becerilerinin Müslümanları geliştirici, yönlendirici ve eğitici özellikler taşıması gerektiği ve sosyal hayat içerisinde bu becerilerin İslami bir amaç, insanlara faydalı ve yararlı durumların olması gerektiği bulgusu elde edilmiştir. (Akyüz, 2012; Bayram vd., 2019; Karaküçük, 2019; Kuşçuzade, 2015; Yeniçeri, 2014) yaptıkları çalışmalarda İslam dininde yapılan ve yapılması tavsiye edilen becerilerden bahsetmişlerdir. Bu çalışmalarda tespit ettiğimiz boş zaman becerileri ile ilgili çalışmamızı destekleyici bilgilerin varlığı göze çarpmaktadır. Nitekim hadis-i şerifler bazı boş zaman becerilerinin yapılmasını tavsiye ederken bazılarını ise yasakladığı görülmektedir. Tavsiye etmenin ve yasaklamanın da İslam dini özelinde bir açıklamasının olduğu da gözlemlenmiştir. Boş zaman becerileri yapılırken İslam dininin temel öğretileri dikkat alınarak yapılması gerektiği öngörülmüştür. Beşer, (2012) çalışmasında dikkat edilmesi gereken bu hususları açıklamış ve çalışmamızla ilgili paralel hükümlerden bahsetmiştir. Boş zaman becerileri sadece sportif beceri olarak yer almamış edebi uğraşların varlığı da boş zaman becerisi kapsamında değerlendirilmiştir. Yılmaz, (2015) ve Souley, (2018) tarafından edebi uğraşlar çerçevesinde İslam dininde yer alan şiir üzerine çalışmalar yapılmış; (Kutluay, 2009)’ın ise yabancı dil öğrenimi üzerine bir çalışma yaptığı tespit edilmiş ve çalışmamızla paralel bulgular gözlemlenmiştir. Awamreh & Al-Khaldi, (2014) çalışmamız kapsamında boş zaman becerileri olarak ele aldığımız faaliyetleri “rekreasyon türleri” başlığı altında incelemiş ve İslam dininde rekreasyon türlerinin önem ve amacına değinmiştir. Ayrıca İslam dininin yapılmasını tavsiye ettiği bazı becerileri günümüz şartlarını dikkate alarak değerlendirmiş; Peygamber Efendimiz (s.a.v) zamanında yapılan bazı beceri faaliyetlerinin günümüzde hangi şartlarda caiz olup olmadığını ifade etmiştir.

Motivasyon başlığı altında incelediğimiz ayet-i kerimelerde inananların İslami hükümler kapsamında içsel ve dışsal motive oldukları görülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de iman eden, ibadet eden, emir ve yasaklara riayet eden ve faydalı ve iyi işler yapan müminlerin mükafat elde edeceği bulgusu gözlemlenmiştir. Bu bulgularda mükafat verileceğinin yer alması bireylerin içsel ve dışsal motive olmaları açısından önem arz etmektedir. Ayet-i kerimede kalbin mutlu ve huzurlu olmasına (Rad Suresi 13/28) vurgu yapılması içsel motivasyona işaret ederken çeşitli mükafatlar yoluyla bireylerin bir şeyler elde etmesi de dışsal motivasyona işaret etmektedir. Nitekim bu kapsamda (Gedük, 2015) tarafından yapılan "Kur'an'da müminlere teselli, moral ve motivasyon" çalışması elde ettiğimiz bulgularla paralellik göstermiş ve bu bilgileri açıkladığı da saptanmıştır. Hadis-i şeriflerde ise motivasyon süreci daha geniş kapsamda ele alınmış, ayet-i kerimelerdeki motivasyon bulgularına ek olarak; müminlerin birbirleri ile ilişkileri, müminlerin yaptıkları işlerden dolayı cenneti kazanacak olmaları, zulüm gösteren zalimlerin cehenneme gidecek olması, İslam dininin temel öğretileri yolunda ilerleyen kişilerin hayırlı kişiler oldukları, bazı becerileri icra eden müminlerin cenneti kazanacaklarının müjdelenmesi gibi bulgular müminlerin motive oldukları sonucunu göstermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin motivasyon kapsamında yakın ilişkili oldukları fakat detay bakımından ayet-i kerimelerin daha kapsamlı olduğu göze çarpmaktadır.

Problem çözme ile ilişkilendirdiğimiz bulgular kapsamında Kur'an-ı Kerim'de zorluk, sıkıntı, meşakkat, ikili ilişkiler ve sosyal ilişkilerde yaşanan sorunlar yapısal ve bireysel engeller çerçevesinde de incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.) tarafından verilen bir zorlukla beraber peşinden kolaylık verildiği, sıkıntı ve meşakkat durumlarında sabırlı olmak gerektiği, ikili ilişkiler ve sosyal ilişkilerde ortaya çıkan problemlerde adaletle hükmedilmesi gerektiği, toplumsal problemler karşısında Hakk'ın tavsiye edilmesi gibi çeşitli birçok olayda problemin varlığının yanında çözümünün yer aldığı saptanmıştır. Hadis-i şerifler özelinde incelenen problem çözme çeşitli sorunlar karşısında Peygamber Efendimiz'in (s.a.v) kendi hayatından ve zikrettiği hadis-i şeriflerden elde edilen bulgular yoluyla ilişkilendirilmiştir. Hadis-i şeriflerde problemlerin çözüm odağı olarak "kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz (Buhari, İlim, 12)" ilkesi ortaya çıkan veya çıkması muhtemel sorunların çözümünde yönlendirici bir nitelik taşıdığı görülmüştür. Hadis-i şerifler insanların problemler karşısında izlemesi gereken yollarında varlığını göstermiştir. Bir problem,

kötülük ve zarar karşısında insanların bunu bedeni, eli ve dili ile düzeltmesi hiçbir şey yapamadığı durumda ise kalben bu duruma müdahale etmesi gerektiği (Müslim, İman 78) bulgusu göze çarpmaktadır. Tespit edilen bulguların problemlerin önündeki engelleri aşmaya yönelik olduğu gözlemlenmiştir.

Sosyal etkileşim becerileri özelinde elde edilen bulgularda ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerin sayıca fazla olduğu tespit edilmiştir. İslam dini insanların hem ikili hem de toplumsal ilişkilerine yönelik geniş bilgiler vermiş ve bu ilişkilerin öğrenilmesi ve öğretilmesine büyük önem gösterdiği saptanmıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde sosyal etkileşimin temelini "kardeşlik" olgusunun oluşturduğu elde edilen bulgularda gözlemlenmiştir. Akman, (2020), Kaya, (2016) ve Şahan, (2015) çalışmamız kapsamında tespit edilen bulgularla paralel yönde çalışmalar yapmışlar ve bu çalışmalarda İslam dininin temelinde kardeşlik duygusunun yattığını ve kaynak olarak da "müminler ancak kardeştir" (Hucurat Suresi, 49/10) ayet-i kerimesinden yola çıkarak insanların birbirleri ile ilişkilerinde ilk önce kardeşlik duygusu ile hareket edilmesi sonucuna varmışlardır. İslam dini kardeşliği savunurken aynı zaman da kötü niyetlerin varlığından da insanları haberdar etmiş; kardeşliğin ve sosyal ilişkilerin ne ölçüde ve hangi seviyede yürütülmesi gerektiğini de bildirmiştir. İslam dininin sosyal etkileşime büyük önem göstermesi ve bazı ölçüler koyması "kardeşlik" adı altında birçok duygunun suiistimal edilmesinden kaynaklı olduğu gözlemlenmiştir. Kur'an-ı Kerim'de sosyal etkileşim üzerine daha genel hükümlerin varlığı tespit edilirken hadis-i şeriflerde daha detaylı durumların ele alındığı da saptanan bulgular arasındadır.

Son olarak bu çalışmada ele alınan boş zaman eğitimi bileşenleri İslam dininin temel öğretileri ile ilişkilendirilmiş ve İslam dininin boş zaman eğitimine yönelik rehberlik edici, destekleyici, geliştirici ve yönlendirici bulguları ortaya çıkmıştır.

4.1. Sınırlılıklar ve Öneriler

Çalışmamız kapsamında Kur'an-ı Kerim'deki ayet-i kerimeler ile Kütüb-i Sitte olarak nitelendirilen altı hadis-i şerif kitabı ve bunlara ilaveten bir başka hadis-i şerif kitabı olan Muvatta adlı eser incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şerif kitapları içerisinde tespit edilen veriler çalışmamızın bulgular kısmını oluşturmuştur. Çalışmamızda bulguları yorumlamada İslami ilimlerden tefsir ilmi ve hadis ilmi dikkate alınmış fıkıh, siyer, kelam, İslam tarihi vb. gibi ilimler dikkate alınmamıştır.

Çalışmamızda tespit edilen bulguların ve başlıkların diğer İslami ilimlerle ilişkisi incelenebilir. Özellikle elde edilen bulguların daha dikkatli ve detaylı anlaşılması, yönlendirici olması ve sosyal hayat içerisindeki karşılığının görülebilmesi için İslam fıkıh ve fetva kitaplarının incelenmesi tavsiye edilir.

KAYNAKÇA

- AAPAR. (2011). (American Association for Physical Activity and Recreation), A Position Paper of the American Association for Physical Activity and Recreation: Taskforce on Leisure education in the Schools. *AAHPERD Convention*, March 29 – April 2, 1- 61.
- Akatay, A. (2003). Örgütlerde zaman yönetimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 281-300.
- Akbeyik, A. (2013). *Zaman Yönetimi ve Zamanı Etkin Kullanma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akbulut, Y. (2018). Veri Çözümleme Teknikleri. A. Şimşek (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 162-195). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Akın, H. (2008). *Sahih-i Buhari Muhtasarı*. İstanbul: Saadet Yayınevi.
- Akman, M. (2020). Müminler Arasında Kardeşlik Hukuku. *The Journal of Social Science*, 4 (7), 292-304. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.656692>
- Akyıldız, M. (2013). Boş Zamana “Ciddi” Bir Bakış: Boş Zaman Araştırmalarında Ciddi Boş Zaman Teorisi. *Pamukkale Journal of Sport Sciences*, 4 (2), 46-59.
- Akyıldız, M. (2018). Boş Zaman Davranışı. M. Akyıldız (Ed.), *Rekreasyon Yönetimi* içinde (s. 48-67). Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Akyüz, V. (2012). Din ve Hayat. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 17, 110-111.
- Altuntaş, H. (2020). Kur’an’a Göre İnsanın Hak ve Sorumlulukları. E. Erdem (Ed.), *Sorumluluk Bilinci* içinde (s. 13-22). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Arai, S. M. (2017). Leisure Experience and Engaged Buddhism: Mindfulness as a Path to Freedom and Justice in Leisure Studies. K. Spracklen, B. Lashua, E. Sharpe, & S. Swain (Ed.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* in (s. 143-168). İngiltere: Palgrave Macmillan.

- Ardıç, C. (2010). *Zaman Yönetimi ve Zaman Yönetiminde Dönüştürücü Liderlerin Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, A. (2019). “Sünnet-i Seniyyenin Ön Gördüğü “Ölçülü Motivasyon”. *Din ve Bilim: Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, II (1), 26-31.
- Awamreh, M., & Al-Khaldi, J. (2014). Recreational Education In Islam. *British Journal of Education*, 2 (2), 70-80.
- Ayar, H. (2018). İslam’da Boş Zaman ve Spor. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (56), 1051-1055.
- Aydınlı, A. (1987). *Hadis İstilahları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Aytaç, Ö. (2005). Kapitalizm ve Boş Zaman. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 1-22.
- Bayram, E. (2017). Hz. Peygamber’in “Elçilik” Motivasyonunda Uzlet Hayatının ve İlk İnen Ayetlerin Rolü. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (4), 121-141.
- Bayram, M., Aka, S. T., Geçit, M. S., & Şebin, K. (2019). İslam’da Sporun Önemi ve Ahlakı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 207-224. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.541123>
- Bedini, L. A., Bullock, C. C., & Driscoll, L. B. (1993). The Effects of Leisure Education on 'Factors Contributing to the Successful Transition of Students with Mental Retardation from School to Adult Life. *Therapeutic Recreation Journal*. 27 (2), 70-82.
- Bedir, M. (2010). “Sünnet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 38, s. 150-153. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Berkers, V. (2011). *Religion, spirituality and leisure: A relational approach. The experience of religion and spirituality of Dutch New Christians and New Spirituals during leisure activities*. Unpublished Master's Thesis. Netherlands: Utrecht University.

- Beşer, F. (2012). Din ve Hayat. *TDV İstanbul Müftülüğü*, 15 (17), 110-111.
- Bilmen, N. Ö. (2006). Büyük İslam İlmihali. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Birişik, A. (2011). “Tefsir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 40, s. 281-290. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bozkurt, N. (2009). “Spor”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 37, s. 418-421. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bullock, C. C. (1991). *The Wake Leisure Education Program: An Integral Part of Special Education. A Facilitator's Manual Containing Field-Tested Leisure Education Curriculum Materials*. Washington: North Carolina Univ., Chapel Hill. Center for Recreation and Disability Studies.
- Caldwell, L. L., Baldwin, C. K., Walls, T., & Smith, E. (2004). Preliminary Effects of a Leisure Education Program to Promote Healthy Use of Free Time among Middle School Adolescent. *Journal of Leisure Research*, 36 (3), 310-335.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Canan, İ. (2008). *İslam'da Zaman Tanzimi* (Z. Mercan, Ed.). İstanbul: Işık Akademi Yayınları.
- Creighton-Smith, B. A., Cook, M., & Edginton, C. R. (2017). Leisure, ethics, and spirituality. *Annals of Leisure Research*, 20 (5), 546-562. <https://doi.org/10.1080/11745398.2017.1295873>
- Çağrııcı, M. (2002). “Kur'an-ı Kerim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 26, s. 390-393. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çağrııcı, M. (2009). “Seyahat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 37, s. 7-9. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çakan, İ. L. (2011). *İyi Müslüman* (23. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çalışkan, M. (2005). *Tefsir Bilgileri*. Adana: Nobel Yayınevi.

- Çevik, H. (2018). *Boş Zaman Spor Etkinlik Deneyimi: Aktif Katılım Temelli Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Cerrahoğlu, İ. (2010). *Tefsir Tarihi* (5. baskı). Ankara: Fecr Yayınları.
- Çil, A. Ü. (2011). Kur'an'da Zaman Kavramı. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 335-364. <https://doi.org/10.18317/kader.42888>
- Dattilo, J. (2015). Positive Psychology and Leisure Education. *Therapeutic Recreation Journal*, 49 (2), 148-165.
- Davidovich, N. (2017). The Sabbath as the Ideal Manifestation of Leisure in Traditional Jewish Thought. K. Spracklen, B. Lashua, E. Sharpe, & S. Swain (Ed.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* in (s. 87-106). İngiltere: Palgrave Macmillan.
- Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2010). Intrinsic motivation. *The corsini encyclopedia of psychology*, 1-2.
- Dede, D. (2010). *Yaşadığımız Dini Hayat* (2. baskı). Ankara: Sistem Ofset Yayınları.
- Deliser, B. (2014). Kur'an da Zaman ile İlgili Kavramlar. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 8 (15), 303-320.
- Delisle, L. J. (2003). Keys to the Kingdom or Devil's Playground? The Impact of Institutionalised Religion on the Perception and Use of Leisure. *Annals of Leisure Research*, 6 (2), 83-102. <https://doi.org/10.1080/11745398.2003.10600913>
- Demir, İ. (2006). *İslam Kelamında Zaman Kavramı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, M. (2011). *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- DİB. (1987). *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi* (7. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

- DİB. (2013). Hadislerle İslam. (2. baskı). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- DİB. (2018). *Fetvalar* (4. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Dieser, B. R. (2013). Leisure education: A person centered, system directed, social policy perspective. *Annals of Leisure Research*, 18 (1), 165-167.
<https://doi.org/10.1080/11745398.2014.912564>
- Doğan, L. (2007). *Toplumun Temelini Sarsan Belli Başlı Problemler*. (7. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Edginton, C. R., Hudson, D. Susan, Dieser, B. Rodney, & Edginton, R. Susan. (2004). *Leisure Programming: Service-centered and Benefits Approach*. International Edition. New York: Mc Graw Hill Companies.
- El-Cevziyye, İ. K. (1990). *Zadu'l Mead* (V. Akyüz, A. V. Kurt, & S. Öğüt, Çev.). İstanbul: İklim Yayınları.
- El-Karadavi, Y. (2020). *Müslüman Hayatında Vakit* (1. baskı). İstanbul: Nida Yayıncılık.
- Elmalı, M. H. (1995). *Hak Dini Kur'an Dili* (İ. Karaçam, E. Işık, N. Bolelli, & A. Yücel, Çev.). İstanbul: Zehreveyn Yayınları.
- El-Sayed, T. A.-E.-S. M. (1997). Education For Leisure In The Light Of Islamic Education. *World Leisure & Recreation*, 39 (2), 17-22.
<https://doi.org/10.1080/10261133.1997.9674061>
- En-Nevevi, İ. M. (2012). *Müslim Şerhi el-Minhac ve Sahih-i Müslim*. (Çev: M. B. Eryarsoy). İstanbul: Karınca & Polen Yayınları.
- Erdem, E. (2014). Diyanet Aylık Dergi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 277, 36.
- Razi, F. (2013). *Tefsir-i Kebir Büyük Kur'an Tefsiri (Mefatihü'l-Gayb)* (S. Yıldırım, L. Cebeci, S. Kılıç, & C. S. Doğru, Çev.). İstanbul: Huzur Yayınevi.
- Fache, W. (2002). A Taxonomy Of Leisure Education Goals. *Of Papers Presented at the Tenth Canadian Congress on Leisure Research Presented Poster*. Canada: University of Alberta.

- Gedük, S. (2015). *Kur'anda Müminlere Teselli, Moral ve Motivasyon*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göral, Ş. (2020). *Boş Zaman Eğitiminin Akademik Erteleme Davranışına Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Günaydin, A. (2020). "İbnü'l-vakt" ve "ebü'l-vakt" Kavramlarının Klasik Türk Tasavvuf Edebiyatındaki Kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*. 326-336. <https://doi.org/10.29000/rumelide.814282>
- Hacıoğlu, N., Gökdeniz, A., Dinç, Y. (2003). *Boş Zaman & Rekreasyon Yönetimi: Örnek Animasyon Uygulamaları* (1. baskı). Ankara: Detay Kitap ve Yayıncılık.
- Hamidullah, M. (2003). *İslam Peygamberi* (S. Tuğ, Çev.). Ankara: İmaj Yayınları.
- Heintzman, P. (2006). Listening for a Leisure Remix in Ancient Israel and Early Christianity. *Leisure Sciences*, 28 (5), 431-435. <https://doi.org/10.1080/01490400600851247>
- Heintzman, P. (2010). Leisure Studies and Spirituality: A Christian Critique. *Journal of the Christian Society for Kinesiology and Leisure Studies*. 1 (1), 19-31.
- Heintzman, P. (2012). Christian Reflections on the Relationship of Leisure and Work. *Journal of the Christian Society for Kinesiology and Leisure Studies*. 2 (1), 33-40.
- Heintzman, P. (2017). Have Leisure and Know that I Am God: Christianity and Leisure. İçinde K. Spracklen, B. Lashua, E. Sharpe, & S. Swain (Ed.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* in (s. 203-222). İngiltere: Palgrave Macmillan.
- Hutchinson, S., & Robertson, B. (2012). A New Goal for An Old Idea Whose Time Has Come. *Pedagogia Social. Revista Interuniversitaria*, 19, 127-139.
- Ibrahim, H. (1982). Leisure and Islam. *Leisure Studies*, 1 (2), 197-210. <https://doi.org/10.1080/02614368200390161>

- Incaz, S., Tektas, N., Tektas, M. (2017). Yükseköğretim Gençliğinin Boş Zaman Etkinliğinin Gelirle İlişkisi: Vakıf ve Devlet Üniversitesi Örneği. *1. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi*, Edirne: Detay Kitap ve Yayıncılık, s. 485-499.
- İbn Kesir, E. F. (2010). *Tefsir'ül Kur'an'il-Azim* (A. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbnü'l-Cevzi, E. F. (2009). *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- Kabat-Zinn, J. (2003). Mindfulness-Based Interventions in Context: Past, Present, and Future. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 10 (2), 144-156. <https://doi.org/10.1093/clipsy.bpg016>
- Kahraman, H., & Gül, M. (2020). Deniz Ürünlerinin Hükümü ve Bu Konudaki İhtilafların Değerlendirilmesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 61 (1), 175-200. <https://doi.org/10.33227/auifd.568126>
- Kandemir, M. Y. (1997). "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 15, s. 27-64. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kandemir, M. Y. (2003). "Kütüb-i Sitte". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 27, s. 6-8. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- Kandemir, M. Y. (2006). "el-Muvatta". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 31, s. 416-418. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karadaş, C. (2020). Kuralla Sorumluluk Arasında İnsan. E. Erdem (Ed.), *Sorumluluk Bilinci* içinde (s. 59-68). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karagöz, İ. (2009a). *Ayet ve Hadislerin Işığında; Sevgi ve Dostluk* (5. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karagöz, İ. (2009b). *Günahlar Tevbe ve İstiğfar* (1. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Karaküçük, S. (2014). *Rekreasyon: Boş Zamanları Değerlendirme* (7. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.

- Karaküçük, S. (2019). *Boş Zaman Rekreasyon ve İslamiyet* (1. baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaman, H. (2010). *Günlük Hayatımızda: Helaller ve Haramlar* (33. baskı). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Karaş, B. (2019). *Boş Zaman Aktivitesi Olarak Sosyal Medya Kullanımını Tercih Eden Bireylerin Gelişmeleri Kaçırma Korkusu, Sosyotelizm, Kişilik ve Sosyal Bağlılık Düzeylerinin İncelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karlis, G., Grafanaki, S., & Abbas, J. (2002). Leisure and Spirituality: A Theoretical Model. *Loisir et Société / Society and Leisure*, 25 (1), 205-214. <https://doi.org/10.1080/07053436.2002.10707584>
- Kaya, Ş. (2016). *Hadislere Göre Kardeşlik*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koçyiğit, T. (1975). *Hadis Usulü*. (2. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Köybaşı, N. (2006). *Boş Zaman Sosyolojisi ve Boş Zamanları Değerlendirme Aracı Olarak Dinlence Turizmi ve Kültür Turizmine Katılan Yerli Turistlerin Karşılaştırmalı Sosyolojik Analizi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kur'an yolu müellifleri. (2017). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. (6. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurtubi. (2000). *El-Camiu li-Ahkami'l-Kur'an* (Çev. M. B. Eryarsoy). İstanbul: Buruç Yayınları.
- Kuşçuzade, M. (2015). Sünnet ve Spor. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3 (12), 396-396. <https://doi.org/10.14486/IJSCS400>

- Kutluay, İ. (2009). Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sabit'e Yahudi Yazısını/Dilini Öğrenme Talimatı Vermesi ile İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi. *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 7 (2), 129-157.
- Kutup, S. (1968). *Fi Zilal-il Kur'an* (Çev. M. E. Saraç, İ. H. Şengüler, & B. Karlığa). İstanbul: Hikmet Yayınları.
- Lee, R. (1962). Amerikan Kültüründe Din ve Boş Zaman. *Theology Today*, 19 (1), 39-58. <https://doi.org/10.1177/004057366201900106>
- Liu, H., Chen, X., & Zhang, H. (2020). Leisure satisfaction and happiness: The moderating role of religion. *Leisure Studies*, 1-15. <https://doi.org/10.1080/02614367.2020.1808051>
- Livengood, J. (2009). The role of leisure in the spirituality of new paradigm Christians. *Leisure/Loisir*, 33 (1), 389-417. <https://doi.org/10.1080/14927713.2009.9651444>
- Malik B. Enes. (1994). *Muvatta* (Çev: M. A. Büyükçınar, V. Akyüz, A. Arpa, D. Pasmaz, & A. Yücel). İstanbul: Beyan Yayınları.
- Marriott, K., Tower, J., & McDonald, K. (2020). *Community Leisure and Recreation Planning* (1th edition). Newyork: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429324857>
- Martin, W. H., & Mason, S. (2003). Leisure in three Middle Eastern countries. *World Leisure Journal*, 45 (1), 35-44. <https://doi.org/10.1080/04419057.2003.9674303>
- Martin, W. H., & Mason, S. (2004). Leisure in an Islamic Context. *World Leisure Journal*, 46 (1), 4-13. <https://doi.org/10.1080/04419057.2004.9674343>
- Martin, W. H., & Mason, S. (2006). The Development of Leisure in Iran: The experience of the twentieth century. *Middle Eastern Studies*, 42 (2), 239-254. <https://doi.org/10.1080/00263200500433741>
- McLean, D. D., Hurd, A. R., & Rogers, N. B. (2005). *Kraus' Recreation and Leisure in Modern Society* (7th). Jones and Bartlett.

<http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=cat03696a&AN=ana.451161&lang=tr&site=eds-live&authtype=uid>

- Mukatil, B. S. (2006). *Tefsir-i Kebir* (1. baskı). İstanbul: İşaret Yayınları.
- Munusturlar, S. (2014). *Boş Zaman Eğitiminin Benlik Saygısı ve Öznel İyi Oluş Üzerine Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Munusturlar, S. (2018). Boş Zaman ve Rekreasyon Kavramı. M. Akyıldız (Ed.), *Rekreasyon Yönetimi* içinde (s. 2-26). Eskişehir: Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Munusturlar, S., & Bayrak, C. (2016). Developing the Leisure Education Scale. *World Leisure Journal*, 59 (4), 306-325. <http://dx.doi.org/10.1080/16078055.2016.1251489>
- Okumuş, E. (2005). Boş zamanlar ve İslam. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 5 (5), 23-43.
- Özcan, A. (1996). "Güreş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 14, s. 317-320. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Place, G., Connally, W. D., & Livengood, J. (2018). Perceived Leisure Constraints of Students Attending Christian Colleges. *Journal of the Christian Society for Kinesiology, Leisure and Sports Studies*, 5 (1).
- Polat, S. (2010). Hadis İlmi: Temel Kavramları ve Alt Dalları. S. Polat (Ed.), *Hadis Tarihi ve Usulü* içinde (1. baskı). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Rıza, E. (1995). Motivasyon ve İslam. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IX, 261-280.
- Saad, N. M. (2007). Egyptian Moslem Mothers and their Leisure Patterns. *World Leisure Journal*, 49 (1), 44-51. <https://doi.org/10.1080/04419057.2007.9674478>

- Safa, M. (2015). Hicret Sonrası Medine’de Sosyal ve Dini Hayat. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9 (17), 355-398.
- Schulz, J. (2001). *The Window Through Which We View The World: The Association Of Religion And The Meaning Of Leisure In Contemporary Australia*. Unpublished doctoral thesis. Australia: Griffith University, School of Leisure Studies Faculty of Commerce and Management.
- Sellick, J. (2002). *Leisure Education: Models and Curriculum Development*. Sacramento: California State University.
- Sharma, V. (2017). Centring Leisure: A Hindu View of Leisure. K. Spracklen, B. Lashua, E. Sharpe, & S. Swain (Ed.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* in (s. 35-48). İngiltere: Palgrave Macmillan.
- Sinanoğlu, M. (2001). “İslam”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 23. s. 1-2. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Sivan, A., & Raskin, H. (1997). Successful Models For Leisure Education in Israel. *World Leisure & Recreation*, 39 (2), 39-40. <https://doi.org/10.1080/10261133.1997.9674065>
- Sivan, A., & Stebbins, R. A. (2011). Leisure education: Definition, aims, advocacy, and practices – are we talking about the same thing(s)? *World Leisure Journal*, 53 (1), 27-41. <https://doi.org/10.1080/04419057.2011.552216>
- Sofuoğlu, M. (1987). *Sahih-i Buhari ve Tercemesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yayıncılık.
- Souley, A. O. (2018). *Kütüb-i Sitte’de Şiir*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Spracklen, K., Lashua, B., Sharpe, E., & Swain, S. (Ed.). (2017). *The Palgrave Handbook of Leisure Theory*. İngiltere: Palgrave Macmillan. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-56479-5>

- Stodolska, M., & Livengood, J. S. (2006). The Influence of Religion on the Leisure Behavior of Immigrant Muslims in the United States. *Journal of Leisure Research*, 38 (3), 293-320. <https://doi.org/10.1080/00222216.2006.11950080>
- Sudjatmiko, I. G., Zamjani, I., & Jebatu, A. (2018). The Meaning and Practice of Leisure and Recreation: An Analysis of Three Indonesian Muslim Professionals. I. Modi & T. J. Kamphorst (Ed.), *Mapping Leisure: Studies from Australia, Asia and Africa* in (s. 89-108). Singapore: Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-981-10-3632-3_6
- Suyuti, E. F. (2012). *Ed-Dürrü'l-Mensur fi't-tefsir bi'l-me'sür* (H. Yıldız, Z. Yıldız, & H. Yıldız, Çev.). İstanbul: Ocak Yayıncılık.
- Sylvester, C. (1994). Leisure, science, and religion in 17 th-century England. *Leisure Sciences*, 16 (1), 1-16. <https://doi.org/10.1080/01490409409513213>
- Şahan, R. (2015). İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları. *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi*, 1 (1), 113-140.
- Şentürk, L. (2017a). *Örnek Vaazlar I* (7. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Şentürk, L. (2017b). *Örnek Vaazlar II* (5. baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Taberi, Muhammed B. Cerir (2015). *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an* (H. Karakaya & K. Aytekin, Çev.). İstanbul: Hisar Yayınevi.
- Tetik, İ. (2019). Tefsir Çeşitleri: Rivayet ve Dirayet Tefsiri. İ. Şengül & V. Güllüce (Ed.), *Tefsir Tarihi ve Usulü* içinde (s. 306-327). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.
- Tezcan, M. (1976). Boş Zaman Eğitimi ve Eğitim Politikamız. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 9 (1), 403-414. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000450

- Tezcan, M. (1985). *Eğitim sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakóltesi Yayınları.
- Toptaş, M. (1992). *Kur'an-ı Kerim Şifa Tefsiri*. (1. baskı). İstanbul: Cantaş Yayınları.
- Torkildsen, G. (2011). *Torkildsen's sport and leisure management* (P. Taylor, Ed.; 6th edition). Newyork: Routledge.
- Torkildsen, G. (2005). *Leisure and Recreation Management*. (5. Edition). London and New York: Routledge.
- Tümer, G. (1994). "Din". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 9. s. 312-320. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2001). "Kalp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. c. 24, s. 229-232. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzut, M. (2012). *Şair ve Şiirlerle İlgili Rivayetlerin Tahric ve Tenkidi: Kütüb-i Tis'a Çerçevesinde*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ünver, M. (2019). Temel Tefsir Yöntemleri. B. Dartma (Ed.), *Tefsir Tarihi ve Usulü* içinde (s. 108-131). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakóltesi Yayınları.
- Walseth, K., & Amara, M. (2017). Islam and Leisure. K. Spracklen, B. Lashua, E. Sharpe, & S. Swain (Ed.), *The Palgrave Handbook of Leisure Theory* in (s. 19-34). İngiltere: Palgrave Macmillan.
- Yalar, M. (2009). İslami Arap Şiiri ve Hz. Peygamber. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Dergisi*, 18 (1), 61-88.
- Yaraş, E. (2019). Nitel Araştırma Yöntemleri. S. Ünal (Ed.), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 250-273). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakóltesi Yayınları.
- Yeniçeri, C. (2014). *Hız. Peygamber'in Çevreciliği: Spor Etkinlikleri ve Kur'an'da Çevrecilik* (2. baskı). İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Yıldırım, A. (2015). Bir Tasavvuf Düsturu Olarak “An-ı daim”, “İbnü’l-vakt”, “Ebü’l-vakt” Düşüncelerinin Klasik Türk Şiirine Yansımaları. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, 3 (7), 145-154. <https://doi.org/10.31126/akrajournal.328530>

Yılmaz, M. (2015). *Asr-ı Saadet'te Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Arap Şiirine Etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale: 18 Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yücel, A. (2010). *Hadis Tarihi ve Usulü* (3. baskı). İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

http-1: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

(Erişim Tarihi: 18.12.2020)

http-2: <https://www.musellem.net/modern-donemlerin-buyuk-ttuzagi-zaman-israfi/>

(Erişim Tarihi: 10.04.2021)

http-3:

<https://www.diyamet.gov.tr/DiniYay%C4%B1nlarGenelMudurlugu/Sayfalar/DergidenSjcmelerDetay.aspx?rid=+74>

(Erişim Tarihi: 03.05.2021)

http-4: https://www.islamiokul.com/depo/oku/tefsirkulliyati/070mearic/022.htm#_ftn4

(Erişim Tarihi: 05.05.2021)

http-5: <https://islam-tr.org/konu/islama-gore-caiz-ve-haram-olan-sporlar-nelerdir.31284/>

(Erişim Tarihi: 22.04.2021)

http-6: <https://www.islamveihsan.com/sahih-hadislerin-sayisi-ne-kadardir.html>

(Erişim Tarihi: 29.05.2021)